

ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL 2024

CENTRE D'ESTUDIS I DE RECERCA EN EMPREDORIA I INNOVACIÓ SOCIAL (CREIS)

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona

Ajuntament de
Mollet del Vallès

El Vallès Oriental
Consell Comarcal

CONSELL COMARCAL
DEL VALLÈS OCCIDENTAL

Diputació
Barcelona

Àrea de Desenvolupament
Econòmic, Turisme i Comerç

L'Anuari d'Emprenedoria, Economia i Innovació Social és una col·lecció d'accés obert promoguda i coordinada pel Centre d'Estudis i de Recerca en Emprenedoria i Innovació Social (CREIS), un centre de recerca interdisciplinària per a l'estudi del fenomen de l'emprenedoria i la innovació social, dels factors que el determinen i de l'impacte que els projectes socials suscitin sobre l'economia en general i sobre les persones en particular. La col·lecció es planteja l'objectiu de tractar els diferents temes d'interès social des d'un doble vessant. Primer, des d'un punt de vista proper, vinculat al territori, i amb voluntat d'influir en la definició de les polítiques públiques. I segon, proporcionant la mirada àmplia i rigorosa amb què els experts, acadèmics i no acadèmics, poden analitzar aquests problemes, ajudar a comprendre'n l'origen, i indicar com cal gestionar-los i resoldre'ls de la millor manera possible.

El Anuario de Emprendimiento, Economía e Innovación Social es una colección de acceso abierto promovida y coordinada por el Centro de Estudios y de Investigación en Emprendimiento e Innovación Social (CREIS), un centro de investigación interdisciplinaria para el estudio del fenómeno del emprendimiento y la innovación social, de los factores que lo determinan y del impacto que suscitan los proyectos sociales sobre la economía en general y sobre las personas en particular. La colección se plantea el objetivo de tratar los diferentes temas de interés social desde una doble vertiente. Primero, desde un punto de vista cercano, vinculado al territorio, y con voluntad de influir en la definición de las políticas públicas. Y segundo, aportando la mirada amplia y rigurosa con que los expertos, académicos y no académicos, pueden analizar estos problemas, ayudar a comprender su origen, e indicar cómo hay que gestionarlos y resolverlos de la mejor manera posible.

The Yearbook in Entrepreneurship, Economy and Social Innovation is an open access collection promoted and coordinated by the Center for Studies and Research in Entrepreneurship and Social Innovation (CREIS), an interdisciplinary research center for the study of the phenomenon of entrepreneurship and social innovation, its causal factors, and the impact that social projects have on the economy in general, and people in particular. The collection sets itself the objective of dealing with the different topics of social interest from a double perspective. In the first place, from a close point of view, connected to the territory, and with the will to influence the definition of public policies. Second, providing the broad and rigorous view with which experts, academic and non-academic, can analyze these problems, help to understand their roots, and advise on how they must be managed and solved in the best possible way.

L'Annuaire en Entrepreneuriat, Économie et Innovation Sociale est une collection en libre accès promue et coordonnée par le Centre d'Études et de Recherche en Entrepreneuriat et Innovation Sociale (CREIS), un centre de recherche interdisciplinaire pour l'étude du phénomène de l'entrepreneuriat et l'innovation sociale, des facteurs qui la déterminent et de l'impact que les projets sociaux suscitent sur l'économie en général, ainsi que sur les personnes en particulier. La collection s'est fixé l'objectif de traiter les différents sujets d'intérêt social à partir d'une double perspective. Tout d'abord, d'un point de vue proche, associé au territoire, et avec la volonté d'exercer une influence sur la définition des politiques publiques. Ensuite, en apportant la vision élargie et rigoureuse avec laquelle les experts, universitaires ou non universitaires, peuvent analyser ces problèmes et faciliter la compréhension de leur origine, et indiquer comment il faut les gérer et les résoudre le mieux possible.

Editors / Editores / Editors / Éditeurs:

Santiago Giraldo Luque, CREIS-UAB
Hector Sala Lorda, CREIS-UAB

Disseny i maquetació:

Servei de Publicacions de la UAB

Edició:

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
Edifici A. 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Spain
sp@uab.cat
<https://publicacions.uab.cat>

ISBN físic: 978-84-10202-21-4
ISBN digital: 978-84-10202-22-1

Dipòsit legal: B 15752-2024

ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL està subjecte a una llicència d'ús Creative Commons:

Reconeixement – No comercial – Sense obra derivada (by-nc-nd): no es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació d'obres derivades.

Índex

Presentació	5
-------------------	---

EXPERIÈNCIES TERRITORIALS

1. L'economia social i les cures: una aproximació als sectors sanitari, sociosanitari i residencial al Vallès	11
Consell Comarcal del Vallès Occidental	
Consell Comarcal del Vallès Oriental	
2. La dimensió territorial de l'economia cooperativa als municipis catalans. Notes de geografia, gènere i desenvolupament local	33
Ramon Arbós, <i>Diputació de Barcelona</i>	
Jordi Boixader, <i>Diputació de Barcelona</i>	
David Sánchez, <i>Diputació de Barcelona</i>	
3. 125 anys de cooperativisme català organitzat	53
Confederació de Cooperatives de Catalunya	
4. La innovació social a l'empresa periodística: mitjans de comunicació cooperatius a Catalunya	71
Eloi Camps-Durban, <i>Universitat Pompeu Fabra</i>	

MONOGRAFIES

5. La economía solidaria feminista, clave en la defensa de la sostenibilidad de la vida. .	85
Yolanda Jubeto Ruiz, <i>Universitat del País Basc</i>	
Monica Gil Junquero, <i>Universitat de València</i>	
6. Repensar el desenvolupament local en temps de policrisi: la perspectiva de gènere i les economies diverses	99
Antònia Casellas, <i>Universitat Autònoma de Barcelona</i>	

Presentació

L'ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL sorgeix de l'esforç conjunt de la **Universitat Autònoma de Barcelona**, l'**Ajuntament de Mollet del Vallès**, el **Consell Comarcal del Vallès Occidental**, el **Consell Comarcal del Vallès Oriental** i la **Diputació de Barcelona**.

Aquestes entitats comparteixen l'objectiu de realitzar activitats de foment i promoció de l'empredoria i la innovació a fi d'estimular la creació d'activitat econòmica i social; de millorar la formació i la inserció sociolaboral de l'alumnat i la ciutadania; i també d'impulsar la recerca aplicada i un disseny eficaç de polítiques públiques per contribuir, d'aquesta manera, a la millora del benestar comú.

El fet de compartir objectius i interessos en els camps formatiu, científic, cultural, tecnològic, de transferència de coneixements i d'aplicació pràctica d'iniciatives emprenedores i d'impuls socioeconòmic ha conduït a la creació de la Càtedra d'Empredoria i Innovació Social, en el marc de la qual sorgeix aquest anuari que arriba enguany a la quarta edició.

L'ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL és singular perquè ni té una estructura tradicional des d'un punt de vista acadèmic, ni és tampoc un informe divulgatiu o un mer recull d'estadístiques i indicadors. És un anuari que vol ser el més informatiu i rellevant possible en tractar els diferents temes d'interès social des d'un doble vessant. Primer, des d'un punt de vista proper, vinculat al territori i amb voluntat d'influir en la definició de les polítiques públiques. I segon, proporcionant la mirada àmplia i rigorosa amb què els experts, acadèmics i no acadèmics, poden analitzar aquests problemes, ajudar a comprendre'n l'origen, i indicar com cal gestionar-los i resoldre'ls de la millor manera possible.

La quarta edició de l'ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL està centrada principalment en **el paper de les dones i de la perspectiva de gènere en la transformació de l'economia social i solidària**. L'ANUARI explora **com les dones aporten una nova visió sobre l'economia promovent l'equitat, la inclusió i la sostenibilitat** en cooperatives i emprenedores socials.

Des d'aquesta perspectiva, s'hi inclouen també aportacions sobre **pràctiques cooperativistes relacionades amb el món del periodisme**, i s'hi examina com aquestes contribucions transformen la manera com es concep i es practica l'economia solidària.

L'ANUARI ofereix anàlisis multidisciplinàries en què participen professionals expertes vinculades a institucions públiques, acadèmiques i líders de cooperatives que conviden a reflexionar sobre el potencial transformador d'integrar la perspectiva de gènere en la innovació social i econòmica.

El capítol 1, a càrrec del **Consell Comarcal del Vallès Occidental** i del **Consell Comarcal del Vallès Oriental**, té com a objectiu principal analitzar el paper dels agents de l'economia social a l'àmbit del Vallès, centrant-se en les activitats del sector de les cures vinculades amb els serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials. Aquests serveis estan dirigits especialment a persones amb discapacitat, en situació de dependència i amb malalties, i a col·lectius en risc d'exclusió social. El capítol, titulat «L'economia social i les cures: una aproximació als sectors sanitari, sociosanitari i residencial al Vallès», presenta la primera fase de l'estudi, on s'estableixen les bases conceptuals i metodològiques i s'analitzen els primers resultats del cens d'entitats, configurat a partir de diferents registres administratius, directoris i bases de dades.

El capítol 2 de l'ANUARI, «La dimensió territorial de l'economia cooperativa als municipis catalans. Notes de geografia, gènere i desenvolupament local», elaborat per **Ramon Arbós, Jordi Boixader** i **David Sánchez**, de la **Diputació de Barcelona**, explora la dimensió territorial de l'economia cooperativa a Catalunya. Es tracta d'una exploració geogràfica que presenta l'estat actual de municipis i comarques, així com les evolucions diferencials al llarg del temps. El text també aporta algunes dades sobre l'empoderament de les dones en els diferents territoris cooperatius actuals. El capítol, amb una finalitat descriptiva, ofereix una imatge sintètica del tronc de l'economia social catalana, que suma 41.000 llocs de treball, 2,5 milions de persones sòcies entre consumidors, treballadors i productors, i una facturació de 5.303 milions d'euros segons les dades de CoopCat de 2024. A través d'una visió àmplia de l'evolució que s'estén des dels anys quaranta fins avui, aquest text complementa l'anàlisi de les sèries històriques publicada a l'ANUARI l'any 2023.

La **Confederació de Cooperatives de Catalunya** és l'entitat encarregada del capítol 3 de l'ANUARI. Amb el títol «125 anys de cooperativisme català organitzat», el text presenta de forma descriptiva l'evolució i el desenvolupament de les estructures cooperatives a Catalunya des de finals del segle XIX. El capítol també fa un balanç del cooperativisme català al segle XXI i del cooperativisme d'avui, i fa una projecció i prospectiva del cooperativisme del futur. Aquest capítol aborda la relació històrica entre els valors del cooperativisme i la igualtat de gènere destacant la contribució històrica de dones pioneres en el moviment. En el text es ressalta que, tot i els progressos, la plena inclusió i igualtat de les dones en les cooperatives ha estat un procés llarg i ple de desafiaments, però que el cooperativisme català actual continua promovent l'equitat de gènere, els drets de les dones i la seva participació en la generació d'estructures sòlides d'economia social i solidària.

Per tancar l'apartat d'experiències territorials, l'edició de 2023 de l'ANUARI D'EMPRENEDORIA I INNOVACIÓ SOCIAL inclou l'anàlisi «La innovació social a l'empresa periodística: cooperativisme i mitjans de comunicació a Catalunya», elaborat per **Eloi Camps i Durban** (UPF). El capítol se centra en la història de les cooperatives de mitjans de comunicació a Catalunya, un model que materialitza especialment bé els supòsits de la innovació social. El text ofereix també una explicació sobre la revitalització del model de la cooperativa de mitjans de comunicació en el període que s'obre a partir de la Gran Recessió (2008), plasmada en una panoràmica de casos rellevants d'Europa i Amèrica. Amb la mirada a Catalunya, l'autor estudia el model cooperatiu a partir d'allò que transforma en els continguts, l'organització interna, la relació amb l'audiència i la contribució a l'entorn més immediat respecte d'altres tipus d'empreses periodístiques, i posa l'accent en els models de mitjans cooperatius en què les dones tenen un paper més rellevant dins de les estructures de gestió i direcció a les empreses periodístiques cooperatives.

La segona part de l'ANUARI, dedicada als estudis monogràfics, conté dos estudis específics sobre el paper de les dones en l'economia social. En el primer cas, el capítol 5, preparat per **Monica Gil** (UV) i **Yolanda Jubeto** (UPV/EHU), presenta una síntesi de les aportacions de l'economia feminista en què destaca la seva mirada crítica cap a l'economia hegemònica. En el text es valoren les principals contribucions de l'economia feminista a l'economia social i solidària. El capítol, titulat «L'economia solidària feminista, clau en la defensa de la sostenibilitat i la vida», conclou que en la

confluència de les mirades transformadores de les dones sorgeixen debats i propostes que es plantegen en diverses xarxes d'economia solidària. El text subratlla que aquesta confluència permet l'avanç en el disseny i la construcció d'organitzacions més habitables, mentre que es qüestionen certes pràctiques internes i es reconfiguren prioritats, àmbits d'intervenció i aliances necessàries per a un projecte emancipador feminista.

Finalment, l'article «Repensar el desenvolupament local en temps de policrisi: la perspectiva de gènere i les economies diverses», d'**Antònia Casellas** (UAB), fa un repàs crític de les estratègies dominants en el desenvolupament local per identificar-ne les limitacions davant els reptes que genera el canvi climàtic, la creixent desigualtat social i la intel·ligència artificial. Així mateix, el text defensa la necessitat d'una compressió nova del que hauria de ser la innovació i el desenvolupament local a partir d'aportacions noves generades des de l'àmbit dels estudis de gènere i la geografia econòmica feminista.

PART I
EXPERIÈNCIES
TERRITORIALS

1. L'economia social i les cures: una aproximació als sectors sanitari, sociosanitari i residencial al Vallès

Autoria | Consell Comarcal del Vallès Occidental
| Consell Comarcal del Vallès Oriental

Resum

Aquest capítol té com a objectiu analitzar el paper que tenen els agents de l'economia social, a l'àmbit del Vallès, concretament els que duen a terme activitats del sector de les cures vinculades amb els serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials i que s'adrecen prioritàriament a persones amb discapacitat, en situació de dependència o amb malalties, i col·lectius en risc d'exclusió social. Més concretament, el treball

presenta la primera fase de l'estudi, on se situen les bases conceptuals i metodològiques, i els primers resultats de l'anàlisi de les dades del cens d'entitats, configurat a partir de diferents registres administratius, directoris i bases de dades. En una segona fase aprofundirà en les característiques de les organitzacions i la seva activitat en el sector de les cures a partir de l'anàlisi de dades quantitatives i qualitatives.

1. Introducció

Les cures contribueixen al sosteniment de la vida en la mesura que depenem d'aquestes activitats per a la nostra supervivència. La condició de vulnerabilitat i d'interdependència dels éssers humans comporta atendre les necessi-

tats físiques, psicològiques i emocionals més bàsiques que fan possible la reproducció biològica i social. Aquestes tasques, assignades generalment a la dona, han estat històricament invisibilitzades, no remunerades i socialment in-

fravalorades. Tanmateix, en els darrers anys les cures han passat a ocupar un lloc destacat en el debat acadèmic i en l'agenda política juntament amb l'anomenada *economia de les cures*. Es tracta d'un concepte relativament nou que va introduir l'economia feminista al començament dels anys noranta del segle passat i que es va difondre ràpidament dins del moviment feminista.¹

A Catalunya i a l'Estat espanyol l'economia de les cures s'ha estès en les dues darreres dècades com a conseqüència de la crisi de 2008 i, més recentment, per l'impacte de la pandèmia de la covid-19 (Benería, 2022). Des de llavors, ha guanyat rellevància en els debats econòmics i feministes, especialment en el context de creixent participació de les dones en el mercat laboral, envelliment demogràfic i transformació de les estructures familiars, factors que han posat en qüestió el model de cures. Aquest enfocament pivota sobre el reconeixement del valor econòmic i social del treball de cures —remunerat i no remunerat— i promou, alhora, polítiques i pràctiques per assolir la igualtat de gènere en l'àmbit laboral i social.

Des de l'economia social s'ha posat en relleu la necessitat de visibilitzar les cures com un element cabdal no només en el desenvolupament econòmic i social, sinó també per lluitar contra les desigualtats de gènere. En aquesta línia, cal preguntar-se quin és el paper de l'economia social com a agent de provisió de serveis i recursos de cures. De manera més concreta, plantegem abordar la situació de les entitats i organitzacions que formen part de l'ecosistema de l'economia social i que treballen en el sector de les cures, així com aprofundir en les seves demandes, necessitats i reptes de futur. Per dur a terme aquest objectiu apostem

per una metodologia que combina, en dues fases successives, l'anàlisi de dades procedents de diferents fonts primàries (enquesta i entrevistes en profunditat a agents clau) i secundàries (registres administratius, directoris i bases de dades).

Aquest capítol s'estructura en quatre apartats, a banda d'aquesta introducció. El primer aborda els antecedents teòrics i conceptuals de les cures en l'actual context de transformacions sociodemogràfiques que afecten les societats avançades i que l'han situat al centre de l'agenda política a escala estatal i europea (amb el PERTE de l'Economia Social i les Cures en el marc l'Estratègia Europea de Cures) i internacional (amb les fites de l'Agenda 2030). El segon apartat desenvolupa el marc conceptual i la metodologia de la primera fase del treball. En un primer moment es defineixen quines organitzacions de l'economia social s'inclouen en l'anàlisi, així com les activitats econòmiques i els serveis vinculats amb el sector de les cures. A continuació, s'aprofundeix en les fonts de dades utilitzades i el procediment seguit per a la configuració d'un cens d'entitats, una clau per al mesurament de l'economia social en aquest àmbit. Aquest apartat també inclou la identificació territorial i sociodemogràfica de l'àmbit d'estudi, el Vallès. El tercer apartat presenta els resultats d'una primera anàlisi de les dades del cens d'entitats i ofereix una panoràmica de la dimensió territorial de l'economia social del sector de les cures en l'àmbit del Vallès. Finalment, el capítol es tanca amb les conclusions, on, a banda de destacar els principals resultats obtinguts, també s'apunten les properes passes que cal seguir en la segona fase del treball.

¹ Tot i que el concepte té unes arrels més profundes que es remunten als anys setanta, quan referents feministes com la uruguiana Silvia Federici van començar a teoritzar al respecte (Carmona Gallego, 2019).

2. Antecedents i estat de la qüestió

Definir les cures no és una tasca fàcil, essent com és un concepte polièdric, travessat per conflictes ideològics i estretament lligat a les desigualtats socials. Oferir-ne una definició simple i única ens pot abocar al risc de caracteritzar-lo massa o de forma excloent. Per això creiem convenient començar recordant que les cures han acompanyat la humanitat al llarg de la història, en el sentit que tots els éssers humans depenem d'aquestes activitats essencials per a la nostra supervivència. Es tracta d'una dependència arrelada en la condició d'éssers vulnerables i que comporta atendre les necessitats físiques, psicològiques i emocionals més bàsiques que fan possible la reproducció biològica i social.

L'Organització Internacional del Treball en un informe recent (OIT, 2019) distingeix dos tipus d'activitats de cura. D'una banda, les activitats de cura directa, presencial i relacional, a les quals fa referència com a cura de «criança» o «relacional» (per exemple, nodrir un nadó, atendre un familiar malalt o dependent, etc.). De l'altra, les activitats de cura indirecta que no comporten atencions personals presencials, com netejar, cuinar, rentar la roba o altres tasques de manteniment de la llar, les quals s'acostuma a anomenar *treball domèstic i cures no relacionals*. A la pràctica, aquestes activitats són difícilment dissociables, sigui en el si de les llars o en les institucions que presten serveis de cura.

El treball de cura sempre té lloc en el marc d'una relació entre un cuidador o cuidadora i un receptor de cures. Aquesta relació té una dimensió amb una càrrega subjectiva i moral que comporta una varietat d'emocions, sentiments, afectes (o desafectes), amors (o desamors), etc. Però també té una dimensió de recursos o un component financer, sigui en l'àmbit privat de les llars, al mercat o quan és ofert com a servei públic. També en aquesta línia, el treball de cura pot ser remunerat o no remunerat. El primer consisteix a atendre persones o fer tasques domèstiques sense perce-

bre una compensació monetària a canvi. El gruix del treball de cures no remunerat té lloc generalment a la llar i acostuma a ser realitzat per dones. Per contra, el treball de cures remunerat és dut a terme a canvi d'una remuneració o per obtenir un benefici o guany i es desenvolupa tant en llars particulars com en hospitals, residències de gent gran, escoles o altres establiments socio-sanitaris. Això comporta una relació laboral entre les persones que treballen en aquests espais i els ocupadors, que poden ser un particular, un organisme públic, una empresa privada o una entitat de l'economia social, amb o sense ànim de lucre.

Els darrers anys les cures han guanyat protagonisme en l'agenda política i mediàtica, particularment en les economies avançades. Tot i així, la preocupació al voltant d'aquest concepte té un recorregut molt llarg, com han constatat Carrasco, Borderías i Torns (2019) en la seva anàlisi dels debats, elaboracions teòriques i estudis produïts des de les ciències socials. En aquesta línia, la perspectiva històrica ha mostrat que el treball de cures, tal com l'entendem avui dia, és fruit del procés de transició al capitalisme, que va desplaçar el treball de subsistència a l'esfera privada —amb la família com a centre del treball reproductiu i sustentat sobre les espatlles de les dones— i va redefinir alhora les relacions de gènere i els rols associats a la feminitat.

En l'àmbit de les ciències socials, els debats sobre el treball de cures sorgeixen en les dècades dels anys seixanta i vuitanta del segle XX, lligats a la qüestió del treball domèstic, primer en el si del moviment feminista i més tard a l'acadèmia. L'aspecte més rellevant d'aquestes contribucions serà la introducció del concepte de *reproducció social*, on convergeixen les estructures familiars i la força de treball, l'estat i les organitzacions socials i polítiques. En aquest marc, el treball domèstic esdevé clau en la producció de béns materials per al manteniment físic de les persones, així com la cura directa d'infants i persones adultes que consti-

tueixen la força de treball, incloent-hi les relacions emocionals i socials. Dins de la literatura més sociològica, l'accepció de cures va assolir un major reconeixement de la mà d'autores anglosaxones. Van plantejar una aproximació (sota el terme *care*) que posa l'accent en la dimensió emocional d'aquestes tasques, considerades eminentment femenines i no assimilables al treball productiu, habitualment masculí. Tanmateix, seguint Carrasco, Borderías i Torns (2019), en la consolidació del concepte va ser decisiu l'aprofundiment en el paper de l'estat i, en particular, la relació entre les polítiques de benestar i l'organització social de les cures (*social care*).

Aquestes temàtiques han delimitat els debats, els treballs teòrics i les recerques aplicades des dels anys noranta, i continuen encara vigents. Així, en el camp de la sociologia, l'interès s'ha situat sobretot en les polítiques de benestar i l'organització social del treball de cures, mentre que en el de l'economia, la mirada s'ha dirigit cap al concepte de reproducció social i la seva mesura. L'estat de la qüestió de la literatura més recent va més enllà de l'objectiu d'aquest capítol. En tot cas, cal posar en relleu l'existència d'un repertori de conceptes i termes relacionats amb les cures, depenent de les disciplines i corrents teòrics. Alguns semblen estar avui més en voga que d'altres, com ara el terme *cura*, més ampli i que ha desplaçat el de *treball de cura*; o l'expressió *economia de les cures*, que, des de l'economia feminista, posa l'accent en la seva naturalesa econòmica.

— 2.1. Les cures en el context de transformacions sociodemogràfiques

Com dèiem a l'inici, la preocupació per les cures ha traspassat les fronteres acadèmiques i avui dia ocupa un lloc central en l'agenda política. Aquest fet s'ha produït en un escenari caracteritzat per l'augment de la longevitat i l'envelliment de la població, la incorporació massiva de les dones al mercat de treball, els canvis en les pautes reproductives i la diversificació dels mo-

dels familiars. En aquest sentit, un dels principals reptes als quals s'enfronten les nostres societats és la longevitat de la població, procés on intervenen múltiples factors, com ara la reducció de la taxa de mortalitat, l'augment de l'esperança de vida i l'arribada a edats avançades de grans cohorts de població de la generació del *baby boom*. Aquestes tendències han suposat un increment progressiu de l'edat mitjana de la població i un canvi en les estructures demogràfiques, amb una presència creixent de població amb edats més avançades (Pérez Díaz i Abellán, 2018).

L'envelliment demogràfic també es troba condicionat per la baixa fecunditat que observem des dels anys noranta i que, en el cas de Catalunya i l'Estat espanyol, aniria estretament lligada al retard de l'emancipació econòmica i residencial dels adults joves, a la tendència a endarrerir la convivència en parella i la decisió de tenir descendència i a la menor propensió a tenir més d'un fill (Castro-Martín *et al.*, 2021). Els efectes de la longevitat, combinats amb els canvis reproductius i en els models familiars —en concret, l'increment de les llars unipersonals i el descens de llars amb famílies extenses—, afectarien, alhora, les relacions entre generacions. D'aquesta manera, la reducció dels membres familiars comporta una menor disposició i disponibilitat de les famílies per cuidar, cosa que xoca amb les necessitats més grans de cura, a les quals s'afegeix una insuficiència dels recursos. Aquest fet estaria produint, com apunta Martínez Buján (2022), una creixent institucionalització educativa d'infants a edats primerenques i la privatització de les cures d'adults grans a través de la contractació de treballadores de la llar —sobretot dones migrades— amb unes tasques cada vegada més orientades a l'atenció a la vellesa.

Tot plegat hauria donat lloc al que la literatura feminista anomena «crisi de les cures» i que hem anat enumerant en els paràgrafs anteriors, crisi que fa referència, justament, a la tensió generada entre la demanda creixent de cures, la menor disponibilitat de les famílies —en concret, de les dones— per garantir-les,

la feblesa dels lligams comunitaris i la insuficiència dels recursos de l'estat de benestar (Ezquerria i Heguia Huerta, 2020). En suma, la crisi de les cures posa damunt la taula la necessitat d'ampliar l'àmbit de les llars com a proveïdores de benestar i cures aposant per una major implicació de les institucions i dels agents socials. És en aquest punt on resulta rellevant destacar les polítiques públiques en la matèria, com veurem més endavant.

2.2. L'economia de les cures en el context de l'economia social

Les tasques de cura i atenció a les persones i al treball reproductiu no només han estat assumides de forma interna. Tradicionalment, el que es vinculava amb la cura dels altres, que avui entenem per serveis socials, es duia a terme per institucions majoritàriament vinculades a l'església o associacions i fundacions que treballaven des d'una òptica caritativa i assistencialista envers les persones o col·lectius més necessitats.

Les primeres institucions documentades sorgeixen a l'edat mitjana, època en què la pobresa va començar a catalogar-se per tal d'oferir respostes diferenciades. A Catalunya i les seves regions veïnes, l'impuls principal provenia de la caritat cristiana, tant directament, mitjançant organitzacions en el si de l'Església, com indirectament, promovent accions caritatives dels reis, nobles o altres institucions. Aquesta tradició ha anat modulant-se i variant a mesura que els temps i les maneres de fer han anat evolucionant. La institucionalització de les cures ha anat molt vinculada al reconeixement dels serveis socials i d'atenció com un afer polític i, com a tal, el tractament de les cures s'ha desenvolupat com a política social en el moment que se'ls ha concebut des d'una altra òptica.

Els canvis en l'estructura demogràfica i social han comportat una major demanda de necessitat de cures per part, sobretot, d'aquesta població que cada cop es va envellint més. Durant la dècada dels anys vuitanta es defi-

neixen i s'institucionalitzen els serveis socials mitjançant la Llei de Serveis Socials de Catalunya de 1985, avançant en la responsabilització pública de les administracions en els serveis socials. I cap a la dècada dels anys noranta, pren força al nostre país l'impuls polític de potenciar polítiques de suport a les famílies o polítiques de suport a la provisió de les cures. A l'Estat espanyol i a Catalunya es posen en valor noves polítiques orientades a donar suport a la criança, donar resposta a les necessitats d'un envelliment demogràfic a l'alçada i a una major ocupabilitat de les dones al mercat de treball remunerat (Ezquerria i Eguia Huerta, 2020).

Entrats ja al segle XXI, la Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència, contribueix a col·locar en l'agenda política i mediàtica el sistema de serveis socials. A Catalunya es concreta mitjançant la Llei 12/2007 de Serveis Socials, que configura un model propi de serveis socials: l'aprovació d'aquestes dues lleis suposa un canvi rellevant en la provisió de serveis de cura. Alhora, aquest nou marc legislatiu dona un impuls notable a la institucionalització de la cura com a dret universal i subjectiu, i això fa que, a inicis de l'actual segle, vegem com augmenta el nombre de persones que s'incorporen a la xarxa d'atenció social, el nombre de prestacions concedides i el nombre d'entitats i empreses que s'incorporen a aquest àmbit, ja que ambdues lleis preveuen la participació dels sectors privat, social i mercantil en la xarxa pública d'atenció a la dependència i les cures.

Com hem vist, el treball de cures esdevé un element d'importància clau per al futur del món laboral i el model social en què vivim: el creixement demogràfic, els canvis en els perfils de la població, els nous models de famílies o les deficiències en l'àmbit de les polítiques públiques són elements que posen en valor el repte de donar resposta a certes necessitats creixents que cal que siguin ateses des de l'àmbit de les cures.

2.2.1. Els serveis de provisió de les cures i la seva tipologia

En aquest context de l'economia de les cures, les organitzacions de l'àmbit social exerceixen diversos papers:

- I. Provisió de serveis de cura: moltes organitzacions d'economia social es dediquen a proporcionar serveis de cura de qualitat, com ara llars d'infants, centres de dia per a persones grans, serveis d'atenció domiciliària i programes de suport per a persones amb discapacitat. Aquests serveis solen ser més accessibles i sensibles a les necessitats de les persones que els serveis privats o públics convencionals.
- II. Generació d'ocupació: L'economia social pot generar ocupació significativa en el sector de les cures. En oferir serveis de cura, aquestes organitzacions creen llocs de treball per a persones cuidadores i professionals del sector, de manera que contribueixen a l'ocupació local i a l'estabilitat econòmica de les comunitats.
- III. Promoció de pràctiques laborals justes: les organitzacions d'economia social sovint adopten pràctiques laborals justes, com ara salaris dignes, horaris flexibles i condicions laborals saludables per a les persones treballadores del sector de les cures. Això contrasta amb molts ocupadors privats que poden explotar els treballadors que tenen cura de les persones, especialment les dones, mitjançant salaris baixos o condicions laborals precàries.
- IV. Innovació i participació comunitària: l'economia social fomenta la innovació i la participació comunitària en el disseny i la prestació de serveis de cura. En centrar-se en les necessitats locals i en la participació de les persones afectades, aquestes organitzacions poden desenvolupar solucions creatives i efectives per als reptes relacionats amb la cura en les seves comunitats.

Parlem, doncs, d'un sector que comprèn un seguit de prestacions que es desenvolupen en entorns o àmbits diversos: des de serveis de salut, passant per serveis socials de cura de persones de més edat o persones amb discapacitat, fins a serveis de cura d'infants. Aquests serveis (sanitat, atenció a població dependent, llars d'infants públiques, etc.) són prestats pel sector públic i també pel sector privat. I aquesta prestació privada, en ocasions, s'estableix de manera informal.

A Catalunya i a l'Estat espanyol s'evidencia que cada cop més les cures esdevenen un factor fonamental per al funcionament de les nostres vides; de forma generalitzada, la pandèmia va posar en valor la importància d'aquests treballs de cures, com un factor fonamental per al funcionament de l'economia i de les nostres vides, tan bàsic com les escoles o els hospitals. En aquest sentit, l'àmbit normatiu establert amb la Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials planteja un canvi en el marc de les cures de les persones molt important en què destaquen especialment els punts següents:

- I. D'una banda, el reconeixement del dret a l'atenció a la dependència: amb l'objectiu de garantir la seva autonomia i qualitat de vida, la llei reconeix el dret de les persones en situació de dependència a rebre atenció i suport per part dels serveis socials d'atenció domiciliària
- II. Reconeixement del paper dels cuidadors informals: es posa en valor el paper essencial dels cuidadors informals, com ara familiars o altres persones properes, i preveu mesures de suport i reconeixement per a aquest col·lectiu.
- III. Programa d'atenció a la dependència: s'estableix la creació d'un programa d'atenció a la dependència que inclou una oferta de serveis específics per a les persones en situació de dependència, com ara centres de dia, residències i serveis de rehabilitació, entre d'altres.
- IV. Promoció de la vida independent: la llei promou la vida independent de les persones en situació de dependència mit-

jançant la implementació de serveis i recursos que els permetin viure de forma autònoma i integrada a la comunitat.

Com apuntàvem en paràgrafs anteriors, estem en un procés de defamiliarització de la cura de les persones grans, venint com venim d'un model en el qual la família extensa cobria l'objectiu de cura de les persones. Actualment els models de família són múltiples i aquest fet ha generat la incorporació d'altres agents a les famílies per donar resposta a aquesta necessitat. Alhora, el fet que el treball productiu sigui el que de forma predominant desenvolupen tant homes com dones fa que en bona mesura les activitats i les feines associades al treball reproductiu s'externalitzin, ja sigui a empreses, entitats o persones que de forma autònoma desenvolupin aquestes tasques.

Per tant, posar en valor i eixamplar el sistema de cures també és una oportunitat per a la inversió i la creació de llocs de treball en els sectors públic i privat. I en aquest àmbit, l'economia social ha estat un espai on s'ha fet valer la necessitat de potenciar aquest sistema de cures i de donar valor a moltes d'aquestes tasques: «La cura com a valor ètic i polític real no és tan sols un conjunt de serveis, és una disposició de les persones en la seva relació mútua, un manera d'actuar de les institucions respecte a les persones que serveixen» (Camps, 2022).

Aquestes lleis denoten una visió de les cures de les persones diferent i centrada en el fet que l'accés a aquestes sigui un dret subjectiu i universal per a totes les persones que ho demanin. Com a dret universal, qualsevol persona l'ha de tenir. Tot i aquest marc normatiu establert i per diferents situacions (gestió de les crisis econòmiques posteriors a 2008, diferències clares entre les necessitats i els recursos assignats, etc.), el model de cures a les persones no s'ha vist modificat en excés. No sempre les famílies s'han vist alliberades de les tasques de cura o aquestes no s'han assumit de la mateixa manera. D'una banda, hi ha un creixement de demandes en el món laboral de persones cuida-

dores; però alhora aquesta demanda es fa amb un nivell de precarietat elevat, ja que és un tipus de tasca que, tot i imprescindible, no té el reconeixement ni la valoració que li pertoca.

2.2.2. Cures i el mercat de treball català

D'acord amb l'Observatori del Treball i Model Productiu, el sector del treball de la cura de la llar suposa el 0,7 % del VAB català i ocupa unes 80.000 persones en el segon trimestre de 2022 a Catalunya.² Representa un 2,3 % de l'ocupació total: aquest percentatge és elevat si es compara amb la mitjana dels països de la UE-27, on el percentatge se situa en el 0,9 %. Cal destacar que prop del 30 % de les persones ocupades en la cura de la llar treballen en condicions d'informalitat, és a dir, sense constar d'alta en els registres de la Seguretat Social (al voltant de 24.000 persones); aquesta proporció superava el 50 % abans del canvi normatiu de 2012, que va establir l'obligatorietat de cotitzar per a tot el personal de la llar amb independència del nombre d'hores treballades. Les condicions laborals dels col·lectius de persones dedicades a les cures a les persones, en general, són dolentes, alhora que aquestes persones assumeixen una gran responsabilitat com a cuidadores.

En aquest context, el 93,9 % de les persones vinculades al treball de la llar són dones, percentatge que va a l'alça en els darrers anys. Cal destacar també una altra diferència notable quant a sexes: no només destaca el percentatge de dones que treballen al sector, sinó també la quantitat d'hores treballades. Els homes que es dediquen a tasques de cura ho fan en jornades laborals completes (40 h / setmana), mentre que les dones ho fan treballant un nombre d'hores limitat a la setmana: tres de cada deu dones ho fan duent a terme jornades que no arriben a les 20 hores per setmana.

Alhora, el sector de les cures i la llar és un àmbit amb un clar predomini de la mà d'obra d'origen estranger, atès que la meitat de les persones que hi treballen són estrangeres

² Observatori del Treball i Model Productiu: «El treball de la llar i les cures a Catalunya. Any 2023».

en una proporció molt elevada en comparació amb el pes que té el col·lectiu forà en el total de l'ocupació (entorn del 16 % de l'afiliació). Sobretot destaca la presència de persones treballadores procedents de l'Amèrica del Sud. Per tant, parlem d'un sector on la dona migrada té un paper preponderant i assumeix el rol de cuidadora per donar resposta a les necessitats d'una societat on cada cop les tasques de cura i reproductives s'externalitzen més i on, des del sector públic, potser no s'ofereixen prou respostes a les necessitats creixents de la societat.

A aquestes dades de participació laboral femenina, hi afegirem dades relatives a les transformacions viscudes a les llars i famílies del nostre país. Durant les darreres dècades, i especialment a partir del segle actual, segons l'Institut d'Estadística de Catalunya, hem assistit a un creixement del nombre de llars, amb unes estructures canviant d'aquestes, que es visualitza en l'increment de llars unipersonals (un 11 % a Catalunya, això suposa que actualment 1 de cada 4 llars del país són unipersonals) i en l'increment de les famílies monoparentals, majoritàriament encapçalades per dones. Alhora, creix el percentatge de famílies monoparentals o famílies reconstituïdes i perden pes les famílies extenses. El nombre de fills per dona es tradueix en la disminució de la grandària de les famílies i l'envelliment de la població.

— 2.3. L'àmbit de les cures en el marc de l'Estratègia Europea i l'Agenda 2030

En l'àmbit europeu, l'European Care Strategy (Estratègia Europea de Cures), destaca la importància dels agents socials, especialment provinents de l'economia social, en la prestació de serveis assistencials d'alta qualitat a causa del seu enfocament centrat en les persones i la reinversió de beneficis en la comunitat. L'estratègia vol ajudar a materialitzar els principis sobre l'accés a cures assequibles i de bona qualitat establerts en el pilar europeu de drets socials. També tracta de generar un escenari favorable

per assolir els objectius de desenvolupament de l'Agenda 2030, concretament salut i benestar (ODS3), però també contribuir a la fi de la pobresa (ODS1), a la igualtat de gènere (ODS5), incorporant-hi la perspectiva de gènere, el treball decent i el creixement econòmic (ODS8), i a la reducció de les desigualtats (ODS10) impulsant la millora de les condicions laborals de les persones treballadores del sector de les cures i la seva inclusió, visibilització i qualitat de vida.

D'aquesta manera, l'Estratègia Europea marca un camí perquè els marcs polítics i jurídics creïn un entorn favorable per optimitzar la contribució de l'economia social als serveis assistencials. En aquesta estratègia, la contractació pública socialment responsable és una eina per potenciar el desenvolupament de normes de major qualitat en el sector de les cures i millorar les condicions laborals de les persones treballadores d'aquest sector, tenint en compte especialment aquelles en situacions de baixa qualificació o condicions irregulars o precàries.

Un element clau en aquesta estratègia és la necessitat d'avançar en la recollida i anàlisi de dades, col·laborar amb les organitzacions internacionals i desenvolupar indicadors per rastrejar dades sobre educació i cures de la primera infància. Malgrat els avenços fets en la creació d'indicadors comuns, les dades estadístiques continuen sent limitades.

El paper dels estats membres, de les organitzacions de la societat civil i dels agents de l'economia social és clau per al desenvolupament i la implementació de l'Estratègia Europea de Cures, i cal crear les condicions que permetin als proveïdors de cures exercir un paper actiu en la prestació de serveis assistencials de qualitat, millorar les condicions de treball i donar suport a les inversions en serveis assistencials.

A l'Estat espanyol, el desenvolupament de l'Estratègia Europea s'ha materialitzat a través del Pla de Recuperació, Transformació i Resiliència d'Economia Social, que neix amb l'objectiu principal d'impulsar la transformació de les cadenes de valor estratègiques del sector de les cures i l'economia social, tot potenciant aquest sector amb l'objectiu de millorar-lo en termes laborals, reduint-ne la precarietat i rei-

vindicar el potencial transformador d'aquest sector.

La palanca VIII del Pla Nova Economia de les Cures i Polítiques d'Ocupació destaca pel seu component número 22, denominat «Pla de xoc per a l'economia de les cures i reforç de les polítiques d'inclusió», on s'emfatitza la necessitat de reforçar l'economia de les cures, especialment després de la pandèmia, per assegurar que «ningú quedi enrere». El pla proposa la desinstitucionalització de les cures de llarga durada i l'atenció centrada en la persona millorant el sistema de prestacions, donant suport a la inclusió social i laboral de les persones vulnerables i posant en valor el paper de l'economia social per prestar serveis d'aquest tipus, especialment en l'esfera local.

En aquest sentit, el PERTE d'Economia Social i de les Cures ha de servir per promoure

serveis avançats i accessibles centrats en les persones. Amb el seu desenvolupament s'impulsaran innovacions tecnològiques per a la cura a la llar i la creació de cooperatives d'habitatge col·laboratiu. El pla també inclou el component 23, denominat «Noves polítiques públiques per a un mercat de treball dinàmic, resiliència i inclusiu», on s'aborda la necessària modernització dels serveis socials, la professionalització del sector de les cures i la digitalització per millorar l'eficiència i la qualitat dels serveis.

En resum, aquestes estratègies i plans destaquen la importància de l'economia social i la necessitat d'un enfocament centrat en les persones per millorar els serveis de cures, promoure la inclusió social i laboral, i respondre als desafiaments demogràfics i socials, tant els derivats de la crisi sanitària de la covid-19 com els futurs.

3. Marc conceptual i enfocament metodològic

3.1. Delimitació de l'economia social i de les cures

Hi ha dues maneres de definir i delimitar què és l'economia social. L'una, anomenada aproximació *formal*, és fer-ho en funció de la forma jurídica i organitzativa que adopten les iniciatives, entitats o empreses que són pròpies de l'economia social d'acord amb el marc legislatiu. L'altra, l'aproximació *substantiva*, és situar el focus sobre els principis que, de manera efectiva, regeixen les activitats econòmiques i empresarials que porten a terme aquestes entitats. Utilitzar una aproximació o una altra dibuixa dos perímetres de l'economia social diferents (García Jané i Sánchez Griñó, 2017; XES, 2021). En aquest treball ens decantem per l'aproximació formal, que descansa sobre l'article 5 de la Llei 5/2011, de 29 de març, d'Economia social, on s'estableix que «Formen part de

l'economia social les cooperatives, les mutualitats, les fundacions i les associacions que duguin a terme activitat econòmica, les societats laborals, les empreses d'inserció, els centres especials de treball, les confraries de pescadors, les societats agràries de transformació i les entitats singulars creades per normes específiques que es regeixen pels principis establerts en l'article anterior».

Des d'aquest punt de partida, la nostra anàlisi inclou les entitats i empreses amb les formes jurídiques de cooperatives, fundacions i associacions, mutualitats de previsió social, societats laborals, empreses d'inserció i centres especials de treball. Per tant, hem optat per excloure les societats agràries de transformació, les confraries i altres entitats singulars atès que són formes organitzatives amb una presència residual en el sector de les cures. En el cas de les empreses d'inserció, cal precisar que aques-

tes entitats poden estar constituïdes com a societats mercantils, societats laborals o cooperatives. De la mateixa manera, els centres especials de treball poden ser impulsats per administracions públiques o organitzacions privades que, alhora, poden operar com a empreses mercantils, cooperatives, societats laborals, associacions o fundacions. Per últim, també hem inclòs les entitats constituïdes amb formes jurídiques de l'economia social dependents d'organitzacions religioses.³

Com s'ha comentat abans, actualment ens trobem davant d'un repertori conceptual i terminològic al voltant de les cures molt diversos. Dependent de les disciplines i corrents teòrics es fa referència a les «cures», en un sentit ampli, al «treball de cura», que té unes arrels més sociològiques, o a l'expressió «economia de les cures», que posa l'accent en la seva dimensió econòmica. Més enllà del debat acadèmic, l'OIT (2019), en la seva definició de la força de treball de les cures, identifica tant el treballadors, a partir dels grups ocupacionals de la *Classificació internacional uniforme d'ocupacions* (CIUO), com el sectors econòmics, sobre la base de la *Classificació industrial internacional uniforme* (CIIU). En aquesta línia, el sector de les cures abastaria les divisions d'Ensenyament (85), Activitats de l'atenció de la salut i l'atenció social (86), Activitats d'atenció en institucions (87), Activitats d'assistència social sense allotjament (88) i Activitats de les llars com a ocupadors de personal domèstic (97).

D'altra banda, la Confederació Empresarial Espanyola de l'Economia Social, en el seu informe sobre els serveis de l'economia de les cures (CEPES, 2022), que té un enfocament ampli —més proper al concepte de «cadena de valor»—, categoritza les activitats de cures a partir de dues variables complementàries. D'una banda, els serveis oferts, és a dir, quin tipus d'activitats o serveis inclourien aquestes tasques (serveis d'alimentació, residencials,

d'atenció domiciliària, educatius i de lleure adreçats a la infància, sanitaris, sociosanitaris i de treball social). De l'altra, els destinataris a qui s'adrecen les tasques (col·lectius de gent gran, infants i adolescents, persones en situació de dependència o que pateixen malalties, etc.). La combinació d'ambdues variables els permet definir una taxonomia detallada d'activitats, serveis i recursos. Tenint en compte aquestes referències, el nostre treball se centra exclusivament en les activitats del sector de les cures incloses dins de les divisions 86, 87 i 88 de la *Classificació Catalana d'Activitats Econòmiques* (CCAÉ) de 2009, que es corresponen amb les activitats sanitàries i de serveis socials amb o sense allotjament. Des de la perspectiva de la prestació de serveis, aquestes divisions comprenen tasques associades als serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials destinats prioritàriament als col·lectius de persones grans, en situació de dependència o amb malalties o discapacitats, entre d'altres.

3.2. Dades i metodologia

La metodologia seguida en aquesta primera fase del treball ha consistit en la revisió sistemàtica de les fonts d'informació disponibles per configurar un cens d'entitats que permeti mesurar l'economia social en el sector de les cures al territori. D'entrada, hem descartat l'ús de bases de dades empresarials derivades del Registre Mercantil, com ara el *Sistema de Anàlisis de Balances Ibèriques (SABI)* d'Informa D&B o d'altres fitxers, com *Camerdata*, de les cambres de Comerç. El motiu principal n'és que aquests tipus de fonts ofereixen una baixa cobertura que afecta aquelles entitats que no són societats mercantils, especialment cooperatives, fundacions i associacions, les quals no estan obligades a presentar els comptes anuals.⁴ De la mateixa manera, s'ha descartat l'ús de fonts

³ Aquesta decisió ha estat motivada per la dificultat d'identificar aquesta tipologia a partir de la informació disponible en els diferents registres administratius, directoris i bases de dades que nodreixen el cens d'entitats.

⁴ La legislació estatal estableix que les societats mercantils (societats anònimes, societats de responsabilitat limitada, societats col·lectives, societats comanditàries simples i societats comanditàries per accions) estan obligades a presentar els comptes anuals (compte de pèrdues i guanys, balanç de situació, estat de canvis en el patrimoni net, estat de fluxos d'efectiu i la memòria) per dipositar-los en el Registre Mercan-

de dades provinents d'entitats del mateix sector, com ara el *Mapa d'entitats* de la Taula del Tercer Sector de Catalunya, el *Balanç social* o la iniciativa *Pam a Pam* de la Xarxa d'Economia Social. Aquestes eines de mesura, tot i proporcionar informació rellevant per a l'anàlisi de la situació de l'economia social al territori, també tenen limitacions pel que fa a la cobertura i comparabilitat de les dades.

Les fonts d'informació utilitzades per a la creació del cens provenen d'altres registres administratius, directoris i bases de dades, principalment d'origen públic, en accés obert i amb caràcter censal.⁵ En concret, del Departament d'Empresa i Treball de la Generalitat de Catalunya s'han obtingut dades del registre de cooperatives, del registre de societats laborals actives, del directori d'empreses d'inserció i del directori de centres especials de treball. La informació sobre mutualitats procedeix del registre de mutualitats de previsió social del Departament d'Economia i Hisenda. En el cas de les associacions i fundacions, s'ha descartat el registre d'entitats de Catalunya del Departament de Justícia, Drets i Memòria. Aquesta font, que inclou informació sobre associacions i fundacions privades, entre altres organitzacions, presenta limitacions pel que fa la qualitat de les dades en variables rellevants, com la identificació de l'entitat o l'activitat econòmica. Per aquest motiu, alternativament hem optat pel registre d'entitats, serveis i establiments socials (RESES) del Departament de Drets Socials, on s'inclouen entitats públiques i privades, d'iniciativa social i mercantil, que presten serveis i recursos de serveis socials.⁶ Per a aquest treball s'han obtingut exclusivament les dades d'entitats d'iniciativa social que es cor-

responen amb les formes jurídiques d'associacions i fundacions, així com de cooperatives i societats laborals no incloses en els altres registres i directoris.

La informació que conté cada registre i directori és diferent i no sempre equivalent, la qual cosa en condiciona l'explotació en el procés de creació del cens d'entitats així com en l'anàlisi de les dades. Aquesta circumstància fa referència, sobretot, a l'activitat o els serveis desenvolupats per l'entitat, cosa que dificulta la identificació d'aquelles que pertanyen al sector de les cures. A tall d'exemple, els registres sobre cooperatives i societats laborals descriuen l'activitat a partir de la CCAE desagregada a quatre dígitos, mentre que en els directoris d'empreses d'inserció o centres especials de treball aquesta descripció és textual, amb menys o més detall i no sempre equiparable a la CCAE. En el cas del registre de mutualitats, l'activitat no està definida, igual que en el del registre d'entitats de serveis socials, on només s'identifiquen els serveis i recursos, classificats d'acord amb l'esquema de la Cartera de serveis socials. Juntament amb això, als registres administratius i directoris hi ha dades incompletes o hi trobem manca de consistència per les diferències en el procés de recollida i tractament de la informació en les fonts d'origen.⁷ Un últim aspecte rellevant, a banda d'aquest últim, és la duplicitat d'entitats entre les diferents fonts de dades, en particular amb els directoris d'empreses d'inserció i centres especials de treball, ja que aquestes entitats poden adoptar múltiples formes jurídiques.

Tenint en compte aquestes limitacions, l'estratègia per identificar les entitats de l'economia social en el sector de les cures vinculades amb activitats i serveis sanitaris, sociosanitaris i

til. En canvi, la resta de formes jurídiques (cooperatives, fundacions, associacions, etc.) estan exemptes d'aquesta obligació, la qual cosa té efectes sobre la cobertura de la font.

- 5 Les dades de referència i d'actualització de les dades varien en funció del registre o directori. Les de cooperatives i societats laborals s'actualitzen mensualment; les últimes dades corresponen al maig de 2024. La resta s'actualitzen anualment i tenen diferents dates de referència.
- 6 La prestació dels serveis socials requereix la inscripció al RESES. Les entitats poden ser públiques o privades. Les primeres són aquelles que pertanyen a les administracions públiques locals (ajuntaments, consells comarcals i diputacions provincials) i autonòmiques i a l'Administració central. Les segones poden ser, al seu torn, d'iniciativa social o d'iniciativa mercantil. Les entitats d'iniciativa social són fundacions, associacions, cooperatives, organitzacions de voluntariat i altres entitats i institucions sense ànim de lucre. Les d'iniciativa mercantil són persones jurídiques i altres entitats privades amb ànim de lucre i qualsevol forma de societat reconeguda per la legislació mercantil que ofereixen serveis socials.
- 7 En el cas del RESES, per exemple, no consta l'entitat titular corresponent a 288 serveis i recursos de serveis socials. A més a més, per preservar la confidencialitat de les dades, el conjunt de dades disponible en accés obert no inclou les entitats que presten serveis adreçats a dones víctimes de violència de gènere i a la infància i adolescència, fet que limita la cobertura de la font.

residencials s'ha basat, en el cas de les cooperatives i societats laborals, en els codi de la CCAE. Els centres especials de treball i les empreses d'inserció han estat classificats dins del sector de les cures tenint en consideració tant la finalitat d'aquests tipus d'entitats com els col·lectius destinataris (en concret, persones amb discapacitat, amb malalties i en situació o risc d'exclusió social) i els serveis que se'ls presten (a més a més, l'activitat que desenvolupen les entitats no està relacionada, en molts casos, amb les activitats econòmiques que s'associen al treball de cures). De la mateixa manera, les associacions i fundacions que formen part del RESES també han estat classificades dins del sector de les cures, igual que les mutualitats de previsió social que presten serveis d'assistència sanitària.

Tota la informació procedent de les diferents fonts de dades ha estat sistematitzada i estandarditzada a fi de preparar i delimitar el cens d'entitats de l'economia social en el sector de les cures vinculades a activitats sanitàries i sociosanitàries i per a l'àmbit territorial del nostre interès, el Vallès. Aquest cens consta d'una sèrie de variables bàsiques: nom de l'entitat, codi d'identificació (NIF, CIF o d'altres), tipologia d'entitat principal, forma jurídica, classificació d'activitat econòmica, el municipi i la comarca on figura inscrita l'entitat o bé on té el domicili fiscal.

■ 3.3. Àmbit d'estudi: població i envelliment demogràfic del Vallès Occidental i Vallès Oriental

Conèixer el context social i demogràfic de l'àmbit del Vallès, en el seu sentit més ampli, ajuda a contextualitzar millor la realitat de l'ES i l'àmbit de les cures a les dues comarques. En aquest apartat exposem de forma breu els elements principals que defineixen l'estructura demogràfica i de caracterització territorial d'ambdues comarques; això ens pot ajudar a entendre millor quin és el teixit d'ESS que tenim a les dues comarques i quina implementació té l'àmbit de l'economia de les cures.

L'estructura de la població catalana i vallsana ha variat de forma significativa, amb una clara tendència a l'envelliment demogràfic i un índex d'envelliment a l'alça. L'envelliment de la població, que és un fenomen creixent en la nostra societat occidental, s'evidencia no només per l'allargament de l'esperança de vida, sinó també pel creixent pes de la població més gran de vuitanta-cinc anys en l'estructura per edats de les nostres comarques. Es pot observar un increment de les xifres absolutes que dobla les dades registrades fa vint anys, a inicis de la dècada del 2000. La població de més de seixanta-cinc anys també va prenent força a l'àmbit estudiat, sobretot a partir de la segona dècada del 2000.

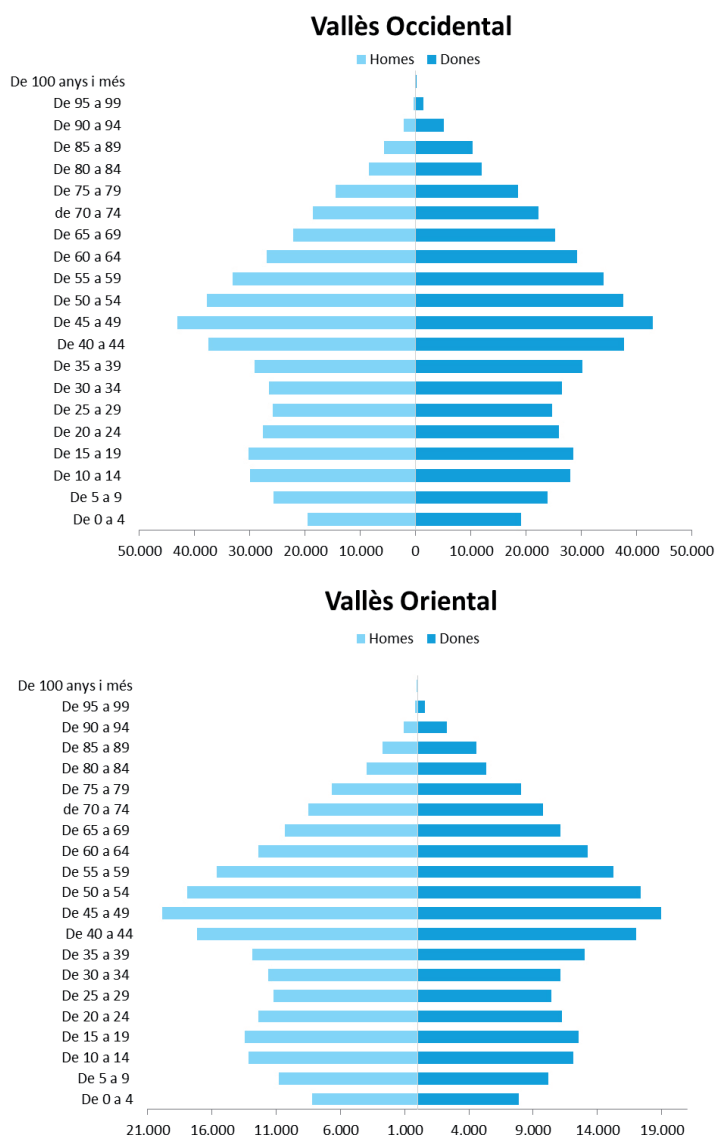
El Vallès Occidental i el Vallès Oriental són dues comarques situades a la demarcació de Barcelona, a la segona corona metropolitana, i conformen, les dues, la zona del Vallès, que es caracteritza per una combinació de paisatges naturals, zones urbanitzades i una forta activitat econòmica. Ambdues comarques es caracteritzen per incloure en el seu territori una extensa xarxa d'infraestructures tant de transport terrestre —destaca la xarxa de comunicacions a través de les autopistes (AP-7, C-58, C-16)— com ferroviària (Renfe i FGC en el cas del Vallès Occidental), que connecten les comarques amb Barcelona i altres regions. Alhora, ambdues comarques presenten una dotació de serveis sanitaris, educatius i culturals molt bona.

El Vallès concentra un volum de població d'1.371.175 persones. A grans trets, podem dir que el 17 % de la població de Catalunya (7.901.963 habitants) viu en aquest àmbit metropolità. El Vallès Occidental té una població de 949.026 habitants, pràcticament el doble que el Vallès Oriental, que suma un total de 422.085 persones. Pel que fa a la xifra de municipis que conformen cada comarca, el Vallès Occidental està compost per 23 municipis que varien en grandària i població, des de ciutats grans com Terrassa i Sabadell (amb una població superior als 200.000 habitants cadascuna) fins a localitats més petites com Gallifa i Rellinars (ambdues amb menys de 1.000 habitants). El Vallès Oriental està conformat per 39

municipis amb només dues ciutats grans que superen els 60.000 habitants, Granollers i Mollet del Vallès. En canvi, en aquesta comarca, pràcticament una tercera part del total són municipis amb una població de menys de 10.000 habitants.

L'evolució poblacional de l'àmbit dibuixa una dinàmica ascendent i pràcticament similar als dos Vallès. Respecte a l'evolució de les xifres, cal destacar que des de 2010 els dos Vallès han sumat un guany de població de gairebé 90.000 persones, amb un increment de més de 26.000 habitants més al Vallès Oriental i

63.255 habitants al Vallès Occidental, amb una taxa de creixement anual acumulativa que se situa al voltant del 0,70 % en ambdues comarques durant aquest període. Aquest percentatge fa del Vallès una zona que concentra en els darrers anys bona part del creixement migratori metropolità. Gran part d'aquest creixement demogràfic s'explica per les aportacions migratòries externes, tant d'origen estranger com metropolità. Alhora, aquest increment demogràfic fa que l'estructura de la població presenti un perfil piramidal on la població adulta guanya pes dins del conjunt total.

Gràfic 1. Piràmide de població del Vallès Occidental i del Vallès Oriental. 2023.
Font. Elaboració pròpia. Dades Idescat. Cens de Població i Habitatge 2023.

Si donem un cop d'ull a l'estructura per edats de la població d'ambdues comarques veiem, d'una banda, la tendència (generalitzada a totes les societats occidentals actuals) a l'envelliment de la població, amb un increment del gruix d'edats situades entre els 35 i els 64

anys, especialment. La mitjana d'edat d'ambdues comarques se situa al voltant dels 42 anys, concretament 42,2 anys al Vallès Occidental i 42,7 al Vallès Oriental, lleugerament més favorable que la mitjana catalana, per damunt dels 43 anys.

	Vallès Occidental	Vallès Oriental	Catalunya
Taxa bruta de natalitat (nombre de persones nascudes per 1.000 habitants)	7,37	6,83	7,2
Taxa bruta de mortalitat (nombre de persones mortes per 1.000 habitants)	7,79	7,9	9,03
Índex d'envelliment	114,2	120,8	136,9
Índex de sobreenvelliment	15,2	15,3	16,8
Índex de dependència juvenil	23	21,9	21,3
Índex de dependència de la gent gran	26,3	26,4	29,1
Índex de dependència global	49,3	48,3	50,3
Edat mitjana de la població	42,2	42,7	43,39

Taula 1. Indicadors sociodemogràfics del Vallès Occidental, Vallès Oriental i Catalunya. Any 2023.
Font: Indicadors d'estructura demogràfica, Idescat.

Alhora, l'índex d'envelliment (relació entre la població de 65 anys i més i la població de 0 a 15 anys) se situa per damunt del 100 en ambdues comarques (el valor 100 mostra que hi ha la mateixa població tant en el grup de joves com en el de grans). En el cas del Vallès Oriental, l'índex és lleugerament superior (120,8) al del Vallès Occidental (114,2). Pel que fa a l'índex de sobreenvelliment, és a dir, la relació entre la població més gran de 85 anys respecte a la més gran de 65 anys, en totes dues comarques la xifra se situa per damunt del 15, i malgrat l'increment generalitzat de la població d'edat avançada, aquest índex de sobreenvelliment encara se situa més d'un punt percentual per sota del conjunt català.

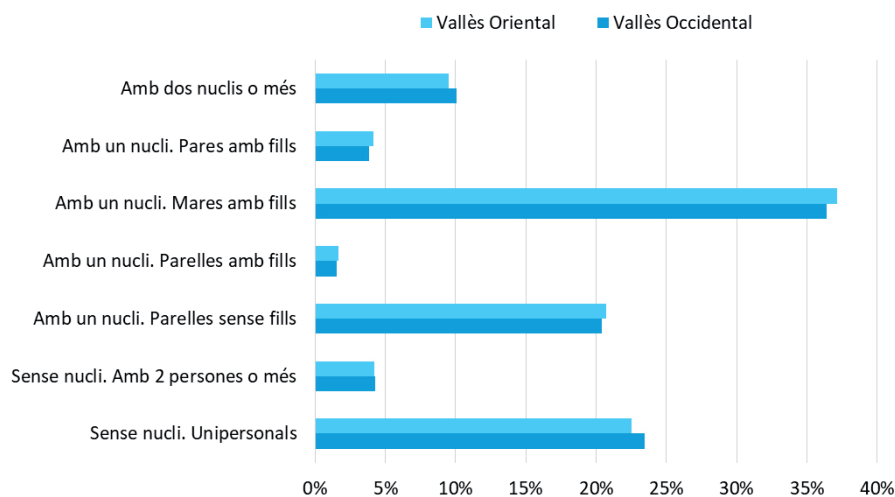
L'índex de dependència juvenil (quotient entre la població de menys de 15 anys per cada 100 habitants de 15 a 64 anys) mostra

com tant el Vallès Occidental com el Vallès Oriental registren una xifra lleugerament més elevada que la dada catalana. Ara bé, quan aquest indicador el vinculem a l'índex de dependència de la gent gran, que calcula la població de 65 anys i més per cada 100 habitants de 15 a 64, veiem que la xifra, tant al Vallès Occidental com al Vallès Oriental, se situa al voltant de 26, força per sota del valor català, situat per sobre de 29. L'índex de dependència global, és a dir, la població de més de 65 anys i la població de menys de 15 anys per cada 100 habitants de 15 a 64 anys (i que, per tant, mesura la càrrega que representa la població en edat potencialment inactiva per a la població que treballa o en edat de treballar), mostra unes xifres més favorables al Vallès Occidental (49,3) i al Vallès Oriental (48,3) que al conjunt català (50,3).

Als indicadors d'estructura demogràfica també cal afegir les dades referents a les transformacions viscudes a les llars i les famílies del Vallès Occidental i del Vallès Oriental. Ho hem anat comentant des de l'inici: especialment des de finals del segle XX i les primeres dècades del XXI, assistim a un increment del nombre de llars que es combina amb un creixement de les llars unipersonals o les llars formades per un nucli sense descendència. Alhora, el que podem assimilar a la família extensa (a la convivència de dues o més generacions en una mateixa llar) ha anat mostrant un descens més que notable: aquest model extens de família sovint també serveix per cobrir les tasques de cura i el treball reproductiu. Ho veiem, per exemple, analitzant els canvis de rol generacionals: en la mesura que les dones nascudes als anys quaranta-cinquanta s'incorporaven al mercat laboral, les generacions precedents (àvies principalment) van assumir les tasques de cura; la incorporació al món laboral de les generacions dels anys seixanta-setanta han fet visible la dificultat d'ocupar-se de les generacions precedents i de la descendència, amb la conseqüent necessitat de disposar de serveis externs que cobreixin l'atenció a aquests dos

grans col·lectius dependents: les persones grans (generació precedent) i la petita infància (generació descendent), canvis generacionals que se sumen també als canvis en els models i en l'estructura de les famílies.

Així, si analitzem les darreres dades censals (Cens 2021), constatem que les llars, tant al Vallès Occidental com al Vallès Oriental, mostren el major pes de llars encapçalades per mare amb fills/es; de fet, un de cada tres nuclis familiars de l'àmbit del Vallès respon a aquesta realitat. Els nuclis unipersonals suposen el segon gran tipus de nucli familiar: una de cada quatre llars de les dues comarques respon a aquesta realitat. I les llars conformades per un nucli de parella sense fills també suposen ja el 20 % del total de llars dels àmbits analitzats. A grans trets, podem dir que el model de nuclis i llars imperants actualment són l'augment de les llars unipersonals de persones amb més de 65 anys i la feminització de les llars monoparentals amb criatures. Aquests canvis socio-demogràfics propicien també canvis en l'organització social de les cures a l'àmbit del Vallès, de la mateixa manera que al conjunt de Catalunya o al conjunt de societats occidentals.

Gràfic 2. Estructura de les llars al Vallès Occidental i al Vallès Oriental.
Font: Elaboració pròpia. Cens d'Habitatge 2021.

4. Aproximació a la dimensió de l'economia social en el sector de les cures al Vallès

En aquesta secció es duu a terme una anàlisi de les dades del cens d'entitats per tal de fer una primera aproximació a la dimensió territorial de l'economia social del sector de les cures vinculat a les activitats de serveis sanitaris, socio-sanitaris i residencials, destinades prioritàriament als col·lectius de persones grans, en situació de dependència i amb malalties o discapacitats, entre d'altres. La taula 3 presenta un resum de les dades del cens configurat a partir dels diferents registres administratius i directoris. En total, es comptabilitzen 10.275 organitzacions i empreses a Catalunya, de les quals

4.682 són cooperatives (45,7 %) i 4.525, societats laborals (44,2 %). Les associacions i fundacions sumen 759 entitats (7,4 %); les entitats que operen com a centres especials de treball són 200 (2 %) i 81 les que ho fan com a empreses d'inserció (0,8 %). Per últim, hi ha actives 28 mutualitats de previsió social (0,3 %). Des de la perspectiva sectorial, a partir de la definició utilitzada aquí per delimitar les cures s'han identificat 1.262 entitats a Catalunya que realitzen activitats vinculades als serveis sanitaris, socio-sanitaris i residencials, de les quals 174 es trobarien localitzades en l'àmbit del Vallès.

Entitat	Catalunya			Vallès		
	Cures	Resta	Total	Cures	Resta	Total
Cooperativa (COOP)	190	4.492	4.682	36	667	703
Associacions i fundacions (AF)	759		759	90		90
Societats laborals (SL)	15	4.510	4.525	2	1.050	1.052
Centres especials de treball (CET)	200		200	33		33
Empreses d'inserció (EI)	81		81	9		9
Mutualitats (MUT)	16	12	28	4	3	7
Total	1.261	9.014	10.275	174	1.720	1.894

Taula 3. Entitats de l'economia social segons tipologia d'entitat i sector. Catalunya i Vallès.
Font: elaboració pròpia.

A la taula 4 es presenta la distribució per comarques de les entitats del sector de les cures segons la tipologia d'entitats. Quant a les cooperatives, des del punt de vista legal es defineixen com a empreses formades per persones físiques o jurídiques que s'uneixen, sobre la base d'una gestió democràtica i propietat conjunta, per satisfer les necessitats i les aspiracions econòmiques, socials i culturals, no només del

membres de la pròpia organització sinó també de la comunitat. Per constituir una cooperativa només es requereix un mínim de tres socis o sòcies que han de desenvolupar l'activitat que correspongui segons la classe de cooperativa.

D'acord amb les dades del cens, actualment existeixen al Vallès 703 cooperatives, xifra que representa el 15 % del total català (taula 3). Des d'una perspectiva territorial, el Vallès

Occidental, amb 487 entitats, continua situant-se com la segona comarca amb més cooperatives (darrere del Barcelonès, que n'aplega 1.376), mentre que el Vallès Oriental, amb 203 entitats, se situa en una posició més llunyana en el rànquing comarcal (taula 4). Val a dir que, al Vallès, el cooperativisme té una implantació territorial relativament menor, per sota de la mitjana catalana i altres comarques com la Terra Alta, el Priorat, les Garrigues o la Noguera (Observatori del Vallès Occidental *et al.*, 2023).

Sectorialment, 36 cooperatives desenvolupen activitats pròpies del serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials, la qual cosa suposa el 5,1 % del teixit cooperatiu del Vallès. D'aques-

tes, 19 es localitzen al Vallès Occidental i 17 al Vallès Oriental i es reparteixen per 15 municipis (tot i que concentrades a les grans ciutats i ciutats mitjanes). El detall de les activitats indica que el gruix de les entitats es dedica a tasques relacionades amb els serveis socials sense allotjament (20) i a activitats sanitàries (12), mentre que les cooperatives de serveis socials amb allotjament només sumen 4 entitats. Finalment, segons la classe, la major part són de treball associat (30), fet que s'explica bàsicament perquè, per emprendre un projecte cooperatiu d'autoocupació, només es requereix un mínim de dos socis i un capital mínim de 3.000 euros.

Comarca	COOP	SL	AF	CET	EI	MUT	Total	
	n	n	n	n	n	n	n	%
Alt Camp			2	2			4	0,3
Alt Empordà	4		11	2	2	1	20	1,6
Alt Penedès	2	2	9	3	2		18	1,4
Alt Urgell	1		5	2	2	1	11	0,9
Alta Ribagorça								0,0
Anoia	1		12	1	2		16	1,3
Aran			1	1			2	0,2
Bages	2	2	17	2	1	1	25	2,0
Baix Camp	4		18	4			26	2,1
Baix Ebre	1		11	4			16	1,3
Baix Empordà	3		10	1			14	1,1
Baix Llobregat	20		44	26	7		97	7,7
Baix Penedès	2		1	1			4	0,3
Barcelonès	61	3	315	76	24	7	486	38,5
Berguedà	1		5	2	1		9	0,7
Cerdanya			4	2	1		7	0,6
Conca de Barberà				1			1	0,1
Garraf	6		15		1		22	1,7

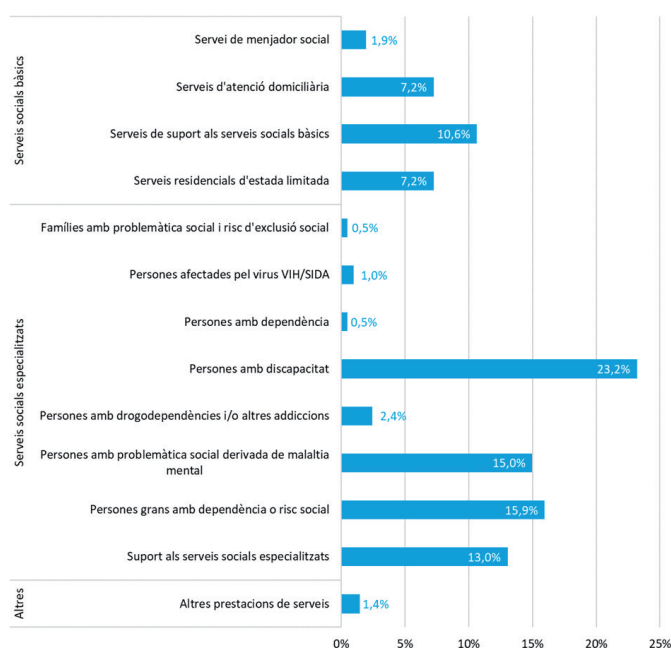
Comarca	COOP	SL	AF	CET	EI	MUT	Total	
	n	n	n	n	n	n	n	%
Garrigues			1	1			2	0,2
Garrotxa	4		6	1	3		14	1,1
Gironès	4		28	6	6	1	45	3,6
Lluçanès	1						1	0,1
Maresme	9	3	35	5	1	1	54	4,3
Moianès	1		3				4	0,3
Montsià	1		7				8	0,6
Noguera			3				3	0,2
Osona	3	1	17	6	4		31	2,5
Pallars Jussà	1						1	0,1
Pallars Sobirà	2		1				3	0,2
Pla de l'Estany	2		3				5	0,4
Pla d'Urgell	1		2	1			4	0,3
Priorat								0,0
Ribera d'Ebre			1	1	1		3	0,2
Ripollès	1		3	1	1		6	0,5
Segarra			5		1		6	0,5
Segrià	4		43	6	4		57	4,5
Selva	1	1	5	2	1		10	0,8
Solsonès			7	1	1		9	0,7
Tarragonès	8	1	14	4	4		31	2,5
Terra Alta	1		1				2	0,2
Urgell	2		4	2	2		10	0,8
Vallès Occidental	19	2	55	26	8	1	111	8,8
Vallès Oriental	17		35	7	1	3	63	5,0
Catalunya	190	15	759	200	81	16	1.261	100,0

Taula 4. Entitats de l'economia social del sector de les cures. Comarques de Catalunya.
Font: elaboració pròpia.

Juntament amb les cooperatives, les societats laborals constitueixen un dels pilars de l'economia social a Catalunya i al Vallès. Des del punt de vista normatiu, una societat laboral consisteix en una empresa, constituïda com a societat anònima o de responsabilitat limitada, que és propietat, en la major part, dels seus treballadors, atès que hi han de participar amb almenys el 51 % del capital social i, a més a més, cap soci-treballador pot tenir més d'un terç del capital social. D'acord amb les dades del Cens, al Vallès existeixen 1.052 societats laborals, xifra que representa el 23,2 % del total de Catalunya. El Vallès Occidental, amb 754, és la segona comarca de Catalunya amb més societats laborals registrades (darrere del Barcelonès, que en concentra una de cada tres, 1.428 en total), mentre que el Vallès Oriental, amb 298 d'entitats, se situaria en quarta posició, per sota del Baix Llobregat i per sobre del Maresme. La distribució sectorial posa en relleu que aquesta forma jurídica és residual en el sector de les cures, ja que només s'han identificat 2 entitats al Vallès i 15 al conjunt de Catalunya. Tanmateix, les societats laborals són predominants en la indústria manufacturera, en les branques vin-

culades al metall, l'automoció i la indústria alimentària o tèxtil, el comerç, les activitats professionals i tècniques i la construcció (Observatori del Vallès Occidental *et al.*, 2023).

Quant a les associacions i fundacions, al Vallès s'han identificat fins a 90 organitzacions (55 al Vallès Occidental i 35 al Vallès Oriental) que desenvolupen activitats econòmiques vinculades als serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials, la qual cosa representa prop del 12 % del total de Catalunya. Cal tenir en compte la quantificació d'aquesta tipologia, que a partir del nostre cens es veu afectada per les limitacions de la font d'origen (el RESES), que només inclou aquelles entitats que estan habilitades per prestar recursos i serveis socials a Catalunya. Per aquest motiu, la xifra d'associacions i fundacions podria estar infradimensionada en no incloure entitats fora de l'ecosistema dels serveis socials. Pel que fa a la seva activitat, les associacions i fundacions identificades al Vallès se centren en la prestació de serveis i recursos dels serveis socials especialitzats, adreçats a persones amb discapacitat (23,2 %), amb dependència o gran dependència (16,4 %) i amb malalties mentals (15 %).

Gràfic 3. Associacions i fundacions del sector de les cures segons la tipologia de serveis i recursos prestats.
Font: elaboració pròpia.

Altres agents rellevants de l'economia social en el sector de les cures són les empreses d'inserció (EI) i els centres especials de treball (CET). Les EI segueixen la lògica empresarial mercantil però aplicant fórmules d'integració sociolaboral adreçades prioritàriament a grups en risc d'exclusió mitjançant l'impuls de les seves aptituds professionals per facilitar l'accés al mercat laboral ordinari. Així doncs, al mateix temps que s'assoleixen fites de caire social, aquestes entitats porten a terme una línia de negoci produint béns i serveis en qualsevol sector i mercat. De les 81 EI registrades a Catalunya, 9 es localitzen al Vallès (8 al Vallès Occidental i 1 al Vallès Oriental). Aquestes entitats, que operen sota diverses formes jurídiques, desenvolupen principalment activitats de gestió de residus, comerç i serveis a la llar (Observatori del Vallès Occidental *et al.*, 2023).

Per la seva banda, els centres especials de treball comparteixen els mateixos objectius que les empreses d'inserció, tot i que situen el focus de la seva actuació en les persones amb discapacitat (física, psíquica o sensorial). Així, els objectius principals d'aquests centres són

dur a terme un treball productiu i de serveis per proporcionar feina protegida amb una relació laboral de caràcter especial mitjançant un lloc de treball remunerat, i procurar la capacitat del treballador amb discapacitat i la seva inserció laboral al mercat ordinari. Dels 200 CET que hi ha actualment a Catalunya, 33 s'ubiquen al Vallès (26 al Vallès Occidental i 7 al Vallès Oriental) i operen sota diferents formes jurídiques, sigui com a societat mercantil (16), associació i fundació (11), cooperativa (5) o societat laboral (1). De la mateixa manera que les EI, aquestes entitats desenvolupen diverses activitats, principalment en el sector de serveis a les persones i a l'empresa (bugaderia, neteja, manteniment d'edificis, recepció i control d'accesos, jardineria, etc.).

Finalment, les mutualitats de previsió social són entitats de gran tradició a Catalunya i actualment mantenen una àmplia presència en el sector assegurador. De les 28 mutualitats actives a Catalunya, 16 es dediquen a la prestació de serveis d'assistència sanitària, vinculats a les cures, entre les quals 4 es localitzen a l'àmbit del Vallès.

5. Conclusions i properes passes

Un cop analitzats els primers resultats que hem anat exposant al llarg dels apartats anteriors, hem copsat dos aspectes rellevants que poden limitar la nostra anàlisi i que, per tant, els podem considerar un repte de futur.

Aquests aspectes són:

- a) La complexitat en definir i conceptualitzar no només l'economia social sinó, d'una manera més concreta, l'àmbit de les cures i l'atenció sociosanitària, un àmbit encara no prou estudiat i sovint no reconegut quant a l'impacte econòmic i/o social, tal com hem vist en els primers apartats d'aquest capítol.
- b) Al llarg d'aquesta anàlisi ens hem trobat amb limitacions de les fonts estadístiques, ja que en bona part ens trobem analitzant una realitat que sovint es desenvolupa no només de forma precaritzada (és a dir, no disposem de dades oficials suficients per analitzar-la), sinó que també ha

Conceptualitzar les cures i l'atenció sanitària en l'economia social suposa una oportunitat per crear sistemes més humans, equitatius i sostenibles, posant les necessitats de les persones al centre. I suposa també posar en valor una feina i unes tasques associades sovint desenvolupades per dones.

calgut establir i acordar l'estratègia metodològica per superar aquestes limitacions.

Davant d'aquestes dues limitacions s'ha optat per delimitar l'anàlisi, fruit d'una estratègia consensuada. Aquest enfocament podria ser totalment diferent si l'equip investigador que duu a terme la recerca fos un altre.

Els principals resultats obtinguts mostren que les cooperatives especialment i les societats laborals (SL) constitueixen un dels pilars no només de l'economia social al Vallès sinó especialment al conjunt de Catalunya, ja que tenen un paper preponderant en l'àmbit de les cures i de l'atenció sociosanitària. Les empreses d'inserció i els centres especials de treball també són agents rellevants en aquest àmbit, tant pel que fa als serveis duts a terme com a les persones que hi treballen, la tasca desenvolupada per les quals els suposa un factor de cura i atenció.

Quant a xifres, al capítol posem en relleu que, segons les dades de l'any 2023, a Catalunya es comptabilitzen 10.275 organitzacions i empreses, de les quals 4.682 són cooperatives (45,7 %) i 4.525, societats laborals (44,2 %). Les associacions i fundacions sumen 759 entitats (7,4 %); les entitats que operen com a centres especials de treball són 200 (2 %) i 81 les que ho fan com a empreses d'inserció (0,8 %). Finalment, hi ha actives 28 mutualitats de previsió social (0,3 %). Des de la perspectiva sectorial, a partir de la definició utilitzada aquí per delimitar les cures, s'han identificat 1.262 entitats a Catalunya que realitzen activitats vinculades als serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials

El nostre àmbit d'estudi fa referència a les 174 entitats localitzades al Vallès. D'acord amb les dades del cens, actualment existeixen al Vallès 703 cooperatives, xifra que representa el 15 % del total català. Val a dir que, al Vallès, el cooperativisme té una implantació territorial relativament menor, per sota de la mitjana catalana i altres comarques com la Terra Alta, el Priorat, les Garrigues o la Noguera (CREIS, 2023).

Sectorialment, 36 cooperatives desenvolupen activitats pròpies dels serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials, la qual cosa suposa el 5,1 % del teixit cooperatiu del Vallès. D'aques-

tes, 19 es localitzen al Vallès Occidental i 17 al Vallès Oriental i es reparteixen per 15 municipis.

Pel que fa a les associacions i fundacions, al Vallès s'han identificat fins a 90 organitzacions (55 al Vallès Occidental i 35 al Vallès Oriental) que desenvolupen activitats econòmiques vinculades als serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials, fet que representa prop del 12 % del total de Catalunya.

De les 81 EI registrades a Catalunya, 9 es localitzen al Vallès, 8 al Vallès Occidental i 1 al Vallès Oriental.

Dels 200 CET que hi ha actualment a Catalunya, 33 s'ubiquen al Vallès (26 al Vallès Occidental i 7 al Vallès Oriental) i operen sota diferents formes jurídiques, sigui com a societat mercantil (16), associació i fundació (11), cooperativa (5) o societat laboral (1).

De les 28 mutualitats actives a Catalunya, 16 es dediquen a la prestació de serveis d'assistència sanitària vinculats a les cures, 4 de les quals es localitzen al Vallès.

— Properes passes

En la segona fase d'aquest treball es preveu aprofundir en les característiques de les entitats del sector de les cures, així com en les activitats que desenvolupen en la prestació de serveis i recursos sanitaris, sociosanitaris i residencials.

Tenint en compte aquest objectiu, la proposta de futur preveu dur a terme una enquesta a una mostra d'entitats, empreses i organitzacions en l'àmbit del Vallès que formen part del cens creat en aquesta primera fase, seguint els criteris i les pautes de la proposta metodològica plantejada a la *Guia per mesurar l'economia social i solidària dels ens locals*.

Entre altres elements, es recollirà informació sobre indicadors i variables clau de l'organització (membres de l'entitat, persones sòcies, etc.), el seu funcionament (democràcia interna i participació) i marc econòmic i sociolaboral (ingressos, facturació, llocs de treball, qualitat de l'ocupació), així com sobre les activitats i serveis que presten (tipologia de serveis, col·lectius i persones beneficiàries...).

De manera complementària, es faran entrevistes en profunditat als agents més rellevants de l'economia social en el territori per obtenir informació qualitativa de la seva visió i percepcions sobre la situació del sector de les cures i el paper que té l'economia social en el context actual de transformacions demogràfiques, així com sobre les seves necessitats i demandes.

Tot plegat, amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement i l'anàlisi d'aquest teixit so-

cioeconòmic que posa en valor les tasques de cura i atenció socio sanitària i residencial i posa també en relleu un model d'economia social i solidària cabdal per al desenvolupament de la nostra societat actual i que té el repte de sumar en el marc del conjunt d'iniciatives existents per donar resposta a unes necessitats i demandes que van creixent en els darrers temps, necessitats que massa sovint han estat poc valorades o silenciades.

6. Bibliografia

- ADDATI, L.; CATTANEO, U.; ESQUIVEL, V.; VALARINO, I. 2019. *El trabajo de cuidados y los trabajadores del cuidado para un futuro con trabajo decente*. Ginebra: OIT.
- BENERÍA, L. 2022. «Les cures i l'economia postpandèmica». *Barcelona Metròpolis*, 122: 4-11.
- CAMPS, V. 2022. «L'ètica de cuidar». *Barcelona Metròpolis*, 122: 12-17.
- CARMONA, D. 2019. «La resignificació de la noció de cuidado desde los feminismos de los años 60 y 70». *Enclaves del Pensamiento*, 25 (generjuny): 104-127.
- CARRASCO, C.; BORDERÍAS, C.; TORNOS, T. 2019. *El trabajo de cuidados: historia, teoría y políticas*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- CASTRO-MARTÍN, T.; MARTÍN-GARCÍA, T.; SEIZ, M.; CORDERO, J. 2021. «El desafío de la muy baja fecundidad en España. ¿Qué políticas sociales serían deseables?». A: *Informe sobre la Democracia en España 2021*. Madrid: Fundación Alternativas.
- CEPES. 2022. *Los cuidados desde la Economía Social. Estudio sobre la presencia de la Economía Social en los grupos de servicios de la Economía de los Cuidados*.
- EZQUERRA, S.; EGUIA HUERTA, M. de. 2020. «¿Redistribución de los cuidados? El papel de la familia, el mercado y las políticas públicas en Catalunya». *Política y Sociedad*, 57, 3: 769-795. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=1051>>
- GARCÍA JANÉ, J.; SÁNCHEZ GRIÑO, J. M. 2017. *Guia per mesurar l'economia social i solidària des dels ens locals*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MARTÍNEZ BUJÁN, R. 2022. «Revolución reproductiva y crisis de cuidados». *Barcelona Metròpolis*, 122: 24-29.
- OBSERVATORI DEL VALLÈS OCCIDENTAL – CONSELL COMARCAL DEL VALLÈS OCCIDENTAL; OBSERVATORI – CENTRE D'ESTUDIS DEL VALLÈS ORIENTAL – CONSELL COMARCAL DEL VALLÈS ORIENTAL. 2023. «L'economia social i solidària al Vallès Occidental i al Vallès Oriental». A: *Anuari d'emprenedoria, economia i innovació social*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 11-38.
- PÉREZ DÍAZ, J.; ABELLÁN GARCÍA, A. 2018. «Envejecimiento demográfico y vejez en España». *Panorama Social*, 28: 11-47.
- XARXA D'ECONOMIA SOLIDÀRIA DE CATALUNYA (XES). 2021. *Document de diagnòstic de l'ESS a Catalunya*. <https://xes.cat/wp-content/uploads/2023/05/Diagnostic_ESS_XES2021.pdf> [Consulta: 30/06/2024]

2. La dimensió territorial de l'economia cooperativa als municipis catalans. Notes de geografia, gènere i desenvolupament local

Autoria | Ramon Arbós, *Diputació de Barcelona*

| Jordi Boixader, *Diputació de Barcelona*

| David Sánchez, *Diputació de Barcelona*

1. Introducció

El cooperativisme té una relació profunda i polièdrica amb l'entorn en què es desenvolupa. Entre els motius que s'han esgrimit per explicar aquesta relació hi ha l'orientació a finalitats, la presència simultània d'objectius econòmics i socials, els sectors d'especialització o la creació de capital social.

Així, en primer lloc, les cooperatives són entitats arrelades a la comunitat, atès que neixen per satisfer les necessitats de la població que les impulsa, que sovint viu al mateix indret: poble, ciutat, rodalia, etc. A Catalunya, malgrat que actualment proliferen sobretot les de treball associat i de serveis, la segona part del segle XIX està marcada pel suport mutu i la garantia de consums. Encara avui, sectors com l'alimentació, les cures o la cultura tenen una potent base econòmica de consum (Dissart i Vollet, 2011).

En segon lloc, nombrosos exemples mostren que prioritzar les necessitats dels so-

cis respecte al repartiment de beneficis a curt termini redunda en una major localització de l'economia per l'efecte de la reinversió, la formació, l'impuls d'esdeveniments, etc.

Al llarg del temps, les cooperatives tendeixen a enfortir el capital social de proximitat (Méndez, 2015). Les pràctiques econòmiques adquireixen una dimensió col·lectiva que es manifesta en la intercooperació, la presa de decisions comuna o el compromís de les poblacions a escala local (Torre, 2022).

A més, la resiliència de les empreses cooperatives davant les crisis que periòdicament assolien llocs de treball i ingressos les converteixen en sustentadores de les comunitats.

Adicionalment, durant la darrera dècada assistim a un impuls cooperatiu en contacte estret amb les polítiques de desenvolupament econòmic local. Aquests anys, la ciutadania organitzada i els governs territorials es troben per col·laborar en propòsits com ara crear fei-

nes de qualitat, estimular l'economia local per la via de la demanda o millorar l'oferta urbana (Garcia, 2022) i introduir innovacions com les formes de tinença d'habitatge, les monedes per enfortir el mercat social, etc.

Un dels vessants més sobresortints d'aquesta relació és l'aportació de l'economia social i solidària a la igualtat de gènere al mercat de treball. Castro, Bandeira i Santero-Sánchez (2020) mostren que les entitats de l'economia social contribueixen significativament a la consecució dels ODS 5, 8 i 10, amb una participació femenina més elevada, contractacions més estables i una certa reducció del sostre de vidre.

En aquest marc, a les pàgines següents s'estudia la dimensió territorial de l'economia cooperativa a Catalunya. És una exploració geogràfica que presenta tant l'estat actual de municipis i comarques com les evolucions diferencials al llarg del temps. Es reconstrueixen els patrons de creixement i decreixement tant per sectors com per tipologia d'entitats i es fa un detall geogràfic del potencial d'algunes ca-

denes de valor significatives: agricultura i alimentació; habitatge i construcció residencial, i periodisme i comunicació. Finalment, s'aporten algunes dades sobre l'empoderament de les dones en els diferents territoris cooperatius actuals.

L'article té una finalitat descriptiva i ofereix una imatge sintètica d'aquest tronc principal de l'economia social del país, que suma 41.000 llocs de treball, 2,5 milions de persones sòcies entre consumidors, treballadors i productors, i una facturació de 5.303 milions d'euros segons les dades de CoopCat de 2024. Aquest escrit complementa l'anàlisi de les sèries històriques publicada en aquest mateix anuari l'any 2023. És una visió llarga de l'evolució que s'estén des dels anys quaranta fins avui, pendent, això sí, d'incorporar-hi les dades del període que va des de la fundació de les primeres cooperatives a Mataró (1864) i Palafrugell (1865) fins al 1939, amb la supressió de la legislació cooperativa, la confiscació de les propietats i la repressió.

2. Objectius

L'objectiu central del treball és conèixer la geografia econòmica cooperativa a Catalunya.

Aquest objectiu central es desglossa en quatre subobjectius: el primer és reconstruir les trajectòries territorials de l'economia cooperativa a Catalunya de la segona meitat del segle XX fins als nostres dies, que és el que permeten les dades registrals. El segon consisteix a valorar la contribució de l'economia cooperativa a la prosperitat local, en comparació amb

altres models de desenvolupament. El tercer cerca generar una visió territorial de la presència de les dones a l'economia cooperativa, atès que és un aspecte poc conegut i amb fonts escasses, però d'innegable potencial transformador. Un darrer propòsit, complementari dels anteriors, és presentar casos d'interès que ajudin a entendre per què la gènesi i les sendes ascendents de l'economia social es produeixen en uns indrets i no en uns altres.

3. Metodologia i fonts

Per a la redacció d'aquest article, la metodologia emprada se centra en tècniques quantitatives. Una primera via d'anàlisi és la creació de mapes temàtics i sèries temporals que il·lustrin la distribució territorial de les cooperatives segons diversos criteris: sectors d'activitat, cadenes de valor, trajectòries històriques, tipologies d'entitats i presència de dones en la gestió cooperativa. Aquests mapes permeten la visualització espacial de les dades i la identificació de patrons territorials significatius, per exemple, il·lustrant les zones amb una alta concentració de cooperatives, així com aquelles amb potencial de desenvolupament d'alguns sectors estratègics del mercat social.

Una segona via consisteix a distingir i mesurar diferents models de desenvolupament als municipis catalans. Per fer-ho es parteix d'una bateria de quaranta-vuit indicadors normalitzats a aquesta escala local. La bateria ha estat elaborada en el marc del programa de Mesura del Desenvolupament Econòmic Local (MesuraDEL) de la Diputació de Barcelona i la Xarxa d'Observatoris de Desenvolupament Econòmic Local. L'anàlisi bidimensional en els eixos de dinamisme econòmic i condicions de vida s'extreu a partir de les correlacions bivariants entre setze indicadors compostos que van de l'estructura empresarial al mercat de treball.

Pel que fa als models, es defineixen escollint els casos amb major assoliment en una determinada variable o conjunt de variables. Concretament, es treballa amb els cent primers municipis llevat dels supòsits en què el nombre s'esgota abans a causa de les característiques territorials estudiades: les destinacions de sol i platja són en unitats administratives litorals, el conjunt Vallès té seixanta-dos ajuntaments, etc.

A més, s'han revisat casos per a alguns territoris seleccionats on es combina l'anàlisi estadística amb l'estudi de la literatura especialitzada. Aquesta revisió aporta una perspectiva qualitativa sobre les dinàmiques de les cooperatives en el seu context territorial, així com la

seva contribució al capital social i al desenvolupament local. La integració d'informacions quantitatives i qualitatives ha permès una comprensió més rica i matisada de l'economia social en el context català.

3.1. Font de les dades

S'utilitzen principalment dues fonts: la principal són les dades obertes del Registre General de Cooperatives de la Generalitat de Catalunya. Aquesta informació es refereix als establiments actius actualment. Aquesta mateixa dada és la que ofereix l'Observatori del Treball i Model Productiu.

L'altra font rellevant és la que aporten les sèries històriques del nombre de cooperatives que estan o han estat inscrites al Registre. És una informació facilitada pel Servei de Registre de Cooperatives i Societats Laborals de la Direcció General d'Economia Social i Solidària, el Tercer Sector i les Cooperatives mitjançant un fitxer que detalla els anys d'alta, baixa o modificació i el municipi, entre més aspectes.

L'abril de 2024, el registre d'entitats vives conté 4.706 establiments, mentre que el fitxer d'entitats creades en suma 16.061, que, òbviament, inclouen totes les anteriors que no s'han tancat, fusionat, etc.

En aquest punt, convé explicar que hi ha algunes fonts addicionals: la base de dades SABI (Sistema d'Anàlisi de Balanços Ibèrics) presenta 3.439 cooperatives i ofereix informació per sexe per a un miler de registres.

D'altra banda, el Ministeri de Treball i Economia Social ofereix l'estadística de 3.063 cooperatives (quart trimestre de 2023), tot i que amb l'inconvenient que no és territorialitzada. Ciriestat proposa aquesta informació, però a Catalunya només s'ofereix desglossada per províncies, de manera que no es pot utilitzar en la nostra anàlisi geogràfica.

A banda de tot l'anterior, es treballa amb diverses fonts per relativitzar les dades: Cens

de població o Estadística de l'ocupació assalariada i autònoma segons afiliacions a la Seguretat Social. Així mateix, per construir una visió territorial més completa s'utilitzen puntual-

ment estadístiques com el Registre d'Entitats Jurídiques, el Cens d'Establiments Comercials, etc., tal com es va explicant al llarg del text.

4. Geografia de les cooperatives als municipis catalans

En aquest apartat, que conté el gruix de l'article, es desgrana el patró territorial d'implantació de les cooperatives. Aquest patró s'ha anat construint al llarg del temps i avui reflecteix determinats trets que són constants o recurrents tant de les entitats com del seu entorn físic i social.

L'explicació que seguirem és seqüencial i s'inicia amb una visió geogràfica general d'escala municipal (subapartat 1). Com és obvi, hi ha un lligam entre el tipus d'activitat que desenvolupen les cooperatives i els llocs on es localitzen. Tot seguit, s'ofereix l'evolució temporal (subapartat 2) posant l'accent en el que hem denominat moments cooperatius, és a dir, períodes de diversos anys en què una determinada classe de cooperatives presenta una empena diferencial. I, en darrer lloc, s'aporta la perspectiva sectorial (subapartat 3), on s'aprofundeix en la implantació d'algunes de les principals cadenes del mercat social i les empreses més representatives.

4.1. Distribució territorial: un patró propi d'implantació al si de l'economia catalana

Les imatges socioeconòmiques de Catalunya reflecteixen habitualment tres fenòmens: el major pes de Barcelona i la seva àrea metropolitana, un procés creixent de litoralització i la persistència del sistema de ciutats principals, que sumen a les capçaleres històriques el conjunt de

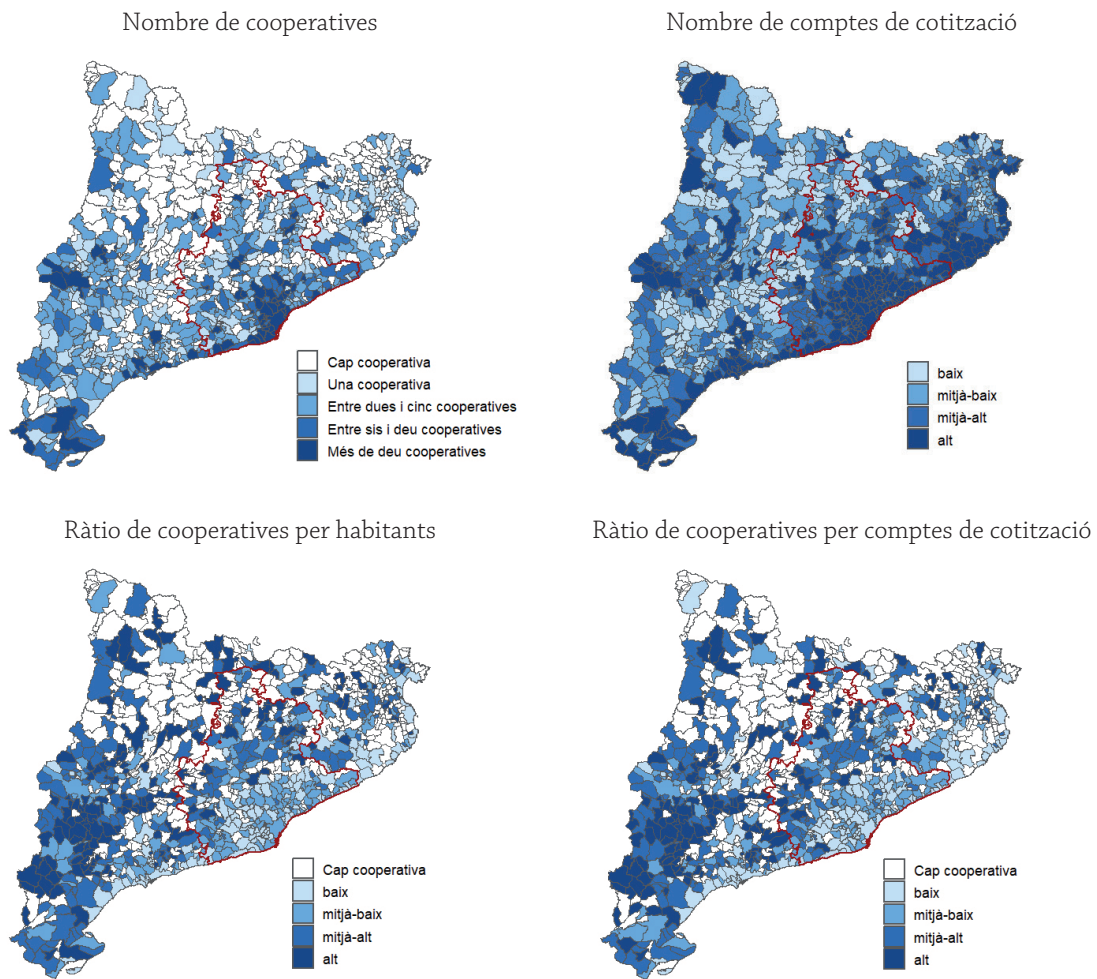
la rodalia. El mapa de centres de cotització que ens aproxima a les empreses implantades als municipis respon bé a aquest esquema.

En el cas de l'economia cooperativa la fotografia és més matisada. D'entrada, mostra la coexistència del cooperativisme que neix amb la industrialització i el procés urbanitzador, sobretot vinculat al consum, i el pes de les cooperatives agràries a les terres de ponent i de l'interior, tal com es pot veure als mapes 1 a 4.

Quant al model territorial d'implantació, doncs, el cooperativisme en general no ha seguit amb la mateixa força que la població i la indústria el procés de descentralització urbana i productiva que s'ha donat a Catalunya des de la dècada dels seixanta. Així, les capitals de comarca, els pobles o les colònies industrials dels rius retenen encara avui en bona part el pes del cooperativisme, mentre que és conegut que al llarg del temps una part de les cases i les fàbriques s'han desplaçat cap als entorns immediats suburbans.

El Maresme i Mataró mostren bé aquest esquema de continuïtat a les ciutats principals i l'allunyament de la baixa densitat residencial i el turisme. La capital compta amb 73 cooperatives vives, però en el seu entorn hi ha altres poblacions, com Arenys de Mar, el Masnou i Premià de Mar, els municipis amb més trajectòria productiva, que superen les deu cooperatives cadascun.

En el cas del món agrari, les cooperatives tenen un paper fonamental en l'organització econòmica: prenent els 658 municipis que el

Mapes 1 a 4. Presència de cooperatives actives als municipis catalans, 2023.

Font: elaboració pròpia a partir del Registre de Cooperatives i Observatori del Treball i Model Productiu.

Mapa Urbanístic de Catalunya qualifica de rurals, tenim que el 15 % de les cooperatives catalanes tenen la seu en un d'aquests. En canvi, la representació del món rural pel que fa al nombre de centres de cotització o de població ronda el 8 %.

Al litoral, que a Catalunya i a moltes altres regions del món veu créixer més ràpid la població que la resta del territori, l'associacionisme pesquer i les confraries mantenen un paper rellevant en l'economia de les viles marineres, però la seva importància social s'ha vist desplaçada pel procés de diversificació econòmica i turísticació, que és visible, sense anar més lluny, amb el canvi de funcions o fins i tot la desaparició dels pòsits.

Aquesta pauta territorial també es pot seguir si s'observa el nombre de socis en la creació de les cooperatives. Els municipis més destacats són, per aquest ordre: Barcelona, Olesa de Montserrat, Cambrils, Amposta, Mataró, Reus, Sant Boi de Llobregat, Caldes de Montbui, Artesa de Lleida i Girona. És a dir, amb aquesta petita selecció es repeteix l'esquema enunciat: hi sobresurten els territoris amb una clara empremta de la industrialització, sigui Barcelona i la seva àrea metropolitana o ciutats històriques, i municipis rurals d'economia agrària. En canvi, relativament, el litoral, més pressionat pel ràpid creixement demogràfic i turístic, així com la urbanització dispersa són espais més secundaris de l'economia cooperativa.

4.2. Visió temporal: trajectòries diferenciades

La distribució de cooperatives avui dia respon a un procés llarg d'evolució en el temps que aquí s'estudia per mitjà de les altes i baixes del registre, primer amb una òptica general i després atenent a les diferents classes de cooperatives.

4.2.1. Cooperatives creades: un territori rugós

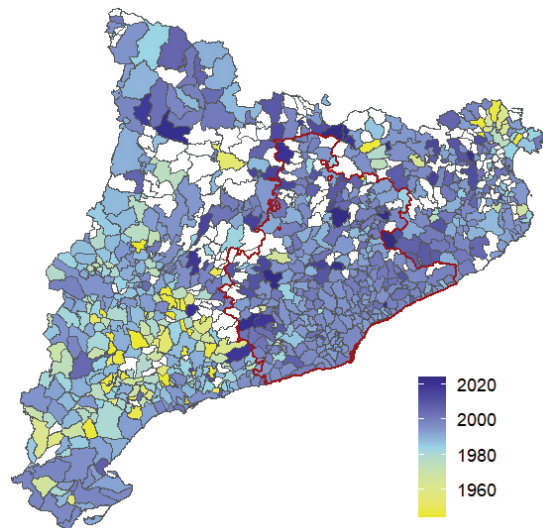
El mapa 5 mostra l'any de creació de les setze mil cooperatives que existeixen o han existit a Catalunya. Hi ha una asseveració prèvia per interpretar correctament el mapa: no s'ha d'extreure de la imatge que les primeres cooperatives del país apareixen a les àrees grogues, sinó que la font estudiada registra, pràcticament, només dels anys quaranta cap endavant. Sabem que les primeres cooperatives apareixen en territoris industrialitzats orientades a la compra de béns bàsics i el suport mutu.

Sigui com sigui, el mapa aporta una imatge territorialment marcada i heterogènia. Aquesta rugositat local té a veure amb la dependència de la trajectòria, la diversitat geogràfica del país i els efectes d'incrustació de les cooperatives al medi local, entre d'altres. Més enllà d'aquestes qüestions generals, quins són els trets principals de la creació de cooperatives?

En primer lloc, el cooperativisme té més continuïtat a Ponent, a les Terres de l'Ebre i al Camp de Tarragona que a la resta del país. Són indrets que es caracteritzen per la gran longevitat (Montegut i Plana-Farran, 2019) d'unes organitzacions que combinen enfocaments de desenvolupament autocentrat amb d'altres d'endògens, és a dir, hi ha un equilibri entre satisfer les necessitats de la població local amb els recursos a l'abast i la projecció cap a fora de les capacitats pròpies.

El cooperativisme al delta de l'Ebre té una llarga tradició i és fonamental per al desenvolupament econòmic i social de la regió, especialment en el sector de l'arròs. Aquest coope-

rativisme s'articula principalment al voltant de dos pols: la Càmera Arrossera del Montsià i Arrossaires del Delta. Ambdues cooperatives han estat clau en la modernització de l'agricultura local, ja que han assegurat la sostenibilitat de la producció d'arròs i han millorat les condicions de vida de la població. Proves de la seva vitalitat són la creació de la DOP Arròs del Delta de l'Ebre el 1996, la transformació d'Arrossaires en una cooperativa de primer grau amb la fusió de les quatre cooperatives del marge esquerre l'any 2002, la construcció de noves fàbriques o la vitalitat de les marques: Nomen, Montsià, Bayo, Segadors del Delta, etc.

Mapa 5. Mitjana de l'any d'inscripció de les cooperatives creades per municipi.

Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives i Observatori del Treball i Model Productiu.

En segon lloc, a mesura que avancem en el temps, i sobretot a partir de la segona meitat dels setanta fins a la gran crisi de 2008, el mapa es torna més continu i hi guanya pes la regió metropolitana de Barcelona.

Destaca l'empenta cooperativa al Prat de Llobregat, que pren força amb la creació de l'Obrera de Viviendas (1962), que canalitza petits estalvis de prop de mil socis i que, fins avui, ha construït més de mil habitatges. En conjunt, el municipi disposa d'una estructura econòmica cooperativa diversificada. Són 41 establiments

dedicats a activitats hortofructícoles, de transports, de la cultura, com el festival Esperanzah, el coworking Uikú, la seu de Som Connexió o el projecte de transformació social Gats al barri de Sant Cosme, tot plegat amb un ecosistema notablement tramut.

Val a dir que la potència que adquireixen el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, etc., no significa en cap cas un procés de desagrarització al si del moviment.

I, en tercer lloc, els darrers anys es creen cooperatives en indrets que tradicionalment havien tingut una presència escassa d'aquesta figura, especialment en territoris de muntanya, on s'observa que han resistit més altres formes de comú. Com es veurà al darrer apartat, és una emprenedoria amb un notable protagonisme femení.

4.2.2. Moments cooperatius: l'empenta de les diverses tipologies

L'anàlisi anterior es pot complementar mirant la tipologia de les societats creades. A grans trets, s'observa la perdurabilitat de les cooperatives integrals,⁸ per bé que s'ha de tenir en compte que és un paraigua extremament divers. Per exemple, si mirem les dades històriques, inclou, entre les més antigues, Indústria del Taxi de Barcelona o l'Agrícola de Corbera d'Ebre, registrades el 1946. A més, la diversitat augmenta en temps recents i es pot il·lustrar amb iniciatives molt enèrgiques de les comarques centrals: Biolord als camps de la vall de Lord (el Solsonès), Cal Blanxart al barri vell de Berga o SuperCoop Manresa al mercat de Puigmercadal.

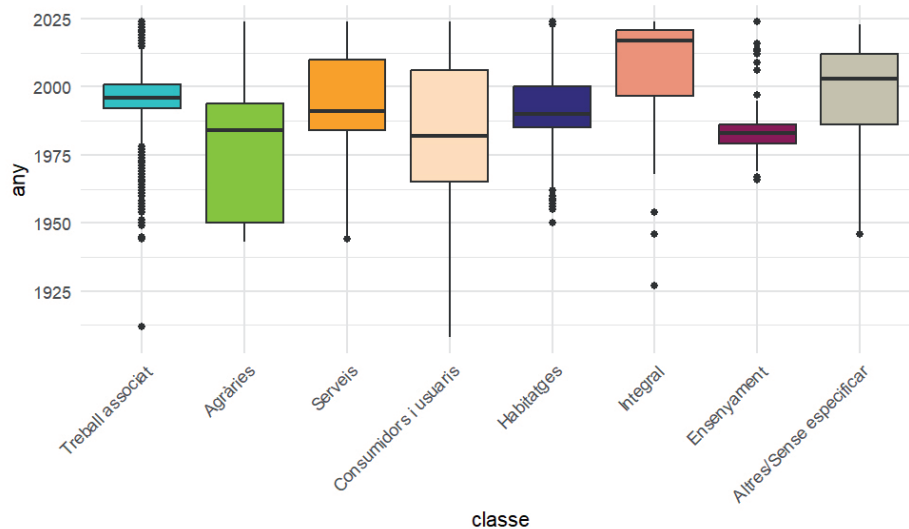

Figura 1. Any d'inscripció al registre de les cooperatives creades per tipologia.
Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives.

Com ja s'ha vist, les cooperatives agràries copen la segona meitat del segle xx. També sobresurt la força de les cooperatives d'ensenyament, que van ser les grans protagonistes dels anys vuitanta, particularment al Barcelonès, al Vallès Occidental i al Maresme i a muni-

cipis destacats, com Sant Boi de Llobregat, Vic, Vilanova i la Geltrú o Premià de Mar.

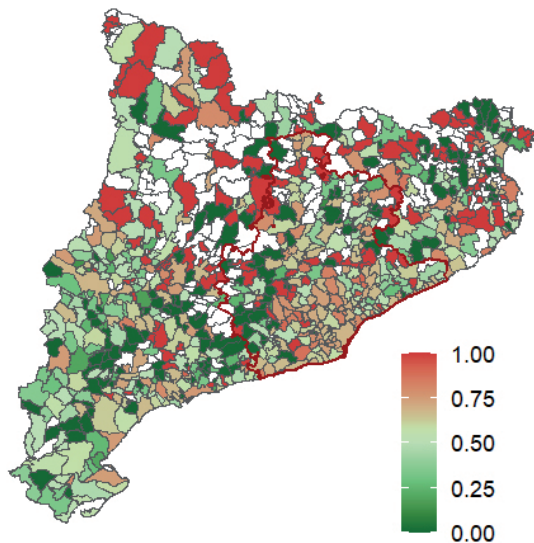
El cooperativisme de consumidors i usuaris, que havia estat molt important fins a la Guerra Civil, creix novament a finals dels anys setanta i actualment manté una vigència plena.

⁸ S'entén per cooperativa integral aquella que compleix finalitats pròpies de diverses classes de cooperatives i unifiquen les diverses activitats en una sola.

Per acabar, les caixes de les tipologies d'entitats de serveis, de treball associat i d'habitatge mostren la capacitat del cooperativisme català de generar respostes a grans reptes socials. Les tres modalitats tenen cicles precedents destacats i avui presenten una gran vitalitat.

4.2.3. Cooperatives tancades: transformació del sòl i municipis recessius

Un darrer apunt d'aquestes trajectòries és el mapa de tancaments. Aquests es concentren, en termes relatius, als espais de la urbanització dispersa i turística. Són indrets on a partir dels anys seixanta es transformen grans quantitats de sòl principalment de plana agrícola. Hi apareixen Puigcerdà, Lliçà de Vall, Vilallonga del Camp, Canovelles, Sant Feliu de Guíxols o Castellar del Vallès.

Mapa 6. Ràtio de cooperatives tancades sobre el total de creades.
Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives.

A banda d'aquest fenomen, també s'observen tancaments als municipis més recessius on s'havia localitzat el cooperativisme: Sant Quirze de Besora, Alpens, Cabrera d'Anoia, Capolat, Carme, etc., malgrat que aquí sempre parlem de pocs casos en termes absoluts. Les parts en vermell fosc del mapa suggereixen que

el cooperativisme, com altres sistemes econòmics locals, és més feble en absència de massa crítica.

Una darrera idea que deriva del mapa de tancaments i que es reproduceix en altres apartats és el dinamisme combinat de les cooperatives i les àrees de ruralitat que són més resilientes.

4.3. Sectors d'activitat i territori

En aquest darrer tram es presenten tres elements interrelacionats: la distribució i evolució per grans sectors de les cooperatives actuals; el detall d'algunes de les cadenes productives de major potencial, i els corresponents casos d'interès. Aquests tres elements no alteren la pauta de comportaments diferenciats i de vinculació al lloc, sinó que la concreten i la il·lustren amb pràctiques situades.

4.3.1. Grans sectors: fortalesa en l'alimentació i creixement dels serveis

En el cas de les activitats primàries, gran part dels registres d'alta venen de la Llei de cooperatives i el reglament dels anys 1942-1943, però en realitat moltes entitats s'havien creat abans. Sabem, en aquest sentit, que prop d'una tercera part de les cooperatives agràries vives avui dia són centenàries. El pendent ascendent de la creació de cooperatives dels cinquanta i seixanta obeeix a la recuperació del sentiment cooperatiu (Soronellas, 2003). I amb la perspectiva que dona la sèrie llarga, la bona salut del model s'aprecia de manera clara durant tot aquest segle.

Entre els exemples sobresortints figura la cooperativa d'Ivars, que, fundada el 1915, avui és la primera cooperativa agroalimentària de Catalunya en socis de base. Una altra referència és Actel, constituïda el 1980 com a Agrupació de Cooperatives de les Terres de Lleida. Actualment aglutina 102 societats i és la que assoleix un volum de facturació més gran.

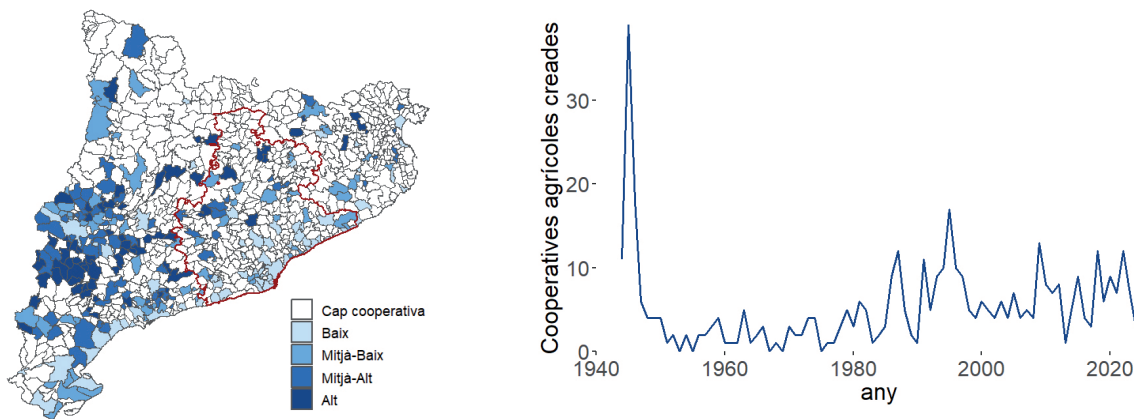

Figura 2. Ràtio de cooperatives vives en activitats agràries per centre de cotització i ritme de creació.
Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives i Observatori del Treball i Model Productiu.

D'acord amb el mapa i els casos més sobresortints a les diferents escales, un cop descomptat l'efecte de les integracions a les dades, la potència dels ecosistemes explica almenys en part la persistència dels establiments. És una realitat profundament imbricada en el desenvolupament rural. Així, el cas de Cadí manifesta que la producció làctia ha estat la base de la vertebració econòmica, social i territorial de l'Alt Urgell i la Cerdanya, amb una tradició de més de cent anys.

En canvi, el cooperativisme industrial al país és relativament prim si el comparem amb el de regions capdavanteres a Europa i la resta del món i, de fet, està molt relacionat amb les activitats del camp. L'elaboració de vi i d'oli d'oli-

va és una part molt important del total, amb prop de cinquanta (oli) i quaranta (vi) societats creades, seguides a molta distància per la llet i les conserves. Localitzada a Terrassa, Inducar (1969-2001) va ser la cooperativa industrial més gran de Catalunya durant trenta anys. Avui dia, el mapa mostra una estructura territorial més estesa que la de l'economia convencional amb polaritats a Terrassa, Vic, Manresa, Barberà del Vallès, Ulldecona, Valls, Amposta, la Sènia o Arbeca. Un cas singular és el d'Olesa de Montserrat, on el 1868 es va fundar la Comunitat Minera Olesana per disposar d'aigua corrent i que ara aglutina fins a deu mil socis. Entre els resultats més visibles hi figuren la gestió més democràtica de l'aigua i una factura més barata.

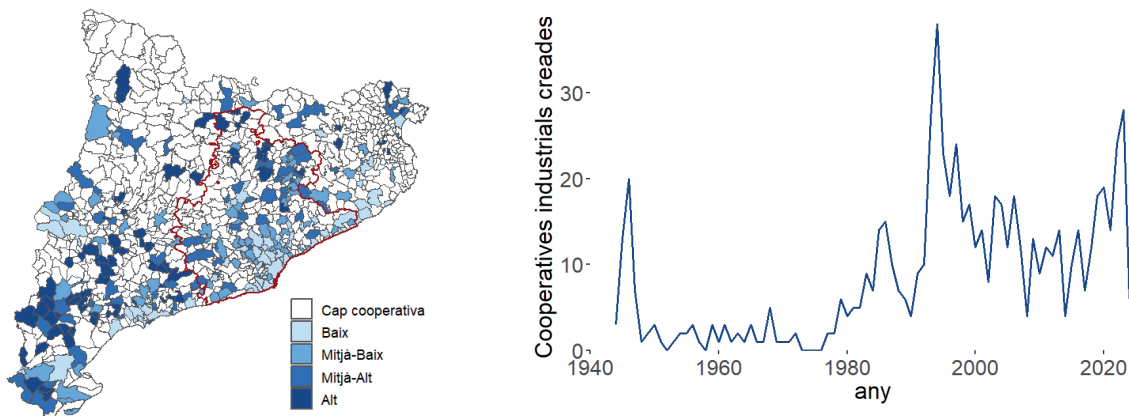

Figura 3. Ràtio de cooperatives vives en activitats industrials per centre de cotització i ritme de creació.
Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives i Observatori del Treball i Model Productiu.

Pel que fa al sector de la construcció, el cooperativisme segueix molt de prop el cicle alcista de la segona part dels noranta fins a la gran crisi immobiliària. En el període 1996-2008, la creació d'empreses en aquest sector arriba a representar el 20,2 % del total de les altes registrals. A diferència del que passa a les empreses ordinàries, aquest cooperativisme se situa avui en valors superiors als de la crisi.

Per la força social —entenent com a tal el nombre de socis en el moment de la creació—, en la distribució territorial participen primer les ciutats històriques (Terrassa, Igualada, Valls, Tortosa, Amposta, Balaguer, etc.) seguides de municipis metropolitans (en especial el Prat de Llobregat) i, més puntualment, entorns de desconcentració de l'habitatge residencial.

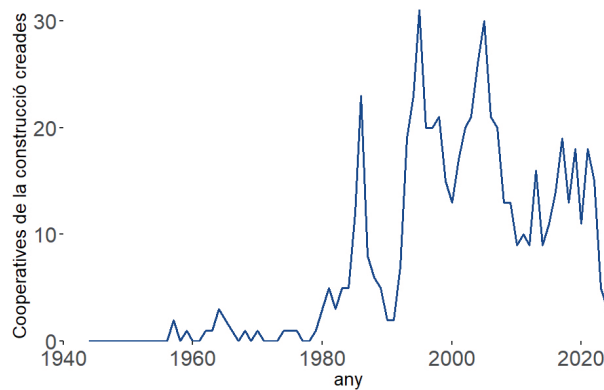
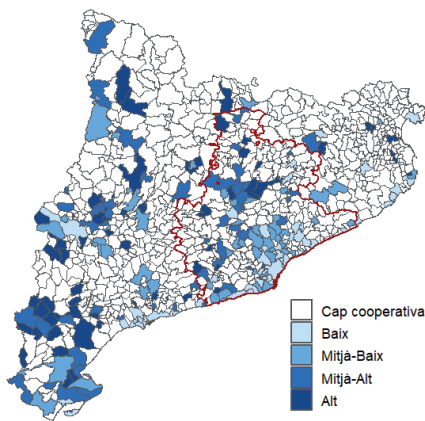

Figura 4. Ràtio de cooperatives vives en activitats de la construcció per centre de cotització i ritme de creació.
Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives i Observatori del Treball i Model Productiu.

El cooperativisme de serveis és clarament present a les zones més poblades del país i experimenta un creixement fort durant la darrera dècada, en què pràcticament dobla la capacitat de crear noves entitats. Barcelona, Mataró, Sant Boi de Llobregat, Caldes de Montbui i Girona ocupen els llocs més destacats del rànquing, mesurant els socis en el moment de la creació de totes les cooperatives vives.

La ciutat de Barcelona, pel seu volum de població i d'activitat econòmica, és un centre de primer ordre pel que fa a l'activitat cooperativa. L'acció cooperativa a la ciutat neix a mitjans del segle XIX amb la configuració de protooperatives i la formalització de la primera cooperativa barcelonina, La Propagadora del Trabajo, l'any 1865. El pol d'activitat que suposa la ciutat de Barcelona és molt evident en les xifres totals. Hi consta que s'hi han creat més de quatre mil cooperatives des que disposem

de registre, i actualment n'hi ha 1.149 de vives, amb un total de 170.445 socis. Pel mateix efecte del volum del sector i de les economies d'aglomeració, la diversitat hi és molt elevada i hi ha cooperatives de totes mides, incloent-hi les de serveis més grans per volum: Suara (1.574 socis de treball i 133 M € de facturació), Abacus (548 socis de treball i 95,3 M € de facturació) o SCIAS (847 socis de treball i 73,2 M € de facturació).

Com que els serveis tendeixen a concentrar-se en funció dels habitants i presenten efectes coneguts tant de jerarquia christalleriana com de gravetat (Llei de Reilly), per fer una anàlisi més acurada el mapa mostra el nombre de cooperatives actives dividides pel nombre de centres de cotització, que podem assimilar a establiments d'empreses ordinàries. Llavors, es nota la capacitat relativa de prestar serveis a molts punts del territori, amb l'excep-

ció principal de les àrees de buidament demogràfic, que justament es caracteritzen per la manca d'empreses d'aquest sector, siguin cooperatives o d'un altre tipus.

Així, al Vallès Oriental, Caldes de Montbui mereix una atenció especial en el sector de serveis establert fora de les capçaleres territorials. La cultura cooperativa hi té arrels profundes, amb entitats històriques com el Centre,

Ateneu Democràtic i Progressista, fundat el 1865. Posteriorment, s'han consolidat cooperatives com Cooperativa 70, una entitat de consumidors amb més de quatre mil socis. Aquesta llavor comunitària, en part propiciada pels edificis cooperatius, ha afavorit el sorgiment de nous projectes socials arrelats al territori, molts dels quals s'han configurat com a cooperatives al llarg del temps.

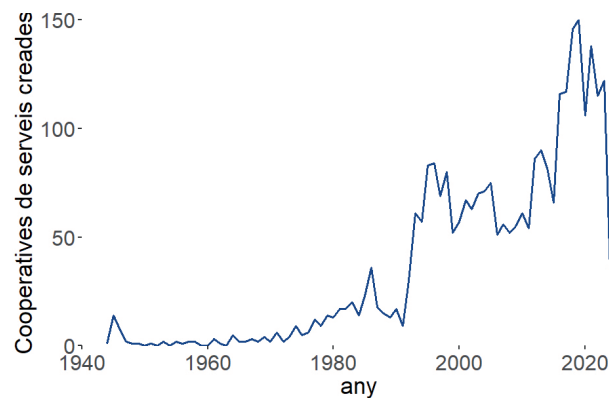
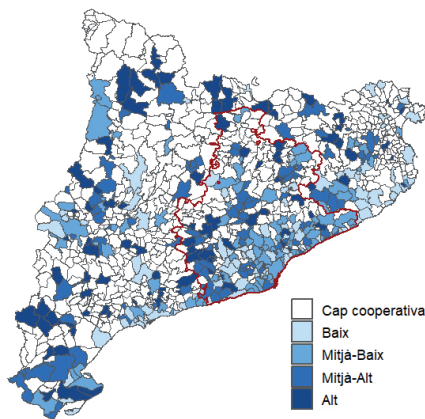

Figura 5. Ràtio de cooperatives vives en activitats de serveis per centre de cotització i ritme de creació.
Font: elaboració pròpia a partir del fitxer del Registre de Cooperatives i Observatori del Treball i Model Productiu.

En síntesi, el procés de terciarització i aprimament industrial és compartit amb l'economia catalana, amb els corresponents matisos, mentre que a l'agricultura, l'agroindústria i la construcció les cooperatives hi tenen una representació més gran.

4.3.2. Mercat social: amplitud i localització de les cadenes per menjar, habitar i comunicar

Per tancar aquest apartat dedicat a la geografia de les cooperatives als municipis catalans, s'estudien les cadenes de producció, distribució i consum que s'assenten sobre els grans sectors anteriors i que responen, ja avui, a reptes socials de primer ordre, com l'alimentació i la relació camp-ciutat; el dret a l'habitatge i la regeneració urbana; o la comunicació i la cultura crítica.

Agricultura i alimentació

Amb el que s'ha presentat fins aquí, és fàcil deduir que la cadena que va des del conreu i preparació de la terra fins als restaurants, mercats i menjars preparats és la que té més volum del conjunt cooperatiu. En total, inclou un miler d'entitats relativament distribuïdes entre les feines agrícoles, la transformació industrial, la distribució i la venda final. En qualsevol cas, és un patró absolutament diferenciat del de l'empresa mercantil, que té en la gran distribució la part de la cadena amb més facturació (Canals i Culleré, 2023).

Per classes, hi predominen clarament les cooperatives agràries i de treball associat. Val a dir que les primeres tenen un nombre de socis en el moment de la creació molt més elevat que la resta, tal com ho mostra la barra inferior de la figura 6.

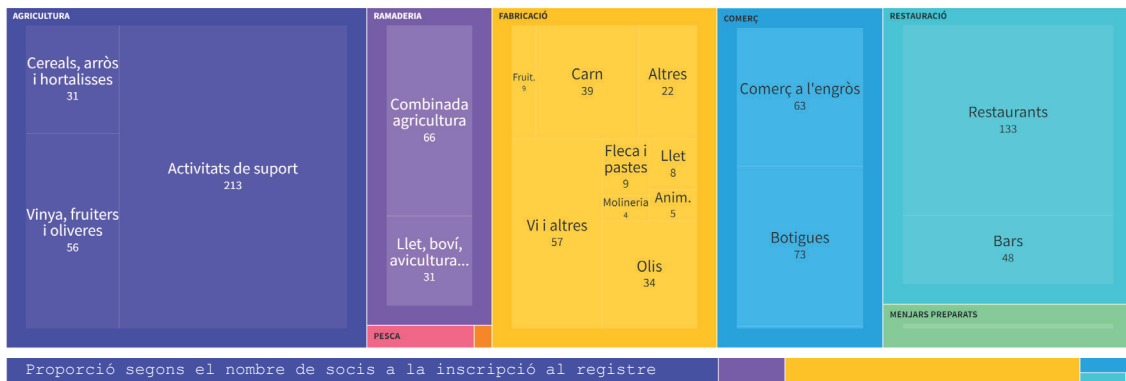

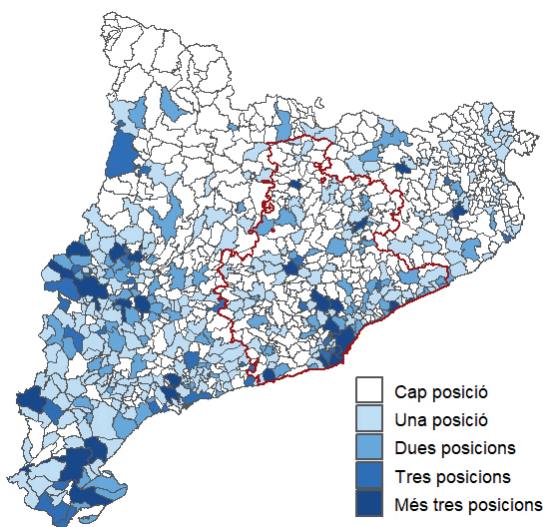
Figura 6. Cadena de l'agricultura i l'alimentació amb detall del nombre de cooperatives i de socis en el moment de la creació.
Font: elaboració pròpia a partir de les tipologies i classes de CCAE del Registre de Cooperatives.

Segons les dades de CEPES sobre la facturació de les cooperatives catalanes, de les deu primeres amb més volum de facturació, set pertanyen a aquesta cadena de valor, reflex de la importància d'aquesta en l'ecosistema del cooperativisme català.

En general, aquesta cadena alimentària es caracteritza per l'arrelament a la comunitat, una dimensió mitjana, la importància de productes específics com el vi i l'oli, així com una àmplia gamma de fórmules de subministraments i serveis. El llegat patrimonial és remarcable i ben viu, en forma de sitges monumen-

tals (per exemple, a Bellpuig o Torregrossa), catedrals del vi (Pinell de Brai, Falset, etc.), agrobotigues (l'Arboç, Espolla... i fins a 103!), entre molts altres elements, de manera que contribueixen sovint a donar caràcter al paisatge en què s'insereixen.

A l'hora d'estudiar la potència territorial del cooperativisme, interessa veure on són els territoris que tenen les cadenes més consolidades. Per fer-ho, es mesuren les posicions diferents dels municipis en les baules que s'especifiquen a la figura 6 (en total, 43 fases diferents). Al costat de les capçaleres (Barcelona, Lleida, Vic, etc.), hi despunten Alcarràs, Almenar, Vallfogona de Balaguer, Juncosa, el Perelló, Belcaire d'Urgell, Alcanar, Arbeca, Maials o Batea.

Mapa 7. Nombre de posicions diferents a la cadena de l'agricultura i l'alimentació.

Font: elaboració pròpia a partir del Registre de Cooperatives.

Habitatge, construcció i instal·lacions

El que hem denominat sector estratègic de l'habitatge, la construcció i les instal·lacions aglutina 874 cooperatives, pràcticament totes de treball associat i d'habitatge. És una magnitud comparable en nombre d'establiments al sector estratègic anterior, de manera que mostra un potencial elevat per intervenir en el repte residencial, cada vegada més rellevant arreu del país. Tanmateix, la visió de cadena hi és escassa.

En aquest cas, s'identifiquen fins a 26 posicions diferents, que inclouen baules com l'obtenció de fusta; la fabricació de vidre, cerà-

mica i formigó; la indústria del moble; les activitats pròpiament d'edificació i construcció, que són les més nodrides; així com una pila d'oficis que cada vegada són més posats en valor pel

conjunt de la societat: instal·lacions, lampisteria, etc. En els serveis hi trobem una amplitud relativa que cobreix tant els més avançats com els orientats a necessitats quotidianes.

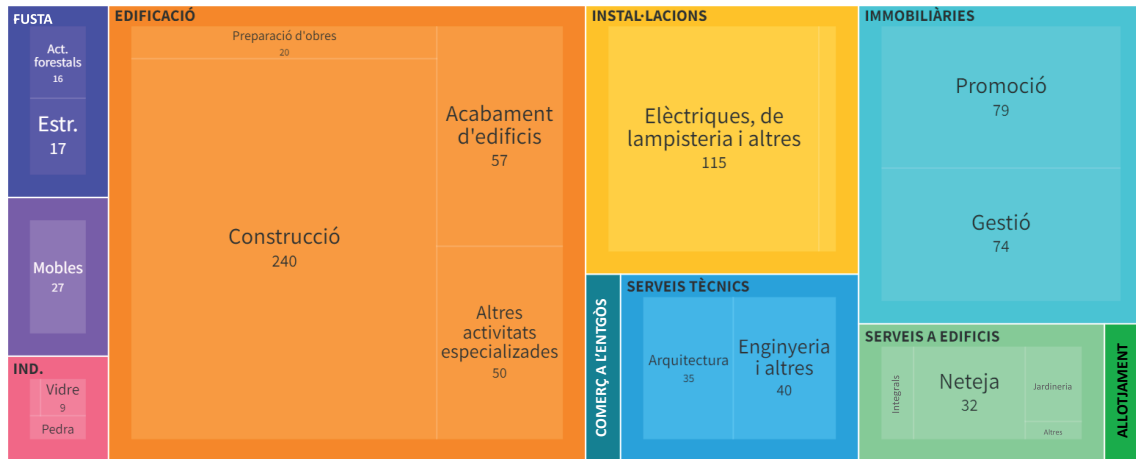
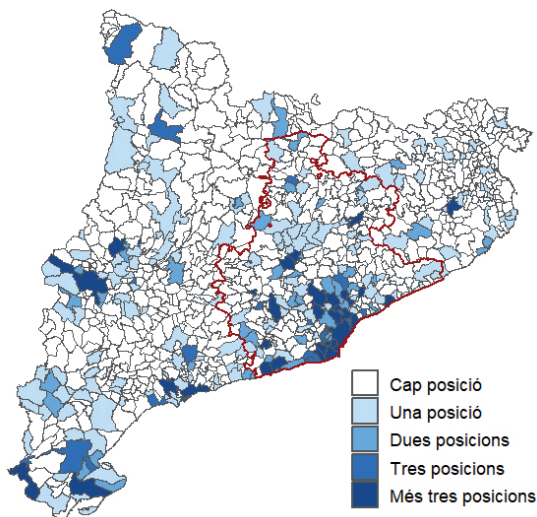

Figura 7. Cadena de l'agricultura i l'alimentació amb detall del nombre de cooperatives i de socis en el moment de la creació. Font: elaboració pròpia a partir de les tipologies i classes de CCAE del Registre de Cooperatives.

Quant a la distribució, el mapa 8 mostra que els municipis grans tenen més posicions. Hi apareixen primer Barcelona, Terrassa i Saba-

dell i immediatament després venen els indrets de tradició cooperativa, on es poden donar efectes de desbordament amb major facilitat. Així, el mapa guanya color amb Lleida, Amposta, Balaguer, Barberà del Vallès, Berga, Artesa de Segre o la Sènia, epicentre de l'històric districte industrial del moble.

Mapa 8. Nombre de posicions diferents a l'habitatge, construcció i instal·lacions. Font: elaboració pròpia a partir del Registre de Cooperatives.

Periodisme i comunicació

La darrera activitat en què s'aprofundeix és el periodisme i la comunicació. En total, integra una cinquantena de cooperatives, que són aproximadament la desena part del global del sector de la cultura cooperativa. Hi sobresurten, principalment, les activitats d'edició: periòdics i revistes; així com les empreses de consultoria, comunicació i relacions públiques.⁹ A més, hi tenen un paper significatiu les activitats associades a ràdio i televisió.

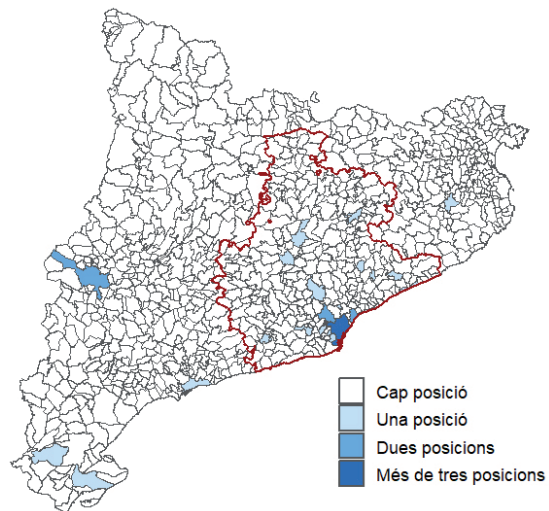
Territorialment, aquest bloc d'empreses es concentra principalment a la ciutat de Barce-

9 Es consideren exclusivament les classes de la CCAE: 5813, 5814, 5819, 6010, 6020, 6212 i 7021.

lona i els seus voltants, així com a Lleida capital. A més, n'hi ha una presència significativa en altres ciutats grans, com Girona, Terrassa, Tarragona i Manresa, i en alguns focus d'activitat cooperativista que ja han anat sortint en aquest article, com Amposta. Aquesta distribució sembla obeir a l'existència d'una massa crítica suficient en termes de població, cultura crítica, activitat econòmica, moviments socials, etc. Tot plegat facilita l'enfortiment del sector i, potencialment, la intercooperació.

En síntesi, en aquest apartat 4, centrat en la geografia de les cooperatives als municipis catalans, s'evidencia un espai econòmic diversificat atesa la incrustació de les cooperatives en medis socials amb una gran varietat de recursos, actors i, fins i tot, preexistències.

Existeixen especialitzacions que tendeixen a diversificar-se en sectors interrelacionats entre si (Boschma i Frenken, 2011), especialment pel que fa a la gamma de necessitats, rutines i coneixement, amb una base cultural compartida i, també, un sentiment de militància que avui es manté tant al món rural (Masdeu, 2003) com a l'urbà (Miró, 2018).

Mapa 9. Nombre de posicionis diferents a la cadena de periodisme i comunicació.

Font: elaboració pròpia a partir del Registre de Cooperatives.

D'altra banda, s'observa la fortalesa del cooperativisme a l'hora de tramatar respostes a desafiaments socials que tenen un fort component territorial, i de fer-ho amb solucions innovadores: agroecologia, obradors, supermercats, cooperatives d'habitatge, etc.

5. Models de desenvolupament local: dinamisme econòmic i condicions de vida dels municipis cooperatius

En el camp del desenvolupament econòmic local hi ha una preocupació perenne per determinar quins models territorials són capaços de generar prosperitat a llarg termini. La idea de model té dos significats diferents, però relacionats entre si i que en bona part expliquen la utilitat que tenen a la societat actual. D'una banda, es tracta d'un esquema cap al qual avançar, d'una representació ideal que ha de servir d'objecte d'imitació. De l'altra, són una simplificació de la realitat en els elements fonamen-

tals d'un problema concret, en el nostre cas, la contribució d'una determinada variable al desenvolupament econòmic local eliminant-ne els aspectes secundaris. Tot plegat fa dels models objectes fàcilment reconeixibles en els processos oberts de debat públic, de disseny d'estratègies, etc. (Ulled, et al., 2018).

El reguitzell de denominacions: municipis creatius, municipis residencials, ciutats intel·ligents, ciutats educadores, etc., subratlla la singularitat dels diversos projectes territo-

rials: aquests batejos volen ser font d'inspiració. Perquè aquesta semàntica —més enllà del que pot tenir de moda, mimesi, etc.— reflecteix que, al si de les comunitats locals, hi ha la percepció que models diferents duen a resultats diferents. És un debat embullat, atès que les propostes s'impregnen, inevitablement, de visions del món; es disposa d'una evidència limitada, donada la complexitat interna de pobles i ciutats; hi ha efectes de desbordament a qualsevol escala territorial, etc.

Tot i admetre aquestes dificultats, en aquest apartat presentem el grau d'assoliment o *performance* de diferents models de desenvolupament a Catalunya. La noció de *municipi cooperatiu* va ser una de les primeres que van aparèixer en la que s'ha revelat com la segona generació de polítiques públiques locals de suport a l'economia social i solidària (Chaves-Ávila, 2000). És un nom que, en el cas de Catalunya, pren carta de naturalesa l'any 2013 a través d'un programa d'actuació de la Federació de Cooperatives i, alhora, com a eslògan voluntarista per guiar la intervenció local.

La figura 9 mostra els resultats dels municipis cooperatius i els compara amb altres models vigents. Què mostra exactament la figura? Com s'ha elaborat?

El núvol de punts reflecteix tots els municipis de Catalunya posicionats en dos eixos propis del desenvolupament local: el dinamisme econòmic i les condicions de vida. Els eixos s'extreuen, com s'ha explicat a la metodologia, a partir de les correlacions dels quaranta-vuit indicadors que ofereix la plataforma MesuraDEL (Diputació de Barcelona i XODEL, 2023).

El dinamisme econòmic sintetitza factors d'accessibilitat, espais d'activitat, teixit empresarial, especialització productiva, recerca i tecnologia, capacitat institucional i de demografia. És, per tant, una visió de la competitivitat convencional. Les condicions de vida, en canvi, incorporen els aspectes de formació, ocupació, igualtat de gènere, renda, cohesió social, paisatge, canvi climàtic i transició econòmica: més tous i tant o més importants en el llarg termini.

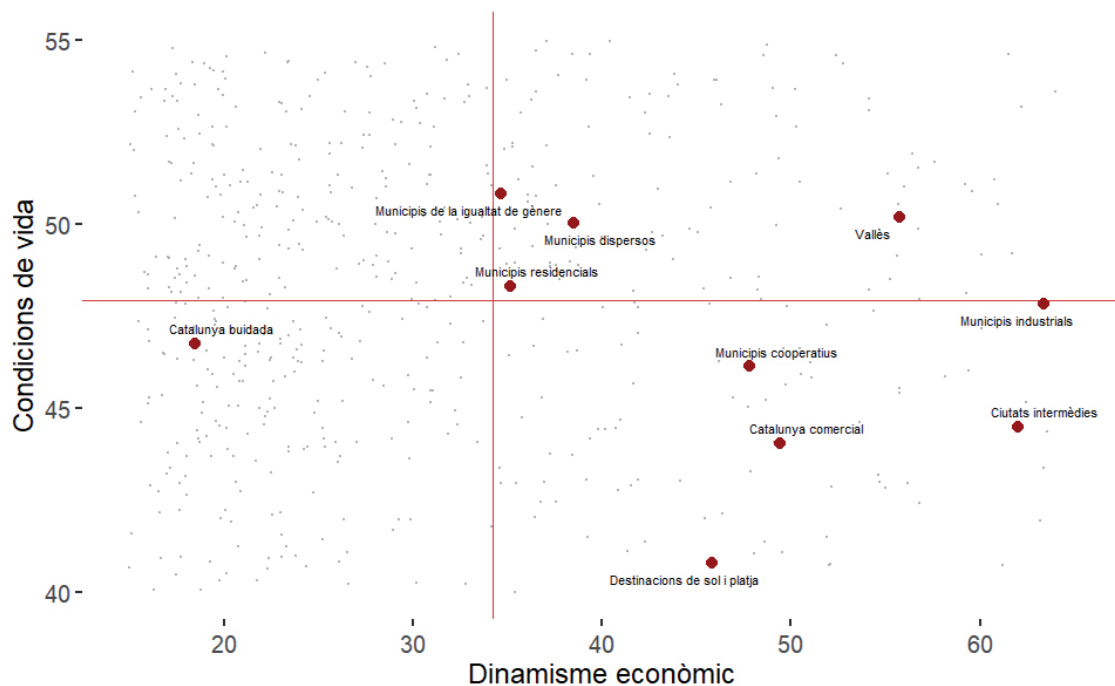

Figura 8. Models de desenvolupament econòmic local i resultats per grau d'assoliment.

Font: elaboració pròpia a partir de MesuraDEL, Registre de Cooperatives, Mapa Urbanístic de Catalunya, Cens d'Establiments Comercials, l'Estadística d'Establiments Turístics i altres estadístiques d'Idescat.

Els punts vermells corresponen a deu models de desenvolupament de referència vients a Catalunya, sigui per com estan estesos pel territori, pel debat social que generen, per la importància en llocs de treball, pel paper que poden fer en l'equilibri territorial, etc. Els models són construïts amb la mitjana aritmètica dels cent casos més representatius de cada supòsit.¹⁰

Conegut l'esquema d'anàlisi, entrem tot seguit en els resultats. El posicionament dels 947 municipis reflecteix que les diferències territorials són més grans en dinamisme econòmic que en condicions de vida. En general, hi ha una associació entre dinamisme econòmic i població, però en canvi ser més gran no garanteix millors condicions de vida.

La Catalunya buidada presenta uns recursos i unes capacitats de competitivitat baixos. És el centenar de municipis que han perdut la meitat de la població des dels anys seixanta fins ara i que el 2023 tenen menys de 1.000 habitants. Malgrat aquest comportament recessiu, s'aprecia que els resultats en condicions de vida són millors que en altres indrets.

Els models de la dispersió urbana i residencials ofereixen bons resultats en les dues dimensions, tot i les incògnites sobre la seva sostenibilitat social i territorial. Hi predominen, en el primer cas, les cases a quatre vents,

mentre que en el segon són clarament monofuncionals. Són exemples, ambdós, de la subúrbia catalana relativament rica (donat que la mètrica pren els millors casos).

El territoris de la igualtat de gènere tenen un nivell de *performance* elevat i, com es pot veure, són els que assoleixen millors condicions de vida.

La Catalunya més dinàmica econòmicament, amb els models escollits, és liderada pels municipis de forta especialització industrial. El Vallès a escala catalana hi afegeix uns nivells de vida alts.

Les ciutats intermèdies tenen potència econòmica i, per contra, els seus assoliments en qualitat de vida disminueixen. És la xarxa de seixanta-set ciutats que vertebraren el país i probablement la categoria més decisiva de cara al futur de l'ordenació del territori, atès que és on són més clares, juntament amb les destinacions de sol i platja, les tensions de les desigualtats, per tal com poden acollir migracions a la recerca de feina, serveis, habitatge més assequible, etc.

Feta aquesta panoràmica comparativa, els municipis cooperatius —que s'han extret amb una regla simple consistent a sumar el nombre de socis i sòcies de les cooperatives l'any de la fundació— assoleixen un posicionament en dinamisme econòmic que permet

10 Els models es basen en la selecció dels municipis més representatius (top 100) en l'aspecte principal que descriu el nom de cada taxonomia. Els municipis que s'integren a cada model s'identifiquen per l'assoliment alt en la variable o variables relacionades més significatives (sostre industrial, establiments comercials, etc.). El resultat de cada model és la mitjana de tots els municipis, amb una ponderació igual per a tots. S'apliquen arrodoniments per millorar la facilitat interpretativa en determinades classificacions. D'altra banda, en el supòsit que les característiques territorials associades al model (les destinacions de sol i platja, per exemple, han de ser al litoral) impliquin que el nombre de municipis és menor de 100, s'agafen tots els de la categoria (al Vallès es consideren tots, que són 62). Vegem en detall la mètrica de cada un dels models:

Catalunya buidada: municipis que han perdut el 50 % de la població en el període 1960-2023 i tenen menys de 1.000 hab. (135).

Catalunya comercial: municipis amb més de 40 establiments en termes absoluts i més de 12 establiments per cada 1.000 hab., d'acord amb els estàndards d'eix comercial i territori comercial a Catalunya (113).

Ciutats intermèdies: capitals de comarca, caps de sistema territorial de més de 10.000 hab. i caps de subsistema urbà en l'àmbit metropolitana, a més dels casos singulars que habitualment considera la literatura de: Guissona, Sitges, la Bisbal d'Empordà, Manlleu, Torelló, Blanes i Sant Celoni (67).

Destinacions de sol i platja: municipis litorals, llevat dels que pertanyen al Barcelonès i el Baix Llobregat, excepte Castelldefels per la tradició en aquesta modalitat (64).

Municipis cooperatius: decil superior en la suma de socis cooperativistes en el moment de la fundació de les entitats entre les cooperatives actualment vives: Barcelona, Olesa de Montserrat, Cambrils, Amposta, Mataró... fins a Ginestar, Riudecols, Riudecanyes, la Palma d'Ebre i Corbera d'Ebre (95).

Municipis de la igualtat de gènere: decil superior en l'assoliment de l'indicador sintètic compost per bretxa d'ocupació, índex Duncan de segregació horitzontal al mercat de treball i percentatge de dones directives a les empreses mercantils (95).

Municipis dispersos: són aquells que tenen una proporció superior a cinc en el quocient entre els teixits de ciutat jardí i la resta de teixits residencials segons el Mapa Urbanístic de Catalunya (102).

Municipis industrials: són els que tenen 100.000 m² o més de sostre industrial (153).

Municipis residencials: decil de municipis amb un menor quocient entre llocs de treball localitzats i població ocupada resident amb la restricció que tinguin més de 1.000 hab. i menys de 50.000 m² de sostre industrial (95).

Vallès: agrupa els municipis de les dues comarques vallesanes (62).

qualificar-los de territoris productius (se situen a la banda dreta de l'eix horitzontal). Pel que fa a les condicions de vida (recollides a l'eix vertical), queden més ben posicionats que les des-

tinacions de turisme litoral i les capçaleres urbanes, de manera que suposen, com a mínim, una alternativa d'interès per dissenyar estratègies de prosperitat i propòsit.

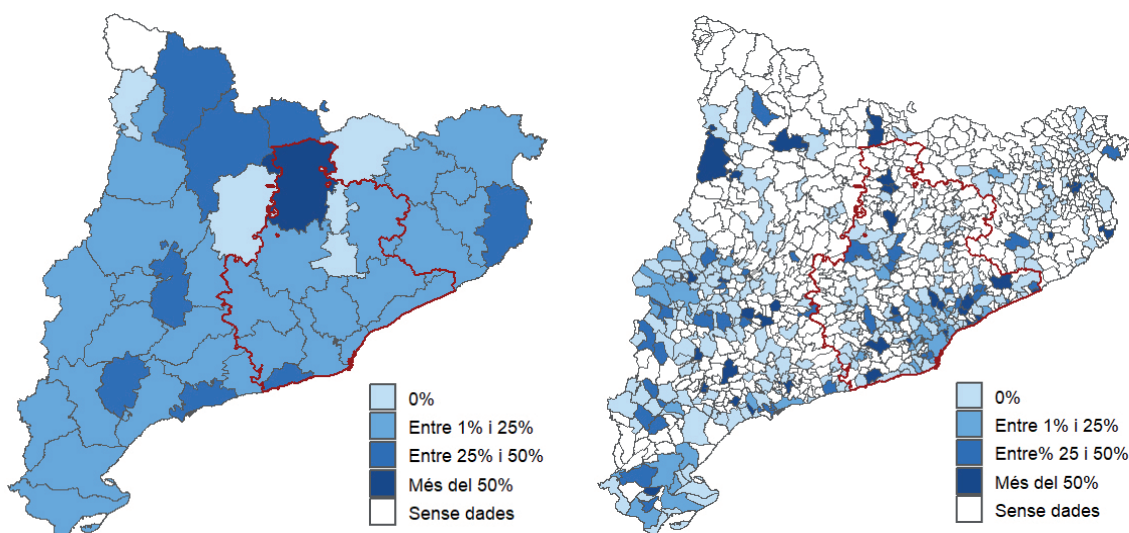
6. Presència de les dones a les cooperatives: explorar fonts d'anàlisi territorialitzades

La millora contínua de les fonts de dades i de les capacitats de tractament permeten d'aprofundir en el coneixement de la igualtat de gènere a Catalunya. Tanmateix, algunes qüestions importants, com ara els salaris o la desigualtat a escales de proximitat, continuen sota ombres allargades. El Registre de Cooperatives, sigui en el format de dades obertes o de fitxer, no ofereix informació amb detall per sexe.

Així, per completar aquesta geografia del cooperativisme en un aspecte tan fonamental, es recorre a la base de dades Sistema d'Anàlisi

de Balanços Ibèrics, que, amb finalitats de recerca, permet d'estudiar-ne els aspectes més bàsics. Aquest apartat és simplement exploratori.

Aquesta base de dades presenta informació per a 3.439 cooperatives. Recordem que, en el cas del registre administratiu, n'hi havia 4.706 d'actives. Amb aquestes restriccions, s'elabora una cartografia del percentatge de dones directives a les empreses socials. Atesa la limitació de dades,¹¹ s'opta per presentar els resultats comarcals, que eliminen possibles biaixos de les mostres petites sense amagar el detall municipal.

Mapes 10 i 11. Percentatge de dones com a directives d'empreses cooperatives.
Font: elaboració pròpia a partir de SABI.

¹¹ La informació per sexe només existeix per a 1.012 empreses cooperatives.

Des del punt de vista territorial, el resultat principal és el protagonisme femení a les comarques de muntanya: el Berguedà, part de les comarques de l'Alt Pirineu i el Priorat.

Aquest empoderament és part de la modernització de l'economia social, ja que els sectors on es dona no són els tradicionals de l'agricultura, la indústria, la construcció, el transport o el comerç, sinó les activitats de

l'economia circular (aigua, sanejament i gestió de residus); les cures (sanitat i serveis socials); l'educació i les activitats professionals, científiques i tècniques. Si això és així, les dones tenen un paper destacat en la diversificació i modernització de l'estructura econòmica i en la provisió d'activitats estretament vinculades a la sostenibilitat i la qualitat de vida.

7. Conclusions

El mapa del cooperativisme català presenta dues característiques generals clares. D'una banda, és un mapa heterogeni; de l'altra, té una pauta d'implantació diferenciada del conjunt de l'economia. Així, se n'evidencia una presència marcada a les poblacions amb una clara empremta de la industrialització —sigui a Barcelona i la seva àrea metropolitana o a les ciutats històriques— i a municipis rurals d'economia agrària. En canvi, al litoral i la urbanització dispersa, que són els espais que han vist augmentar més la població i fins i tot la indústria, dels anys seixanta ençà el cooperativisme hi pesa menys.

Els últims anys és notícia el sorgiment de cooperatives a municipis de muntanya on la tradició cooperativa hi era molt escassa o s'havia trencat. En aquests, l'emprenedoria de dones hi té un protagonisme molt notable i injecta una renovació sectorial cap a activitats de futur vinculades a l'economia circular, les cures, l'educació o la ciència.

La dimensió territorial de l'economia cooperativa s'assenta en aspectes diversos. En aquest treball s'evidencia la relació entre l'activitat (tipus de cultius, comerços, etc.) i la localització. A més, se suggereix que hi ha processos que s'expliquen per la dependència de la trajectòria, de manera que les decisions i els esdeveniments passats influeixen en el futur del sistema. Així mateix, hi ha efectes clars d'aglomeració en l'espai que tenen una base de

coneixement i tecnològica, però que es valen igualment de factors culturals i d'un compromís cooperatiu compartit.

Si ho mirem a l'inrevés, el mapa de tancaments segueix els espais de la urbanització dispersa i d'elevada implantació turística. Són territoris on es transformen, a partir dels anys seixanta i d'una manera relativament ràpida, grans quantitats de sòl, sobretot de plana agrícola. Per entendre aquest fenomen, s'ha de tenir en compte que actualment la meitat de la superfície de teixits residencials de Catalunya és ocupada per xalets i cases aparellades.

Respecte de la consolidació del mercat social, existeixen sectors estratègics forts en què els elements territorials tenen una gran importància. Les cadenes productives de l'alimentació i de l'habitatge presenten un elevat potencial i tenen punts de condensació en determinats llocs. La millora de la intercooperació té una lògica de connexió d'activitats que no pot escapar de la cartografia en què al llarg del temps s'han anat expandint els establiments i ecosistemes cooperatius.

Finalment, els municipis cooperatius tenen una clara vocació productiva, de manera que, si els comparem amb altres models de desenvolupament local, s'assemblen més als que tenen funcions econòmiques, siguin intermèdies, comercials, industrials, turístiques, etc., que no pas als de caire residencial.

8. Referències

- BOSCHMA, R.; FRENKEN, K. 2011. *Technological relatedness, related variety and economic geography*. A: *Handbook of regional innovation and growth*. Cheltenham: Edward Elgar.
- CANALS, J. M.; CULLERÉ, R. 2023. *Estructura empresarial de la província de Barcelona 2023*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- CASTRO NÚÑEZ, R. B.; BANDEIRA, P.; SANTERO-SÁNCHEZ, R. 2020. «Social economy, gender equality at work and the 2030 agenda: theory and evidence from Spain». *Sustainability*, 12, 12: 5.192.
- CHAVES-ÁVILA, R. (dir.). 2020. *La nueva generación de políticas de fomento de la economía social en España*. València: Tirant lo Blanc.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA; XODEL. 2023. *MesuraDEL. Mesura del desenvolupament econòmic local*.
- DISSART, J. C.; Vollet, D. 2011. «Landscapes and territory-specific economic bases». *Land Use Policy*, 28, 3: 563-573.
- GARCIA JANÉ, J. 2022. *Eines per a una política pública d'economia social i solidària*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MÉNDEZ, R. 2015. «Redes de colaboración y economía alternativa para la resiliencia urbana: una agenda de investigación». *Biblio 3W*, 20, 1.139: 1-21.
- MIRÓ, I. 2018. *Ciutats cooperatives. Esbossos d'una altra economia urbana*. Barcelona: Icària.
- MONTEGUT, Y.; PLANA-FARRAN, M. *Factors d'èxit de les cooperatives centenàries catalanes*. Barcelona: Associació Catalana de Comptabilitat i Direcció i Fundació Roca Galés.
- SORONELLAS MASDÉU, M. 2003. «Les cooperatives agràries del franquisme. Desmantellament institucional i ressorgiment del sentiment cooperatiu, 1939-1964». *Estudis d'Historia Agrària*, 16.
- TORRE, A. 2022. «Las dimensiones cooperativas del desarrollo territorial». *RECMA*, 364, 2: 238-249.
- ULIED, A. et al. 2018. *Models i factors per a un nou desenvolupament econòmic local*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- VIVES-XIOL, J. 2018. «El cooperativisme agrari a Catalunya: orígens i situació actual». *Quaderns Agraris*, 46: 93-112.

3. 125 anys de cooperativisme català organitzat

Autoria | Confederació de Cooperatives de Catalunya

Introducció

El cooperativisme es fonamenta en uns principis i valors que anteposen les persones i el seu desenvolupament al davant de qualsevol altra qüestió, sigui de caràcter econòmic, polític o ideològic. En aquest sentit, com recorda l'economista Amartya Sen, si cada sector institucional es caracteritza per uns valors determinats, el cooperativisme és representat pels valors d'autoajuda, autoresponsabilitat, democràcia, igualtat, equitat i solidaritat.

Tanmateix, el cooperativisme té set principis que reflecteixen els valors i les aspiracions del moviment. El primer principi, l'adhesió voluntària i oberta, garanteix que qualsevol persona que desitgi utilitzar els serveis d'una cooperativa i accepti les responsabilitats associades pugui unir-s'hi, independentment del seu gènere, estat civil, raça, política o religió. La participació econòmica dels socis i de les sòcies és un altre principi, ja que els membres contribueixen equitativament al capital de la cooperativa, una part del qual és de propietat comuna. Els beneficis obtinguts s'utilitzen per desenvolupar la cooperativa, crear reserves, repartir excedents entre els membres segons la seva participació i donar suport a altres activitats comunitàries.

A més, la gestió democràtica dels socis assegura que la cooperativa sigui controlada

pels seus membres, que participen activament en la presa de decisions i l'establiment de polítiques. L'autonomia i la independència mantenen la cooperativa lliure d'influències externes, cosa que assegura que qualsevol acord amb altres organitzacions o fonts de capital no comprometi el control democràtic. La cooperativa també es compromet amb l'educació, la formació i la informació dels seus membres i el públic en general, sobretot pel que fa als beneficis de la cooperació. Finalment, el principi de cooperació entre cooperatives fomenta la seva col·laboració per enfortir el moviment cooperatiu, mentre que l'interès per la comunitat promou el desenvolupament sostenible de les comunitats on operen les cooperatives a partir de la implementació de polítiques aprovades pels seus membres.

S'aprecia, doncs, una relació directa entre els valors defensats i promoguts pel cooperativisme i la qüestió de la igualtat/desigualtat de drets entre dones i homes, atès que les empreses cooperatives es configuren precisament d'acord amb els valors i principis mencionats, que són contraris a la discriminació entre dones i homes.

Des d'una vessant històrica, però, el camí recorregut per fer extensibles aquests

principis a tota la societat cooperativista, especialment quant a la igualtat entre homes i dones, ha estat lent i no exempt d'entrebancs.

Així doncs, el cooperativisme en clau de gènere a Catalunya s'ha desenvolupat en un context històric específic des de finals del segle XIX. Comparteix una visió d'alliberament de l'explotació econòmica amb altres moviments d'emancipació nacional, així com una lluita pel paper de les dones. Tot i que després de la Revolució Francesa es va elaborar un discurs polític, hereu de la Il·lustració, de marcat contingut igualitari encaminat a garantir els drets polítics a tots els ciutadans, la realitat era ben diferent per a les dones, que van quedar excloses dels estaments de poder sota un marc teòric que així ho afavoria.

Malgrat l'exclusió, ja feia anys que dones cooperativistes com Micaela Chalmeta (1858-1951) i economistes com Regina Lamo (1870-1947) reivindicaven la importància del paper de les dones dins la cooperativa.¹² Això no obs-

tant, l'acceptació com a sòcies de ple dret no va arribar fins al 1929, quan la cooperativa obrera de consum La Flor de Maig ho va fer possible en permetre'ls l'accés a la junta directiva. En aquell context van néixer els grups femenins cooperatius, els quals emulaven el model de les guildes angleses, amb la missió d'estimular la seva participació en les cooperatives (Fundació Roca Galès, 2018).

Les contribucions d'aquestes dones pioneres i les iniciatives venidores han demostrat que el cooperativisme pot contribuir a una societat més justa i equitativa promocionant els drets i el desenvolupament integral de totes les persones i comunitats, independentment del gènere. En aquest sentit, aquest article pretén repassar els més de 125 anys d'història del cooperativisme a Catalunya, fent èmfasi sobre com el model cooperatiu actual contribueix a l'equitat de gènere i a la promoció dels drets de totes les persones.

La Catalunya cooperativa d'ahir

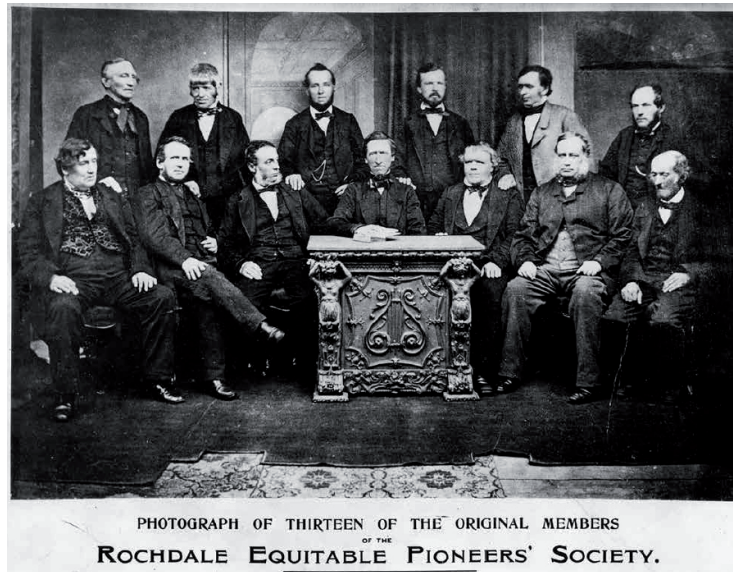
Des de fa 125 anys, el cooperativisme ha estat un motor de creació de noves oportunitats a Catalunya. Al camp i al mar, als pobles i a les ciutats, milers de famílies treballadores s'han autoorganitzat en cooperatives, sindicats, mútues, escoles i ateneus per fer front als reptes quotidians mitjançant l'autogestió, la solidaritat i el suport mutu.

El cooperativisme sorgeix arran dels moviments associacionistes obrers de principis del segle XIX per fer front als efectes de la Revolució Industrial. Malgrat que les primeres cooperatives sorgeixen d'una manera espontània, sense vinculacions ideològiques i amb l'objectiu de defensar els interessos dels treballa-

dors, a partir de 1820 una part del cooperativisme de treball i de consum està influenciat pels valors propagats pel pensament socialista desenvolupat a la Gran Bretanya per Robert Owen, William Thompson, George Mudie, William King i d'altres (Chaves i Monzón, 2005).

Els valors d'igualtat, democràcia, solidaritat i equitat tenen una influència directa i decisiva en la famosa experiència de la Cooperativa de Rochdale, creada el 1844 a Anglaterra per vint-i-vuit obrers, i que esdevé la primera cooperativa de consum amb un gran impacte en tant que les normes contingudes en els seus estatuts han servit de base per al moviment cooperatiu posterior.

¹² Fundació Roca Galès. *Catalunya, terra cooperativa*.

Font: exposició «Catalunya, terra cooperativa». Fundació Roca Galès. Co-operative Heritage Trust National Co-operative Archive, 1865.

Aquests valors i principis cooperatius, que han conegut una evolució lenta i assossegada al llarg de més de 150 anys d'existència, han configurat les cooperatives com a organitzacions democràtiques en què les decisions estan en poder de les persones sòcies de l'activitat cooperativitzada. La igualtat de dret de vot, la retribució obligatòria del capital social i la creació d'un patrimoni cooperatiu no repartible constitueixen altres trets diferencials de les cooperatives.

A Catalunya, pràcticament tots els historiadors del cooperativisme coincideixen a dir que Catalunya va ser la precursora del moviment cooperatiu a l'Estat espanyol (Cruells, 2008). Això és degut al fet que es tractava d'una regió amb una forta implantació industrial i que van ser els obrers, agrupats en centres de producció, els primers interessats a trobar solucions.

Així doncs, al primer terç del segle XIX es van posar en marxa les primeres associacions d'obrers amb la finalitat d'obtenir ajudes de tipus mutualista, bàsicament els anomenats socors de resistència —però la idea del cooperativisme encara quedava absent. El 1842, a Catalunya s'inicien, doncs, experiències proto-cooperativistes, com la Companyia Fabril de Tei-

xidors a Mà de Barcelona, una fàbrica amb 200 treballadores impulsada per la societat de teixidors. Es comencen a conèixer les idees i els moviments que existeixen a Anglaterra i, especialment, a França, perquè era el destí d'alguns exiliats forçosos —es coneix menys el que succeeix a Alemanya i Itàlia—, però encara haurà de transcórrer temps per portar-los a la pràctica (Cruells, 2008: 5).

A mitjans del segle XIX, en territoris amb forta presència del republicanisme federal com l'Empordà, el Maresme i alguns barris obrers de Barcelona, apareixen les primeres cooperatives de producció i de consum, com l'Obrera Mataronina (Maresme, 1894), L'Econòmica de Palafrugell (Empordà, 1865), La Companyia de Canet de Mar (Maresme, 1865), L'Antiga del Camp de l'Arpa (Barcelona, 1869), La Constància Martinenca (Barcelona, 1876), Teixidors a Mà de Gràcia (Barcelona, 1876), L'Artisana del Poblenou (Barcelona, 1876), La Fraternalitat de la Barceloneta (Barcelona, 1879) i L'Andreuena de Sant Andreu de Palomar (Barcelona, 1879).

A finals del segle XIX comença a proliferar la creació de cooperatives de treball i consum, sobretot a l'empara de la Llei d'associacionisme de 1887, que va permetre la creació i el

funcionament d'associacions de tot tipus, incloent-hi les de caràcter polític, cultural, econòmic i sindical. Així, a l'últim terç del segle XIX es van crear les cooperatives següents:

Cooperatives	Any
La Sabadellenca	1881
La Regeneradora de Llagostera	1886
L'Economia	1885
La Guixolenc de Sant Feliu de Guixols	1898
L'Equitativa de Palamós	1887
Panadera Mutua de Vic	1893
La Protectora Civil de Terrassa	1898
Mútua de Pa i Queviures de Manlleu	1903
La Moral de Badalona	1896
La Rubinenca	1897
La Flor de Maig	1890
Pau i Justícia del Poblenou	1897
La Vanguardia Obrera d'Horta	1894
L'Amistat Martinenca	1892
La Lleialtat de Gràcia	1892
La Formiga Obrera	1885
La Lleialtat Santseca	1891
La Nova Obrera	1897
Model del Segle XX de Sants	1901
El Rellotge	1900
La Dignitat de les Corts	1903

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Registre General de Cooperatives de la Generalitat de Catalunya.

A la mateixa època, especialment en les dues darreres dècades del segle XIX, a Catalunya també va arrencar la cooperació agrària.

Per bé que es va formalitzar al 1906 amb una llei que donava carta de naturalesa a les societats agràries, el 1888 ja naixia la Societat Agrícola de Valls com a societat de resistència de la pagesia modesta enfront dels propietaris, que seria la primera cooperativa agrícola legalitzada. Com s'explica a l'exposició de la Fundació Roca Galès, «Catalunya, terra cooperativa»:

La llei va regular avantatges als sindicats agrícoles, pel fet que quedaven exempts dels impostos del timbre i drets reals, o la recuperació dels drets de duana per la compra de màquines, estris agrícoles, llavors o bestiar reproductor selecte a fi de millorar la cabana ramadera. Altrament, l'aplicació pràctica va ser ben diferent, amb un Ministeri d'Hisenda que va limitar enormement les ajudes fins quasi fer-les inoperatives, fent que la revifada inicial quedés estroncada amb els anys. En aquella etapa va sorgir la major part de cellers (local on arriba la verema i s'hi practica la vinificació en comú) i els trulls (espai destinat a la fabricació d'oli d'oliva).

Tanmateix, en aquell període va sorgir la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925), institució promoguda per la Lliga Regionalista que va agrupar les quatre diputacions catalanes. Un dels eixos vertebradors de les seves polítiques va ser l'articulació territorial i el foment de la constitució de sindicats agrícoles (Fundació Roca Galès, 2018).

Societat Agrícola de Valls, 1947.

Font: exposició «Catalunya, terra cooperativa». Fundació Roca Galès.

A banda del cooperativisme agrari, moltes persones també van optar per l'autogestió de l'aprenentatge en un temps en què l'educació no era pública i estava supeditada a les escoles privades i religioses. Així van néixer les escoles cooperatives, que, com s'explica a l'exposició «Catalunya, terra cooperativa»: «Implementaven una pedagogia innovadora, dinàmica i laica; basada en la igualtat, sense distincions de gènere, i fonamentada en un aprenentatge racional, pràctic, crític i en contacte amb la natura». Alguns exemples inclouen l'escola de la Societat Agrícola de Valls (1894), la de la cooperativa La Regeneradora de Llagostera (1902) i la del Forn de Vidre (Cristalleries de Mataró) de Joan Peiró (1931). A Barcelona, destaquen l'escola de La Vanguardia Obrera d'Horta (1905), la de L'Empar de l'Obrer de Sants (1924), la de La Flor de Maig, la de L'Econòmica (ambdues de 1927) i la de Pau i Justícia (1935) del Poblenou.

L'escola de La Vanguardia Obrera arribà a tenir dos-cents alumnes.
Font: exposició «Catalunya, terra cooperativa» / Jaume Caminal i Serret.
AMDHG, 1913.

Tanmateix, el cooperativisme també va buscar fórmules col·lectives per proveir les classes populars d'un habitatge digne.

Segons es detalla a l'exposició «Catalunya, terra cooperativa», de la Fundació Roca Galès:

La inspiració per fer habitatges va venir d'Europa, on les grans cooperatives van promoure l'edificació a preus econòmics. A Catalunya, les primeres iniciatives vingueren de la Cooperativa Obrera Mataronenca

(1864), La Fraternitat de la Barceloneta (1879), La Redemptora de Sants (1897) i la Cooperativa El Llobregat (1903) a Gironella, que van construir habitatges per als seus associats considerant-se iniciatives pioneres de les cooperatives d'habitatge. La legislació de cases barates de 1911 va afavorir la proliferació d'iniciatives d'habitatge popular. Entre 1911 i 1916 es van construir uns 700 habitatges cooperatius i uns 2.552 habitatges públics. Una de les primeres edificacions cooperatives van ser les cases de la Cooperativa El Benestar de l'Obrer (1913) de Sants i les de la Cooperativa de Periodistes (1914). El 1916 es va crear la Cooperativa de l'Habitació Barata per part del moviment cooperatiu. La construcció de cases unifamiliars i de propietat va seguir la filosofia de la Ciutat Jardí, potenciada pel Museu Social de Barcelona, institució que va impulsar la Cooperativa Catalana d'Estalvi i Habitació. El 1921 es va promulgar la segona Llei de cases barates, que preveia que l'Estat prestaria el 70% del valor de l'edificació, a un interès del 2,5% per a les cooperatives, i el 30% restant podria ser prestat pels ajuntaments, com passava a Alemanya.

L'expansió del moviment cooperatiu va propiciar la creació d'estructures organitzatives i esdeveniments per coordinar el creixement del moviment. En aquest sentit, el 1898 es va celebrar la Primera Assemblea de Cooperatives de Catalunya, organitzada a la seu de la cooperativa La Bienhechora, amb l'objectiu de defensar els interessos comuns de les cooperatives i promoure els valors cooperatius entre la població.

L'any següent es va celebrar el Primer Congrés Cooperatiu Catalano-Balear al Palau de Belles Arts de Montjuïc. Arran del Congrés es va crear la Cambra Regional de Cooperatives Catalano-Balears, un òrgan econòmic d'articulació que va ratificar el naixement del moviment cooperatiu. Aquest congrés és important perquè s'hi va parlar de quatre temes rellevants per al cooperativisme: reformes legislatives, organització i propaganda, cooperació agrícola i relacions comercials.

L'organització comarcal o de segon nivell —i no pas en districtes o organismes provincials com marcaven els cànons administratius de l'època— va ser l'element clau per estructurar el moviment cooperatiu que hauria de permetre superar l'aïllament de les nombroses cooperatives locals existents, disperses per pobles i barris, o per oficis o afinitats (Cruells, 2008).

El 1902 es va organitzar el Segon Congrés de Cooperatives, al qual van assistir 81 cooperatives representades per 178 delegats. S'hi va prendre l'acord d'enviar delegats al Congrés de l'Aliança Cooperativa Internacional (ACI), que tindria lloc a Manchester el mateix any. El 1920 Catalunya es va convertir en membre de l'Aliança Cooperativa Internacional, una fita històrica perquè va ser la primera organització d'un país sense estat que hi va entrar com a membre de ple dret.

Tot i el creixement continuat, l'articulació d'una estructura organitzativa i la propagació de les idees del moviment cooperatiu a través de la revista *Cooperativa Catalana*, el primer òrgan de premsa del moviment, va haver de passar més de mig segle des de l'aparició de les primeres cooperatives perquè es prengué consciència de la necessitat de promulgar una llei específica de cooperatives (Aguilar, 1965).

Així, en el context de la Segona República, l'Estat espanyol va promulgar la Llei de cooperatives de 1931, la primera regulació pròpiament cooperativa que va adaptar la norma al tipus de cada entitat, fos quin fos (consum, producció, agrària, crèdit). El preàmbul de la Llei destil·lava una marcada inclinació obrerista i social i el compromís estatal a favor de la cooperació (Aguilar, 1965).

Font: Exposició «Catalunya, terra cooperativa». Fundació Roca Galès.
Revista *Cooperativa Catalana*, setembre de 1904, núm. 65; *El Cooperador Cooperativista*, 1 de setembre de 1906, núm. 26.

Tanmateix, la Llei tenia diversos objectius. En primer lloc, buscava contribuir a la resolució dels problemes agraris, un sector que necessitava millores urgents. També tenia com a finalitat fomentar el poder adquisitiu dels salaris i establir un marc legal per garantir el suport estatal als treballadors. A més, la Llei pretenia dotar d'una norma jurídica pròpia les institucions cooperatives, les quals tenien com a objectiu eliminar el lucre en les relacions comercials. Finalment, volia contribuir a perfeccionar el mecanisme distributiu de la producció, una tasca que beneficiaria l'interès general de la societat (Aguilar, 1965: 11).

A Catalunya, l'Estatut d'Autonomia conferia al Govern de la Generalitat facultats executives i legislatives en matèria de cooperació,

competències que es van materialitzar en la Llei de bases de la cooperació per a cooperatives, mutualitats i sindicats agrícoles, 1934.

Es tractava d'una llei molt concreta, amb només seixanta articles, que va permetre organitzar el cooperativisme a Catalunya pràcticament un segle després que hagués sorgit. Lamentablement, aquesta regulació va tenir una vigència real molt curta. El cop d'estat del 19 de juliol de 1936, tot i que a Catalunya va fracassar, va produir l'aparició del fenomen de les «collectivitzacions», que es van enfrontar en moltes ocasions al cooperativisme. Finalment, el març de 1939 van quedar derogades totes les disposicions emanades del Parlament de Catalunya i de les Corts republicanes.

El cooperativisme sota la dictadura

L'esclat de la Guerra Civil va instaurar a Catalunya una situació d'excepcionalitat revolucionària. La collectivització de l'economia va obligar el cooperativisme a prendre mesures d'urgència. La convivència temporal de dos models d'autogestió que partien d'uns principis ideològics totalment diferents no va ser fàcil.

Durant les collectivitzacions que van tenir lloc entre 1936 i 1939, el cooperativisme es va enfrontar a una sèrie de desafiaments i tensions significatives. Si bé aquestes iniciatives buscaven establir un model econòmic basat en la propietat col·lectiva i la gestió obrera, van sorgir discòrdies internes sobre l'organització i el control de les empreses collectivitzades. La falta d'experiència en la gestió col·lectiva i la pressió externa dels partits polítics i sindicats van dificultar la consolidació d'un model cooperatiu efectiu. A més, les tensions polítiques i socials exacerbades per la Guerra Civil Espanyola van generar conflictes interns entre faccions ideològiques, la qual cosa en alguns casos

va portar a la dissolució de les cooperatives o a la seva absorció per part de grups amb interessos contraposats (Cruells, 2008).

Poc abans que la Guerra Civil s'acabés, amb el bàndol revoltat a punt de guanyar-la, es va promulgar la Llei de prefectura de l'Estat, dictada a Burgos el 1938, per la qual es derogava l'Estatut de Catalunya i, en conseqüència, s'anul·laven les lleis promulgades a l'empara de l'Estatut i s'introduïen factors de control i d'autoritarisme estatal.

A la Catalunya cooperativa, la conseqüència immediata en acabar la guerra va ser, en primer lloc, el saqueig de moltes entitats. Els fons i comptes bancaris de totes les cooperatives, inclosos els anomenats sindicats agraris, van quedar bloquejats. Després es va procedir a la confiscació de tots els seus béns, mobles i immobles, però aquesta confiscació no es va fer extensiva a totes. A Barcelona i en algunes poblacions importants aquests béns van ser respectats, però a les altres poblacions van passar a les mans de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS (Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista) (Cruells, 2008).

El trull de les cooperatives va estar subjecte a un control exhaustiu durant els primers anys del franquisme, quan l'oli era intervingut. Els pagesos que podien anaven a trulls privats per mirar de burlar el control dels funcionaris de taxes sobre la seva producció.
Font: exposició «Catalunya, terra cooperativa». Fundació Roca Galès.

El 1942, el règim franquista va promulgar la Llei general de cooperació, que va tenir un impacte negatiu significatiu en el cooperativisme, principalment a causa del seu enfocament

restrictiu i la seva escassa potencialitat econòmica. Aquesta legislació va establir un model cooperatiu sota estricte control estatal que limitava l'autonomia de les cooperatives i la

seva capacitat per competir en un entorn econòmic cada vegada més modernitzat. A més, el model proposat no s'alineava amb els avenços industrials i tecnològics que estaven transformant altres sectors de l'economia espanyola. La falta de flexibilitat i adaptabilitat de la Llei general de cooperació va obstaculitzar la capacitat del cooperativisme per prosperar i contribuir al desenvolupament econòmic del país, la qual cosa va tenir com a resultat un estancament i, en molts casos, la desaparició de les iniciatives cooperatives (Cruells, 2008: 13).

Una conseqüència de la Llei de 1942 va ser la separació de l'ACI durant quaranta anys. L'Aliança Cooperativa Internacional no admetia socis que depenguessin d'un partit, d'una organització sindical o d'una confessió religiosa. Aquí es donaven totes les circumstàncies negatives: es depenia d'un partit, la Falange, per l'obligatorietat d'afiliació dels seus dirigents; d'un sindicat, la CNS, a través de l'Obra Sindical de la Cooperació, i de l'Església catòlica, a través de les Unions Territorials. L'ACI, de la qual Catalunya era membre des de 1920 i Espanya des de 1929, va donar de baixa ambdues nacions.

■ Ressorgiment del moviment cooperatiu

Trenta-dos anys després de la Llei de 1942, si bé encara dins d'un règim de dictadura, les circumstàncies havien evolucionat. En un moment en què el model de creixement dels anys seixanta havia quedat obsolet, calia construir

un model nou d'acord amb les noves exigències de competitivitat i obertura econòmica.

En aquest sentit, comença un cert despertar en la creació de noves cooperatives i la reanimació d'algunes que havien quedat inoperants. Continuava vigent la Llei de 1942, però, a la pràctica, la pressió i el control de l'organització sindical s'havien afeblit.

En aquelles circumstàncies es van crear cooperatives com la Cooperativa Avícola de Guissona, que, com que es tractava d'una entitat de tipus agrari i que no realitzava operacions amb «tercers no socis», no va tenir gaires dificultats per ser autoritzada (Cruells, 2008: 14).

En aquella època també es va crear a Barcelona la cooperativa integral de consum i treball Abacus, dedicada a la venda de material educatiu, de papereria, de llibreria i joguines, vinculada al moviment de renovació pedagògica. Pocs anys després es va fundar a Barcelona la cooperativa de consum Societat Cooperativa d'Instal·lacions Assistencials i Sanitàries (SCIAS).

El 1974 es va redactar la nova Llei General de Cooperatives, i així es va suprimir la intervenció prèvia de l'OSC i les seves facultats normatives. Això no obstant, la llei no va ser promulgada fins al 1978.

A Catalunya, l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia el 19 de desembre de 1979 contemplà la competència exclusiva en matèria de cooperatives, que va derivar, el 9 de març de 1983, en la Llei 4/1983 de Cooperatives de Catalunya, la primera des del retorn de la democràcia.

La Catalunya cooperativa d'avui

Des del retorn de la democràcia, el cooperativisme ha anat guanyant força en les darreres dècades i representa una alternativa sòlida i viable al model econòmic tradicional.

Les cooperatives són un model heterogeni de fer empresa en què conviuen cooperatives d'àmbit més rural i cooperatives urbanes, cooperatives de gran dimensió i projecció exte-

rior, i petites cooperatives d'àmbit local. Aquesta heterogeneïtat esdevé una riquesa per al país perquè les cooperatives s'adapten a les necessitats socioeconòmiques de l'entorn on rau i en permeten la millora.

Actualment, a Catalunya el cooperativisme està format per 4.706 cooperatives de tots els sectors, que donen feina a 40.884 persones.¹³ A continuació es presenta una petita radiografia de les cinc federacions de cooperatives que existeixen a Catalunya:

Federació de Cooperatives Agràries de Catalunya

Hi ha 193 empreses cooperatives que aglutinen 32.115 socis i sòcies productors, amb presència a tot el territori català. El major nombre de cooperatives es concentra a les comarques de Lleida (63) i Tarragona (60). A les Terres de l'Ebre n'hi ha 31, a Barcelona 23 i a Girona 16. Les comarques amb més cooperatives són el Segrià (24), el Baix Camp (18), les Garrigues (18), l'Alt Camp (12) i el Priorat (10).¹⁴

Federació de Cooperatives d'Habitatge de Catalunya

Actualment hi ha 68 projectes d'habitatge cooperatiu en model de cessió d'ús a Catalunya, distribuïts per les comarques següents: l'Alt Camp (2), l'Alt Penedès (6), l'Urgell (3), el Bages (6), Osona (2), la Selva (4), el Baix Empordà (1), el Baix Llobregat (1), el Barcelonès (24), el Berguedà (1), la Garrotxa (3), Osona (1), el Pallars Jussà (3), el Vallès Occidental (4), el Vallès Oriental i el Maresme (8).¹⁵

Aquests projectes es troben en diferents fases d'evolució:

- **En convivència:** projectes amb els socis ja vivint en un edifici cooperatiu.
- **En construcció:** projectes que han començat les obres de construcció o de rehabilitació.
- **En projecte amb patrimoni adquirit o adjudicat:** projectes que ja tenen el patrimoni.
- **En projecte amb oportunitat de patrimoni:** projectes que encara no tenen el patrimoni adquirit però tenen l'oportunitat d'adquirir-lo.
- **Grup consolidat:** grups estables amb l'objectiu d'acabar vivint conjuntament.
- **Grup en definició:** grups incipients que fa poc que s'han constituït o estan en procés de constituir-se.

Federació de Cooperatives de Consum de Catalunya

Hi ha 2.718.567 persones sòcies consumidores, amb una ocupació total de 6.281 persones.¹⁶ El cooperativisme de consum és present en sectors d'activitat econòmica diversos, com la distribució d'alimentació i de materials culturals i educatius, subministraments bàsics (aigua, energia i telecomunicacions), atenció a les persones, gestió ciutadana i veïnal, educació i distribució de productes ecològics, entre d'altres.

Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya

Hi ha 3.414 cooperatives de treball associat a Catalunya, distribuïdes de la manera següent:

¹³ Registre General de Cooperatives de la Generalitat de Catalunya. Dades de maig de 2024. Dades d'ocupació extretes del Ministeri de Treball i Economia Social publicades el juny de 2019, data a partir de la qual i fins a l'actualitat no ha estat actualitzada pel Ministeri esmentat.

¹⁴ Anuari socioeconòmic del cooperativisme agrari de Catalunya, 2024. Federació de Cooperatives Agràries de Catalunya. <https://www.cooperativesagraries.cat/pujades/files/2024_Anuari%20Socioecon%C3%B2mic%20del%20cooperativisme%20agrari%20de%20Catalunya.pdf>

¹⁵ Informe «Gènere i assequibilitat a l'habitatge cooperatiu en cessió d'ús a Catalunya». Observatori de l'Habitatge Cooperatiu, 2022. <<https://llargavista.coop/docs/llargavista.2022.pdf>>

¹⁶ La Federació de Cooperatives de Consumidors i Usuaris de Catalunya en xifres (2022). <<https://cooperativesdeconsum.coop/>>

2.532 a Barcelona, 220 a Girona, 261 a Lleida, 401 a Tarragona i 206 a les Terres de l'Ebre.¹⁷ Aquestes cooperatives ofereixen una àmplia varietat de serveis i productes, cosa que fomenta la creació d'ocupació estable i de qualitat.

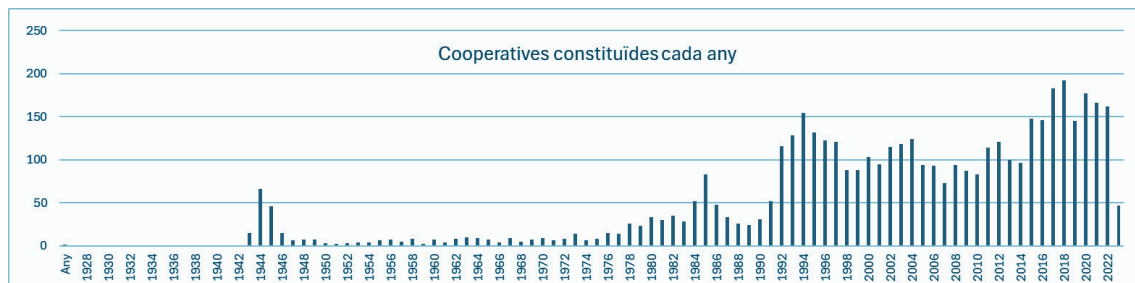

Federació de Cooperatives d'Ensenyament de Catalunya

Hi ha quaranta escoles cooperatives repartides per Catalunya: el Tarragonès (2), el Maresme

(3), el Bages (2), Osona (1), la Garrotxa (1) i àrea metropolitana de Barcelona (31).¹⁸ Aquestes escoles ofereixen un model educatiu basat en la participació i la cooperació que promou valors com la solidaritat, la democràcia i el respecte per la diversitat.

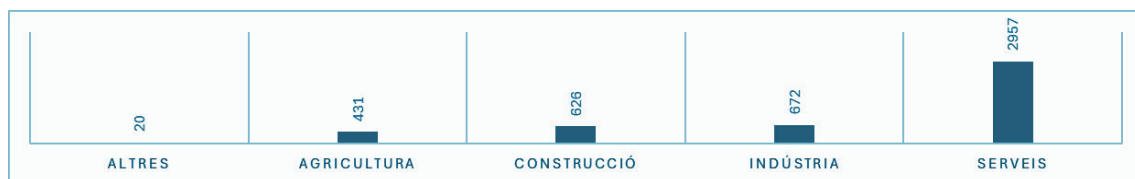
Des d'una dinàmica de creixement, en els darrers deu anys s'han constituït 1.562 cooperatives noves a Catalunya, que representen un 33 % del total de les cooperatives catalanes, cosa que consolida la dinàmica de creixement cooperatiu que el país experimenta des de tres dècades.

Font: Registre General de Cooperatives de la Generalitat de Catalunya (Direcció General d'Economia Social i Solidària, el Tercer Sector i les Cooperatives). https://analisi.transparenciacatalunya.cat/es/Treball/Registre-General-de-Cooperatives-de-la-Generalitat/euku-fzbx/about_data

Per sectors d'activitat, la majoria de les cooperatives catalanes són de serveis. Destaca, però, una gran presència de cooperatives en els

àmbits de la indústria, la construcció i l'agricultura.

Font: IDESCAT, Empreses i establiments a 1 de gener de 2024. Per sectors d'activitat.

En l'àmbit industrial, el 14,1 % de les cooperatives són cooperatives industrials, mentre que tan sols el 5,5 % d'empreses cata-

lanes són empreses industrials. Això contribueix a la diversificació de l'economia catalana, cosa que reforça el teixit industrial i fo-

¹⁷ Baròmetre Cooperatiu 2023. Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya. https://www.cooperativest treball.coop/sites/default/files/2023-12/Barometre23CAT_v4_1.pdf

¹⁸ Pàgina web de la Federació de Cooperatives d'Ensenyament de Catalunya. <https://escolescooperatives.cat/>

menta la innovació i la competitivitat a través de models de negoci més democràtics i participatius.

En una línia similar, les cooperatives catalanes són presents en sectors estratègics com la digitalització i la tecnologia, el sector agroalimentari, l'habitatge, les cures i la transició energètica, en els quals s'estan desenvolupant projectes i estratègies pioneres. Per exemple, en l'àmbit de la digitalització i la tecnologia, trobem grups de cooperatives involucrades en la creació d'infraestructures tecnològiques que donen suport a la sobirania digital i l'autogestió de dades, i que ofereixen alternatives als models centralitzats de les grans corporacions tecnològiques.

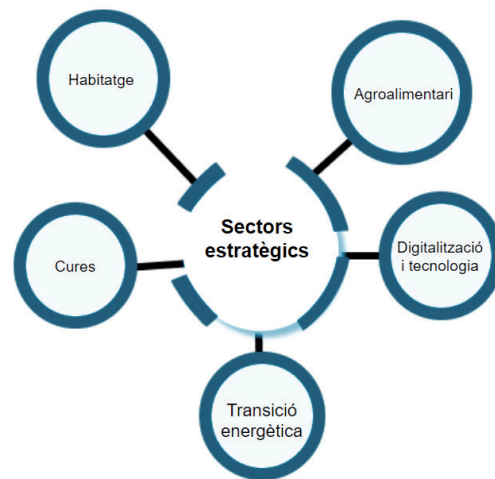
L'àmbit de l'habitatge destaca perquè s'hi desenvolupen projectes d'habitatge en cessió d'ús, un model alternatiu d'accés i tinença d'habitatge que es basa en la propietat col·lectiva d'un immoble per part de la cooperativa i el pagament del dret d'ús per part de les persones usuàries (socis i sòcies de la Cooperativa). És un model just i accessible, que evita l'especulació i transforma el sistema d'accés a l'habitatge.

Així mateix, en el sector agroalimentari hi ha una gran presència de cooperatives agràries, que són un pilar important per a l'economia rural i el desenvolupament sostenible de les comunitats locals, i que són les principals productores del sector primari a Catalunya. Les cooperatives agràries agrupen una gran part dels productors de diverses àrees, com la vinya, l'olivera, els cereals, la fruita i els productes lactis, entre d'altres, cosa que en facilita la producció i comercialització.

Pel que fa a l'economia de les cures, moltes cooperatives ofereixen serveis integrals que van des de l'atenció a persones grans fins a programes d'inclusió social, i que s'adapten a les necessitats canviants de la societat i milloren la qualitat de vida de les persones ateses.

Tanmateix, les escoles cooperatives també tenen un paper destacat dins del sector de l'economia de les cures, perquè promouen un model educatiu que posa al centre la comunitat, la col·laboració i el benestar de tots els seus

membres. Aquestes escoles es basen en principis de gestió democràtica i participativa, pels quals tant el personal docent com les famílies tenen veu i vot en la presa de decisions, cosa que assegura un entorn educatiu inclusiu i equitatiu. L'economia de les cures, que engloba activitats dirigides a satisfer les necessitats de cura de les persones, troba en les escoles cooperatives una eina poderosa per promoure valors com l'empatia, la solidaritat i la responsabilitat social. A més, aquestes escoles no només es preocupen per l'educació acadèmica, sinó també pel desenvolupament emocional i social dels infants, tot fomentant un ambient de respecte mutu i suport comunitari.

En el sector de la transició energètica, trobem cooperatives que promouen projectes com l'ús compartit de vehicles elèctrics per reduir la petjada de carboni i fomentar un model de mobilitat més sostenible, i la producció, distribució i comercialització d'energia renovable produïda al territori.

Aquestes iniciatives demostren que les cooperatives catalanes no només participen activament en sectors clau, sinó que també els lideren amb solucions innovadores davant dels reptes contemporanis.

■ El suport al cooperativisme

El cooperativisme està ben valorat per la societat catalana. Segons un estudi realitzat el de-

sembre de 2023,¹⁹ l'organització cooperativa és la més ben valorada per la població catalana respecte d'altres models d'empresa, amb un 7,4 sobre 10 de mitjana.

Tanmateix, el 81,3 % de la població a Catalunya considera que el cooperativisme ha de tenir un pes més important en l'economia.

En una línia similar, gairebé la meitat de la població catalana (45,5 %) és o ha estat sòcia

o client d'una cooperativa, amb una experiència bona amb el model. Així, un 32,6 % no han estat mai socis de cooperatives, però són clients satisfets amb el model que ofereixen, mentre que un 6,1 % de la població formen o han format part d'una cooperativa i en tenen una experiència molt positiva, i un 6,8 % de la població han format part d'una cooperativa, però ja no en són socis i la seva experiència ha estat positiva.

La Catalunya cooperativa de demà

Davant una crisi multisistèmica en què es barregen factors com la creixent escassetat de les fonts d'energia que mouen el món i altres béns bàsics com l'aigua, els cada cop més freqüents desastres climàtics i una creixent desigualtat, estem obligades a pensar i crear, de forma simultània i a curt i llarg termini, alternatives de vida dignes i responsables amb l'entorn.

Així, en el procés de construcció d'un model alternatiu, ens podríem formular una sèrie de preguntes que ens ajudin a fer-ho possible: quin tipus d'empresa pot resistir millor la crisi? Quina encaixa millor en una societat més justa, democràtica, solidària i sostenible?

A la primera qüestió, la resposta és la cooperativa. Des de la crisi del 2010, mentre moltes empreses mercantils tancaven, per primera vegada en sis anys el nombre de cooperatives catalanes que obrien les portes creixia, segons dades del Registre General de Cooperatives de la Generalitat de Catalunya.²⁰ La creació continuada es va mantenir fins al 2019, amb un petit estancament degut a la crisi de la COVID-19, que es va reprendre poc després.

Aquesta resistència superior de les cooperatives a la crisi s'observa arreu. Els estudis realitzats per l'associació que representa les cooperatives de treball europees, la International Organisation of Industrial, and Service Cooperatives (CICOPA), han detectat que, en la majoria de països del continent, l'impacte de la crisi en les cooperatives de treball ha estat inferior al de les empreses convencionals en resultats econòmics, en tasques d'ocupació i en taxes de supervivència.²¹

Però, què explica la resistència superior de les cooperatives als embats de la crisi? En primer lloc, el fet que, mentre que l'objectiu del rendista o de l'empresa mercantil és maximitzar el capital invertit, el dels socis d'una cooperativa de treball consisteix a satisfer la seva necessitat de tenir feina. D'aquesta manera, el llinard a partir del qual uns i altres estimen que val més tancar l'empresa és molt diferent: els primers plegaran quan calculin que podrien extreure més rendibilitat al seu capital invertint en un altre lloc —ni tan sols cal que el negoci registri pèrdues—, mentre que els socis d'una

¹⁹ Estudi del cooperativisme realitzat el desembre de 2023 per la cooperativa Takticom (error mostral del $\pm 4,08$ % per a un nivell de confiança del 95,5 %).

²⁰ Registre General de Cooperatives de la Generalitat de Catalunya. <https://analisi.transparenciacatalunya.cat/es/Treball/Registre-General-de-Cooperatives-de-la-Generalitat/euku-fzbx/about_data>

²¹ Informe Cooperatives en la indústria i els serveis, 2016. CICOPA. <<https://cicopa.coop/wp-content/uploads/2019/07/CICOPA-Informe-mundial-2015-2016-2019-correction.pdf>>

cooperativa de treball la mantindran mentre els permeti extreure un sou amb què cobrir les seves necessitats (García, 2011).

En segon lloc, una cooperativa sol ser més productiva que una companyia mercantil, també en època de crisi. La motivació superior dels treballadors, que saben que l'empresa és seva, fa augmentar la productivitat, sigui perquè rendeixen més i aporten més idees i innovacions per fer front a la crisi, sigui perquè es recorre a mesures d'ajust de manera pràctica i amb menys traumes: flexibilitat horària i funcional, i reduccions de la jornada laboral i del sou abans que prescindir de plantilla. Altres factors que expliquen la perdurabilitat d'aquestes empreses són la seva tendència a acumular recursos d'exercicis anteriors que serviran per eixugar les possibles pèrdues en moments de crisi, a més d'un conjunt de factors culturals i estructurals que afavoreixen la superació col·lectiva de les dificultats. Ens referim sobretot a la major cohesió del col·lectiu de treballadors i treballadores o a les maneres democràtiques de prendre les decisions, però també a raons més pragmàtiques, com ara la descapitalització de la cooperativa, que suposaria haver de retornar les aportacions inicials als socis donats de baixa per un expedient de regulació d'ocupació (García, 2011).

■ Empreses amb rendibilitat social

Respecte a la qüestió de quin model d'empresa encaixa millor en una societat més justa, democràtica, solidària i sostenible, sembla que hauria de ser aquella que combina eficiència econòmica amb beneficis socials (García, 2011).

L'eficiència econòmica de les cooperatives queda demostrada per la seva major solidesa en moments de crisi, com ho han demostrat tant les cooperatives de gran abast —el grup Mondragón o la cooperativa de serveis financers Coop57, entre moltes d'altres— com les

cooperatives més petites, que, tot i les dificultats intrínseques que una crisi té en una empresa de menor mida, tenen més potencial per resistir que no pas les empreses mercantils, com hem vist anteriorment.

Respecte als beneficis socials, sembla que avui dia totes les empreses mercantils són socialment responsables i respectuoses amb el medi ambient. I no és pas casualitat.

Totes les enquestes globals de les grans consultores internacionals detecten un esgotament del model imperant i una set de canvi, sobretot entre les generacions més joves, que aspiren a vincular les seves carreres professionals a empreses amb un propòsit alineat amb els seus valors, els quals inclouen, en percentatges molt alts, el compromís contra el canvi climàtic, la igualtat de gènere, la participació en els processos de decisió i la conciliació de la carrera professional i la vida personal (García, 2011).

El baròmetre anual d'Edelman Trust, que cada any analitza l'estat d'ànim del capitalisme globalitzat amb 32.000 enquestes en 28 països i que es presenta al Fòrum de Davos, el 2022 va registrar que el 82 % dels enquestats vol treballar en empreses que deixin clar el seu compromís real contra el canvi climàtic, el 78 % vol que siguin positives per a la comunitat on operen i el 77 % vol que estiguin compromeses amb la disminució de la bretxa salarial.²²

Al baròmetre de 2022 es va registrar un nivell de malestar insòlit amb el sistema: el 52 % considerava que «el capitalisme fa més mal que bé al món».²³

No és estrany, doncs, que des del sistema s'impulsin estratègies socialment responsables i que al Fòrum de Davos i a les jornades del *Financial Times* abundin els debats sobre propòsit, igualtat, sostenibilitat, conciliació i participació: justament els valors característics del cooperativisme.

Així, com s'explicava abans, les cooperatives es distingeixen de les empreses mercantils pel seu objectiu principal: satisfer necessi-

22 Font: RUSIÑOL, Pere. 2024. «Qué es la Economía Social... y por qué puede ser la solución a la crisis del capitalismo». *La Economía Social, al Rescate. Revista trimestral d'Eldiario.es*, 24: 6. <https://www.eldiario.es/redaccion/economia-social-rescate-nueva-revista-eldiario_132_11272795.html>

23 *Ibid.*

tats i aspiracions humanes fonamentals com el treball, l'educació, la salut, la cultura i l'alimentació, elements que estan en línia amb els drets humans. Per aquest motiu, les cooperatives solen actuar com a amortidors dels efectes que tenen les crisis en les classes populars a escala mundial. A més, a banda de l'activitat econòmica, les cooperatives generen cinc béns socials importants: democratització de la societat, desenvolupament local, equitat i igualtat, i sostenibilitat (García, 2011).

La democratització de la societat es veu afavorida per la presa col·lectiva de decisions en les cooperatives, que les converteix en veritables escoles de ciutadania activa. A través de la participació en aquestes organitzacions, moltes persones aprenen valors com l'autoresponsabilitat i la solidaritat, i adquireixen així una cultura democràtica que transmeten a altres àmbits de la seva vida.

Pel que fa al desenvolupament local, les cooperatives són motors de creixement comunitari i endogen, especialment en àmbits locals. Tot i que poden internacionalitzar-se, no es poden deslocalitzar, ja que això implicaria la migració dels socis. Aquest arrelament territorial fa que reinverteixin els beneficis en la seva àrea d'origen, mobilitzin recursos locals, mantinguin activitats econòmiques en risc de desaparició, generin capital social i empoderin la població local perquè pugui definir el seu propi model de desenvolupament.

En termes de sostenibilitat socioambiental, les cooperatives són més compatibles amb una economia sostenible. Mentre que les empreses mercantils necessiten un creixement constant per generar beneficis per al capital, les cooperatives no tenen aquesta necessitat d'expansió il·limitada. El creixement augmenta la complexitat de la gestió, però no aporta gaires beneficis addicionals per a cada soci, ja que per absorbir l'excés de feina s'han d'incorporar nous socis, cosa que distribueix els beneficis entre més persones. Per tant, les cooperatives

tendeixen a expandir-se només per capturar economies d'escala, sense superar els límits de sostenibilitat que imposa la natura.

En termes d'equitat i igualtat, les cooperatives destaquen per tenir una major representació femenina en comparació amb les empreses mercantils. A l'Estat espanyol, el 49 % de les persones que formen part de les cooperatives de treball són dones. Els estudis mostren que, en aquestes organitzacions, dones i homes reben el mateix sou per la mateixa feina i la majoria dels socis estan satisfets amb les condicions per conciliar la vida laboral i personal. Tot i l'estat de la situació, no podem obviar que encara queda molt de camí per recórrer per aconseguir una veritable equitat social i material entre homes i dones. Al cap i a la fi, el moviment cooperatiu no ha estat exempt de les dinàmiques patriarcals en què s'han basat les relacions socials els últims dos segles.

■ Dones cooperatives

Tot i la invisibilitat permanent en els òrgans de representació del moviment cooperatiu fins al retorn de la democràcia, les dones han portat el pes de l'activitat quotidiana de les cooperatives. Sempre en segon pla, malgrat sostenir la vida de les entitats, només van aconseguir fer-se sentir després d'un procés d'emancipació ardu²⁴. El 1929 se les va reconèixer com a membres de ple dret de les cooperatives²⁵ i el 1932 es va crear l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperativista, el màxim òrgan representatiu de les dones cooperativistes de Catalunya. L'Agrupació es va crear en el context de la proclamació de la Segona República, que va promoure el reconeixement i la irrupció de les dones a l'esfera pública, i l'obtenció del dret a representació i de vot, entre altres coses.

Abans de constituir l'Agrupació, però, es van formar els grups femenins dins les cooperatives amb l'objectiu de visibilitzar i fomentar

24 *L'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperativista. El feminisme cooperatiu*. Retret de la web del projecte Dones de Foc i d'Aigua. <<https://donesdefoc.org/aigua/lagrupacio-femenina-de-propaganda-cooperativista-una-lluita-per-lequitat-cooperativa/>>

25 Si bé durant el març de 1916 a l'Assemblea de la Cambra Regional de Cooperatives s'aprovà el dictamen que les dones cooperatives havien de ser acceptades com a sòcies de ple dret, la mesura va quedar en paper mullat.

la participació femenina dins el moviment cooperatiu.

Com s'explica a l'article de Dones de Foc i d'Aigua:

Els primers grups es van crear a la cooperativa La Moral de Badalona i a la Unió Cooperatista Barcelonesa (UCB), que concretaren organitzativament els esforços previs de dones com Regina Lamo o Micaela Chalmeta. L'octubre de 1931, una coordinació d'aquells grups de dones fou integrada orgànicament dins les estructures de la Federació, dins la secció de propaganda, com a Grup Femení de Propaganda. La seva tasca essencial era propagar la doctrina i la cultura cooperativa entre les dones, i fou com un embrió, un precedent de la constitució de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperativista.

A partir de la formació d'aquells incipients grups de dones i de la secció de propaganda, l'associacionisme femení en el món cooperatiu anà creixent. S'obrí una etapa marcada per la creació de grups femenins a moltes entitats amb l'objectiu de visibilitzar i fomentar la participació activa de les dones a les cooperatives.

Grup femení de la cooperativa de consum La Moral de Badalona.
Font: Dones de Foc i d'Aigua.

L'entusiasme de les dones cooperadores es traduí en una activitat incansable i en la creació de nous grups femenins com el de la cooperativa del Centre Obrer Aragonès o el de La Fraternitat de la Barceloneta. La formació d'aquells grups fou, sobretot, impulsada per les dones de l'agrupació que, mitjançant una activa comissió es dedicaren a fer reunions amb les juntes directives de diverses cooperatives per fer-ne proselitisme, i procurar la creació de grups femenins.

De forma paral·lela a les visites, l'Agrupació Femenina realitzà un manifest dirigit a les dones cooperadores per tal d'estendre i propagar la generació de grups de dones a les entitats.

Paral·lelament, el moviment feminista cooperatiu també va lluitar per la inclusió de les dones en les esferes organitzatives del moviment cooperatiu. Segons s'explica a l'article: Encara que les dones cooperativistes havien sigut reconegudes com a membres de ple dret i era un fet que feien i podien dur a terme les mateixes tasques que els seus companys homes, no gaudien del mateix dret representatiu. Un exemple d'aquest fet el trobem al Congrés Nacional de Cooperatives celebrat al mes d'octubre de 1932 a Bilbao. Mentre els representants de les diverses seccions de la Federació Regional tingueren el viatge i l'allotjament pagat per l'organització, a més de garantir la seva veu i vot en les diverses sessions; l'Agrupació Femenina va haver de pagar amb els seus propis recursos el trajecte i l'estança, i tampoc se'ls hi assegurà un lloc en les sessions.

Així doncs, les dones de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperativista es dedicaren incansablement a denunciar el desequilibri dins els òrgans de representació i decisió del moviment cooperativista i a vindicar la seva valia, demostrant la seva implicació i efectivitat per la causa cooperativista. Finalment, fruit d'aquell impuls, el 1936, l'Agrupació pogué celebrar l'entrada de les primeres dones directives a la junta de la cooperativa del Centre Obrer Aragonès, la primera cooperativa en la qual les dones tingue-

ren els mateixos drets que els homes en la seva totalitat.

Finalment, l'adveniment de la guerra i la mort sobtada d'algunes dones cooperativistes referents van propiciar la desaparició de l'Agrupació Femenina de Propaganda i les seves lluites, que van ser amagades —però no ensorrades— durant quaranta anys.

■ 125 anys de moviment cooperatiu organitzat

El juliol de 2024 celebrem el 125è aniversari del primer congrés del cooperativisme català, efemèride que marca l'inici del cooperativisme organitzat mitjançant la creació de diferents estructures federatives i l'organització de tota mena de congressos, comitès i assemblees.

Tots els esdeveniments organitzats han anat al compàs del context i les necessitats històriques, i han estat espais d'articulació d'estratègies per fer front als reptes i donar-hi respostes de forma conjunta. D'aquesta manera, es poden distingir quatre etapes del moviment cooperatiu organitzat des de mitjans del segle XIX fins al present.

La primera etapa (1865-1920) es va caracteritzar en un primer moment per la vinculació del cooperativisme amb el moviment obrer, en tant que es declarava el cooperativisme com a mitjà preferent de transformació social (Dalmau, 2024). Més tard el cooperativisme va anar agafant força i es va organitzar al voltant de quatre objectius: la necessitat d'obtenir un marc legal propi que possibilités el desenvolupament de les cooperatives, l'organització d'espais de col·laboració regulars i la creació d'un òrgan de premsa i propaganda, així com l'articulació d'espais culturals conjunts (Dalmau, 2024).

La segona etapa (1920-1931) va suposar la renovació organitzativa del moviment cooperatiu, amb la constitució de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya i les federacions provincials de Girona, Barcelona i Tarragona. La renovació va ser «una aposta pel

creixement del moviment en un context d'efervescència obrera d'entreguerres, i una eina per la millora de la intercooperació i l'inici de la producció cooperativa de segon grau» (Dalmau, 2024).

La tercera etapa (1931-1939) va estar marcada per la Segona República i la instauració d'un marc legal favorable al cooperativisme. L'estatut d'autonomia de 1932 va atorgar competències a la Generalitat de Catalunya en matèria cooperativa. Tanmateix, el nou marc polític va comportar la reestructuració dels organismes federatius a tots els nivells a través del primer Congrés-Assemblea de Cooperatives de 1933, el primer després de molts anys de no haver-ne organitzat cap a causa de la dictadura de Primo de Rivera. Els sis anys següents van ser els més prolífics per al cooperativisme organitzat, ja que es van celebrar gairebé una desena d'esdeveniments —entre congressos i assemblees tant a escala nacional com estatal— per adequar les necessitats del cooperativisme al marc normatiu vigent.

Tots els esforços fets durant la Segona República i la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) es van enfonsar amb la victòria del bàndol revoltat, que va donar pas a la quarta etapa (1939-1980). Sense entrar-hi en detall, aquesta etapa es va caracteritzar per la dissolució de moltes cooperatives i ens representatius, i per la subordinació de les cooperatives romanents a l'Obra Sindical de la Cooperació, que intervenia la seva estructura democràtica i autonomia orgànica.

Fins a l'última fase de la dictadura franquista i els inicis de la Transició no es van començar a afluir les lleis més restrictives i va començar la reconstrucció del desgastat moviment cooperatiu. Durant els primers anys de la dècada dels vuitanta es van crear la Federació de Cooperatives Agrícoles de Catalunya, la Federació de Cooperatives de Treball Associat de Catalunya, la Federació de Cooperatives d'Ensenyament —que continuava la feina de la Unió de Cooperatives d'Ensenyament de Catalunya—, la Federació de Cooperatives d'Habitatges de Catalunya i la Federació de Cooperatives de Serveis de Catalunya, i també renaixé

la Confederació de Cooperatives de Catalunya. A més, el febrer de 1983 el Parlament de Catalunya va aprovar la nova Llei de cooperatives.

Des d'aleshores, el creixement de les cooperatives s'ha disparat exponencialment a Catalunya i l'Estat espanyol, cosa que ha donat pas a una articulació federativa més efectiva i adequada al context socioeconòmic. Així, de la mateixa manera que s'ha fet al llarg de la història d'aquest moviment, enguany volem commemorar els 125 anys del cooperativisme organitzat celebrant el primer congrés del cooperativisme des de la restauració de la democràcia a l'Estat espanyol.

Amb el lema «Evitem el col·lapse», planegem el Congrés del Cooperativisme de Catalunya de 2024 com una experiència compartida per continuar avançant cap a una societat més justa, equitativa, cohesionada, sostenible, solidària i amb vocació social. L'objectiu és aprofundir en el fet que el moviment cooperativista pot ser una resposta als reptes de la societat d'avui i demà.

Amb el cooperativisme evitem el col·lapse perquè ens centrem en les persones abans que en el capital, vinculem la nostra feina al territori i tenim cura del nostre impacte sobre el planeta. Evitem el col·lapse perquè treballem, actuem i produïm amb propòsit social.

El Congrés del Cooperativisme de Catalunya emmarca històries i experiències de persones que han apostat pel cooperativisme,

l'han qüestionat i se n'han convençut: un trajecte des de l'acció cooperativa d'avui, tant local com internacional, fins a arribar a les propostes que aborden reptes de futur; reflexionar i viure una experiència pràctica, i fixar-nos en com el cooperativisme contribueix a generar societats més justes.

Així mateix, volem situar el cooperativisme com a model econòmic de futur, ampliar la cultura cooperativista i popularitzar el model entre la població general —com a model propi i de país— per tal de generar orgull i sentiment de pertinença i interpellar el sector polític i econòmic del país, de manera que reconegui el cooperativisme com un model propi, vàlid i estratègic. Per fer-ho possible, s'ha ideat una campanya de comunicació amb el lema «Persones. Planeta. Propòsit», que es configura com una tríada que ressalta els trets bàsics i diferencials del cooperativisme:

- **Persones:** perquè les cooperatives prioritzem les persones per sobre del benefici econòmic. Això impregna tota la nostra naturalesa, des de l'estructura organitzativa fins a les pràctiques del dia a dia.
- **Planeta:** perquè el respecte pel medi ambient i el compromís amb la sostenibilitat ambiental avui és part de l'ADN d'aquest moviment, que es reinventa i renova quan cal. Des de les activitats directament lligades a la natura fins a aquelles que tenen cura del seu impacte, les cooperatives treballem per preservar el planeta.
- **Propòsit:** perquè amb una àmplia diversificació sectorial les cooperatives compartim el propòsit de contribuir al bé comú i construir una societat més justa.

Per realçar aquests trets distintius s'han elaborat quatre peces commemoratives amb murals distribuïts per punts identitaris del cooperativisme: Mataró, Maldà, Palafrugell i Valls. Amb tot, esperem que el proper Congrés del Cooperativisme de Catalunya sigui ben

fructífer per a l'esdevenir del moviment i serveixi per obrir nous camins i escenaris socials d'emancipació. Així, mentre mirem enrere amb

orgull, també mirem cap al futur amb determinació, convençudes que el cooperativisme continua sent una eina transformadora.

Bibliografia

- AGUILAR JOANQUET, S. 1965. «Historia del movimiento cooperativo en Cataluña». *Estudios Cooperativos*, 7. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=6211>>
- CHÁVEZ ÁVILA, R.; MONZÓN CAMPOS, J.L. (2005). *La economía social en la Unión Europea*. Centre international de recherches et d'information sur l'économie publique, sociale et coopérative (CIRIEC) - Comité Económico y Social Europeo (CESE). Document CESE/COMM/05/2005.
- CRUELLES AYMERICH, J. 2008. *Las cooperativas y las colectivizaciones obreras en Catalunya como modelos de gestión colectiva. Proceso de regulación legal (1839-1939)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.
- DALMAU I TORVÀ, M. 2024. *Història mínima dels congressos cooperatius a Catalunya*. Barcelona: La Ciutat Invisible. Àrea d'Estudis Cooperatius i Comunal.
- FUNDACIÓ ROCA GALÈS. 2018. *Exposició «Catalunya, terra cooperativa»*.
- GARCÍA JANÉ, J. 2011. «La resistència de les cooperatives a la crisi». *Nexe*, 29: 21-24.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. 2001. *Llibre blanc de l'economia social a Catalunya*. Departament de Treball.
- VIVES-XIOL, J. 2018. «El cooperativisme agrari a Catalunya. Orígens i situació actual». *Quaderns Agraris (Institució Catalana d'Estudis Agraris)*, 46: 93-112. <<https://doi.org/10.2436/20.1503.01.98>>

4. La innovació social a l'empresa periodística: mitjans de comunicació cooperatius a Catalunya

Autoria | Eloi Camps-Durban, *Universitat Pompeu Fabra*

Resum

Aquest article se centra en la història i l'anàlisi de les cooperatives de mitjans de comunicació a Catalunya, com un model emprenedor que materialitza especialment bé els supòsits de la innovació social. S'inicia amb una breu exposició sobre les maneres en què es relacionen, en el pla teòric i a escala internacional, el cooperativisme, el periodisme i els mitjans de comunicació. Des de les primeres formes en què van interaccionar, com la premsa de les cooperatives obreres i les agències de notícies, es fa evident la condició socialment innovadora d'aquestes iniciatives. A continuació, s'ofereix una explicació sobre la revitalització del model de la cooperativa de mitjans de comunicació en el període que s'obre a partir de la Gran Recesió (2008), plasmada en una panoràmica de ca-

sos molt rellevants d'Europa i Amèrica, tant d'abast estatal com local. La resta de l'article explora els orígens i descriu l'evolució de les cooperatives de mitjans a Catalunya des de la perspectiva de la innovació social. És a dir, s'analitza aquest model a partir d'allò que transforma en els continguts, l'organització interna, la relació amb l'audiència i la contribució a l'entorn més immediat respecte d'altres tipus d'empreses periodístiques. Finalment, es consideren els punts forts i les àrees de creixement i millora d'aquests mitjans, tenint en compte que els seus objectius, com a entitats de l'economia social i solidària, s'orienten a la transformació no només del periodisme, sinó del conjunt de l'economia i la societat, en clau democràtica, igualitària i sostenible.

1. Introducció²⁶

«Partir de la premissa que el periodisme comercial és un carreró sense sortida ens permet reorientar les converses sofertes sobre el futur dels mitjans. Ens allibera per pensar de manera més agosarada i creativa» (Pickard, 2020: 173). Així parla l'investigador Victor Pickard sobre els efectes de la crisi financera global del 2008 en el sector dels mitjans de comunicació, que en va patir els efectes d'una manera molt acusada. Davant del naufragi d'un model de negoci massa dependent de la publicitat i dels mercats financers, d'una imatge social cada cop més erosionada i del canvi d'hàbits en el consum i les relacions que han acompanyat l'extensió de les tecnologies digitals, el periodisme ha hagut de diversificar-se. Els grans mitjans tradicionals han mirat de readaptar-se al nou i canviant escenari i preservar tant com han pogut les estructures i els modes de funcionament.

Però en altres casos s'ha pensat de manera més agosarada i creativa, en termes de Pickard. Així, la innovació, sovint acompanyada de l'emprenedoria, ha guanyat protagonisme en el sector i ha sigut el motor per a una multitud de projectes nous que s'aparten dels camins més fressats, sigui en continguts, model de negoci, funcionament intern o relació amb el públic. O en tots els fronts alhora. És el cas dels mitjans de comunicació cooperatius o cooperatives de mitjans, un model que, si bé no és estrictament nou, sí que resulta innovador en un context travessat per múltiples crisis i incerteses. I és un model que, sense resultar la panacea als maldecaps a què s'enfronten periodistes i gestors de mitjans, permet un seguit d'avantatges per repensar les empreses periodístiques.

2. Marc conceptual

Els mitjans de comunicació cooperatius s'emmarquen, és clar, en l'economia social i solidària (ESS). Més enllà d'aquest paraigua conceptual, un marc per acostar-s'hi de manera fructífera és el que conformen les nocions d'innovació i d'emprenedoria, tant en l'àmbit de l'ESS²⁷ com en el del periodisme i els mitjans. A continuació es desgranen aquests quatre eixos per, a continuació, integrar-los en una definició global dels mitjans cooperatius.

Innovació social

L'economia social i solidària, des dels inicis, implica una estratègia d'innovació tecnològica, econòmica i social. Coraggio inclou entre els fonaments de l'ESS la «innovació socialment responsable» (2011: 390). La imbricació amb l'entorn més proper els dona una «capacitat especial per detectar noves necessitats» i poder-hi «estructurar respostes de manera creativa», que al mateix temps es traslladin a l'Administració i als mercats (Monzón i Chaves, 2012: 95). D'altra banda, les empreses d'economia social, com

²⁶ Aquest article es basa parcialment en els resultats de la tesi *La premsa de proximitat cooperativa a Catalunya. Orígens i revitalització d'un model d'empresa periodística*, del mateix autor. Es pot consultar a Tesis Doctorals en Xarxa: <<https://www.tesisenred.net/handle/10803/689038>>.

²⁷ Per aprofundir en la definició i els indicadors que configuren la innovació i l'emprenedoria en l'ESS, consulteu l'article de Marta-Patricia Aparicio i David Urbano a l'*Anuari d'emprenedoria, economia i innovació social* del 2023.

que generalment operen en xarxa, són més favorables a generar processos d'innovació.

Un component rellevant de la innovació de l'ESS és el de «les formes participatives i democràtiques» en la gestió, que dona a les empreses i entitats que hi participen un caràcter de «lloc d'experimentació d'allò que ni l'empresa tradicional ni l'Estat del Benestar poden dur a terme» (Estivill i Berney, 1987: 23). Els actors de l'economia social són importants per integrar en els processos d'innovació determinats sectors socials que en són tradicionalment exclosos, i contribuir d'aquesta manera a reconnectar les comunitats locals amb les xarxes globals.

Emprenedoria social

El component innovador de l'economia social, l'economia solidària i l'ESS es vincula a l'emprenedoria social. És encara un fenomen poc definit, si es compara amb el del paradigma clàssic o liberal, però en les seves diverses concepcions hi ha en comú la creació de valor social —al davant del benefici individual— com a motor de l'activitat empresarial (Masferrer i Buil, 2019). Partint de l'orientació emprenedora, neix de l'oportunitat de suplir empresarialment les demandes de la societat que no resulten atractives per a les empreses amb ànim de lucre i, alhora, vol oferir una solució amb impacte social. Rere l'emprenedoria social hi ha motivacions que es distancien «significativament de les teories estàndard de l'economia de l'empresa que fan referència a la creació de societats mercantils» (Serrano *et al.*, 2018: 9). La finalitat última, assolir un canvi social, es persegueix preferentment a través d'entitats de l'economia social com ara cooperatives, mútues o associacions (Sánchez i Pérez, 2015).

Innovació en el periodisme

La necessitat de trobar solucions per a la supervivència dels mitjans en èpoques de crisi ha incrementat l'apel·lació als conceptes d'innovació i emprenedoria en el sector periodístic. Ara bé, com a pràctiques tenen una història llarga i són, de fet, un element constitutiu dels mitjans de comunicació i de l'exercici del periodisme (Deuze i Prenger, 2017; Rafter, 2016). Així,

els episodis de desestabilització, sigui per motius polítics, econòmics, socials o tecnològics, afavoreixen la innovació en el sector.

Per a García-Avilés i els seus col·legues (2018), la innovació en els mitjans i el periodisme consisteix en

la capacitat per reaccionar davant dels canvis en els productes, processos i serveis, mitjançant l'ús d'habilitats creatives que permeten identificar un problema o necessitat i resoldre'l mitjançant quelcom nou que aportï valor al mitjà i als consumidors (García-Avilés *et al.*, 2018: 27).

La innovació es pot donar en diversos aspectes de l'activitat dels mitjans: el producte periodístic, el procés de producció, el posicionament de l'empresa i el model de negoci. Pot estar motivada per interessos econòmics i mercantils, però també per finalitats socials. Així, podem parlar d'innovació social quan aquesta s'encamina a resoldre necessitats socials i a promoure canvis sistèmics en la societat.

Emprenedoria periodística

L'emprenedoria periodística consisteix a explotar oportunitats a partir d'un ús innovador dels recursos per transformar una idea en activitats per oferir valor a través d'un format mediàtic que cobreixi les necessitats d'una porció específica del mercat (Khajeheian, 2017). Rafter subratlla que «la història del periodisme està marcada per l'esperit emprenedor», que es manifesta sobretot en conjuntures en què una confluència de factors socials, econòmics, tecnològics i legals condueixen a canvis importants en el panorama mediàtic (Rafter, 2016: 140). Ara bé, arran de la crisi financera global del 2008 i els seus efectes en la indústria periodística, l'emprenedoria ha guanyat importància tant en el debat gremial com en l'ensenyament universitari del periodisme; tant es pot veure com una solució als reptes de l'ofici i del negoci com una forma d'autoocupació —i autoexplotació— en un context de destrucció de llocs de treball i precarització generalitzada. El perfil del periodista emprenedor contemporani no és monolític.

tic, però sí que hi ha dues tendències clares: per un costat, veterans que han estat acomiadats o bé estan decebuts amb el funcionament de la indústria i cerquen més autonomia laboral i professional; per l'altre, joves titulats que no aconseguen fer-se un lloc en els mitjans tradicionals i comencen un projecte pel seu compte. Generalment, s'adscriuen a un perfil o a l'altre, es tracta de professionals crítics amb l'estat del periodisme i els mitjans, i que tenen coneixements empresarials escassos o nuls.

A partir d'aquests quatre conceptes sucintament presentats, podem proposar una de-

finició del mitjà cooperatiu. Els mitjans cooperatius són organitzacions periodístiques fruit de l'emprenedoria periodística, perquè són fundades per periodistes o públics, i innovadores, perquè la seva fórmula de governança aporta un model de gestió empresarial democràtica i participativa en la indústria dels mitjans. I tot això s'emmarca en una vocació de transformació social, començant per les condicions dels treballadors i acabant per l'impacte positiu en la comunitat més propera i la intercooperació, que són principis fundacionals del cooperativisme.

3. Cooperatives de mitjans: síntesi internacional

Les cooperatives de mitjans de comunicació o mitjans cooperatius són una realitat des de fa aproximadament un segle. De fet, algunes interseccions entre periodisme, mitjans i cooperativisme són encara més antigues. Ara bé, aquest model d'empresa periodística ha començat a guanyar notorietat i visibilitat entre professionals i públic arran de la crisi global del 2008-2014 i l'escenari que en va derivar per al sector dels mitjans de comunicació.

El cooperativisme i el periodisme i els mitjans de comunicació han confluït de diverses maneres. El primer exponent de la interrelació és la *premsa cooperativista*. Es tracta d'aquelles capçaleres que, ja des de les primeres dècades del segle XIX, difonien els ideals del cooperativisme i recollien informacions d'actualitat i textos divulgatius sobre la teoria i la praxi cooperatives. Primer van aparèixer les publicacions d'intel·lectuals atrets pel cooperativisme, sovint emmarcats en el socialisme utòpic, i posteriorment les cooperatives van anar editant els seus propis butlletins, que feien una funció informativa, pedagògica i d'enllaç entre els socis. La més emblemàtica a

escala mundial és *Co-operative News*, que durant dècades va ser el baluard del cooperativisme britànic i que actualment és el principal portal digital global sobre cooperatives. A Catalunya, actualment hi ha mitjans cooperatistes com *Cooperació catalana*, *Nexe* i *Jornal.cat*.

Un segon exemple de cooperativisme al sector informatiu són les *agències de premsa cooperatives*. La pionera va ser la nord-americana Associated Press, fundada el 1846 per una agrupació de diaris de Nova York que van sumar esforços i recursos per obtenir notícies de la guerra de Mèxic. Des de llavors, el model de la cooperativa de serveis —empreses que constitueixen una cooperativa per proveir-se mancomunadament d'algun servei— s'ha aplicat a diverses agències de notícies. Avui encara funcionen així agències com ANSA (Itàlia) i Kyodo News (el Japó).

En tercer lloc trobem els *mitjans cooperatius*, que són aquelles empreses periodístiques que elaboren productes informatius, siguin generalistes o especialitzats, per qualsevol canal i suport, i que estan registrades i funcionen com a cooperatives, siguin de consum, de treball o

integrals. Aquest tipus d'organització periodística ha prosperat especialment en dos contextos concrets: les crisis econòmiques, siguin internes d'una empresa o bé d'abast estatal o mundial, i les transicions democràtiques (Camps-Durban, 2022). Els mitjans cooperatius tant poden ser projectes nous, que neixen amb aquesta figura jurídica, com societats mercantils que es cooperativitzen per iniciativa dels seus treballadors o del seu públic.

3.1. Alguns casos contemporanis rellevants

Actualment hi ha dotzenes de projectes de premsa cooperativa arreu del món. A continuació es presenta una mostra petita però representativa de la varietat de situacions en què la cooperativa ha estat l'opció escollida a l'hora de crear, transformar o salvar de la desaparició un mitjà de comunicació escrit.

Taz: els lectors entren en acció

Die Tageszeitung, o simplement *Taz*,²⁸ és un diari alemany d'abast estatal que va aparèixer a finals del 1978, a Frankfurt, fundat per un col·lectiu de periodistes amb una orientació propeera als moviments socials d'esquerres. Prèviament van fer una campanya per aconseguir nuclis de subscriptors arreu del país. El 1991, davant d'una situació de crisi econòmica de l'empresa editora, els responsables del rotatiu van optar per cooperativitzar-lo, havent descartat abans l'endeutament o l'entrada d'inversors. Al cap de trenta anys de reconvertir-se en una empresa propietat dels seus lectors, el diari —sisè en xifres de circulació a Alemanya— va arribar a 20.000 socis. D'altra banda, el 2012, coincidint amb l'Any Internacional de les Cooperatives, *Taz* va impulsar una campanya de micromecenatge per a altres mitjans cooperatius d'arreu del món.

Il Manifesto: confiar-hi dos cops

*Il Manifesto*²⁹ té l'origen en el Partit Comunista Italià. Va néixer com una revista d'un grup de líders del partit, i al cap de poc va esdevenir autònom i va passar a ser diari, el propietari majoritari del qual era la plantilla, mentre que la resta de la propietat la conformaven set mil petits accionistes, sindicats i altres cooperatives. El 2012, i després d'haver afrontat uns anys abans un context econòmic advers, el Ministeri d'Economia italià va obligar a liquidar la cooperativa a causa de la situació límit de l'empresa. Tot i això, els treballadors van constituir una nova cooperativa, que va llogar la capçalera i va continuar-ne la publicació. El 2016, la nova cooperativa va recomprar la capçalera i la continua editant avui.

Tiempo Argentino: la resistència contra el *vaciamiento*

L'Argentina és el país amb més projectes de premsa cooperativa (Grohmann, 2019), fins al punt que existeix la Federación Asociativa de Diarios y Comunicadores Cooperativos de la República Argentina (FADICCRA), que edita un diari digital sobre cooperativisme i empreses autogestionades, *Trabajo Cooperativo*.³⁰ El principal diari cooperatiu és *Tiempo Argentino*,³¹ amb una plantilla d'un centenar de socis treballadors. Exemplifica la petita onada de cooperativització que hi va haver al país fa uns anys, arran del tancament i buidatge —*vaciamiento*— de diverses empreses de mitjans que van patir els efectes dels canvis en les polítiques de publicitat institucional arran de l'arribada de Mauricio Macri a la presidència del país. Més enllà de *Tiempo Argentino*, en la darrera dècada s'han cooperativitzat diversos diaris i han sorgit nous projectes que directament han optat per la cooperativa. També es mantenen tres diaris cooperativitzats després de la crisi de principis del segle XXI (Segura, 2014). Als mitjans cooperatius escrits cal afegir-hi una vintena

28 <<https://taz.de/>>

29 <<https://ilmanifesto.it/>>

30 <<https://trabajocooperativo.com.ar/>>

31 <<https://www.tiempoar.com.ar/>>

na de ràdios cooperatives, que també estan federades.

CN2i: un *gegant* del periodisme cooperatiu local
La cooperativa de premsa Coopérative Nationale de l'Information Indépendante³² (CN2i), del Quebec, és una de les experiències més rellevants de premsa cooperativa. La van impulsar els treballadors del Groupe Capital Médias, grup quebequès que aglutinava sis diaris regionals i locals. Arran de la fallida del grup, el 2019, representants de les plantilles de les capçaleres van idear un pla de conversió de cada periòdic en una cooperativa i la creació d'una cooperativa de segon grau que les aglutinés, una fórmula pensada per poder compartir recursos i costos i alhora mantenir l'autonomia editorial. La campanya *Je coopère pour mon journal* va servir per recaptar entre els lectors part del finançament per relançar el grup. És

un cas singular, doncs, de grup cooperatiu dedicat plenament a l'edició de premsa local i que disposa de diverses capçaleres.

The Bristol Cable: periodisme d'investigació comunitari i autogestionat

La premsa local va ser un dels subsectors més perjudicats per la Gran Recessió arreu del món. A la ciutat anglesa de Bristol, un grup de ciutadans inquiets va impulsar el 2014 un nou mitjà local, *The Bristol Cable*,³³ que presenta un model de gran interès. És una cooperativa d'usuaris —en aquest cas, lectors— que finança una capçalera dedicada al periodisme local d'investigació des d'una perspectiva comunitària i amb voluntat de transformació social. El mitjà destaca per la transparència en el funcionament, la revelació d'irregularitats i injustícies, i la tasca de mantenir informada i activa la comunitat de lectors que li dona suport.

4. Mitjans cooperatius a Catalunya: els inicis

La important tradició cooperativista catalana es va plasmar, ja a finals del segle XIX, en l'aparició de nombroses capçaleres vinculades al moviment cooperatiu; la més destacada és la *Revista Cooperativa Catalana*, que va tenir diverses èpoques i encarnacions fins al final de la Guerra Civil, quan es titulava *Acció Cooperativista*. Pel que fa a premsa organitzada com a cooperativa, va caldre esperar fins a la Transició perquè en cristal·litzessin els primers experiments.

Tot i que la premsa a Espanya va iniciar la seva pròpia transició abans de la fi de la dictadura, a partir del 1975 es va assistir en pocs anys a una remodelació profunda del mercat

dels mitjans. En el sector de la premsa, el dinamisme va ser molt accentuat tant en els diaris d'abast català com en la premsa comarcal, així com en els mitjans alternatius, vinculats a uns moviments socials i polítics efervescents. En paral·lel, el cooperativisme català va recuperar gradualment el vigor que va tenir en el primer terç del segle XX, en el marc d'una tendència a l'alça del cooperativisme a escala europea, coincidint amb la crisi global de la dècada dels setanta. Es percep un canvi de tendència en el cooperativisme: comencen a multiplicar-se les empreses de treball associat, mentre que el cooperativisme de consum es torna més marginal davant dels canvis en el comerç al detall.

32 <<https://www.lesoleil.com/2020/03/05/la-cooperative-nationale-de-linformation-independante-sur-la-ligne-de-depart-75e50dac7e271e82f2ff45e965f24dd8/>>

33 <<https://thebristolcable.org/>>

És en aquest període de reconfiguració i entre la premsa comarcal i alternativa on se situen la majoria de les iniciatives pioneres de mitjans cooperatius catalans; en total, set experiències entre el 1975 i el final de la dècada dels vuitanta. La premsa comarcal oferia «l'assaig de noves fórmules empresarials com l'accionariat popular [i] les cooperatives de lectors» (Guillamet, 1983: 235), com va ser el cas del *Punt Diari* i la cooperativa de lectors Papyrus. Altres capçaleres cooperatives de l'època van ser el *Diari de Vilanova* (cooperativitzat durant uns anys i que després va continuar com a societat anònima), *El Bagant* (1981-1984) i *Ebre Informes* (que va seguir un camí empresarial semblant al del *Diari de Vilanova*, amb reconversió posterior, ja quan es deia *L'Ebre*). Entre les revistes editades des dels moviments socials i el seu entorn proper, van ser cooperatives *Dones en Lluita* (segona època, 1981-1983), *Integral* (durant un breu període de temps, a inicis dels vuitanta) i *Mientras tanto* (editada com a cooperativa de redactors del 1983 al 1986).

En un context d'obertura democràtica, mobilització ciutadana, reconstrucció nacional i normalització de l'economia, la cooperativa es veia com un model d'empresa fàcil de constituir i que, al mateix temps, permetia un funciona-

ment horitzontal i democràtic, en sintonia amb les pràctiques de la societat civil organitzada. També van pesar els motius pragmàtics: davant l'absència de capitalistes disposats a invertir en la posada en marxa de periòdics, van ser grups de periodistes i lectors els qui van recórrer a fórmules de capitalització popular a partir de la suma de petites aportacions individuals. En conjunt, la professionalització va ser escassa o nul·la: els projectes amb prou feines eren sostenibles per les despeses de publicació, i molt pocs van poder remunerar la feina del personal, de manera que el voluntarisme n'era el motor, tal com passava amb la premsa local associativa i la premsa alternativa més informal.

Entre aquest primer període de florida de premsa cooperativa i el segon, que arrenca amb la crisi del 2008, només es van fundar tres projectes de premsa cooperativa. *L'Independent de Gràcia* va néixer de la inquietud de veïns i periodistes, sota el paraigua de la cooperativa d'arts gràfiques graciencs De Barris. *Sàpiens* va ser una de les peces inicials de la cooperativa Crítèria, que després impulsaria el grup Cultura 03, més tard Som*. Per la seva banda, *Contrapunt* va començar com un periòdic local de Mollet del Vallès i posteriorment, quan ja s'havia integrat a Cultura 03/Som*, va acabar de desplegar-se per més localitats del Baix Vallès.

5. Experiències actuals

Entre el 2008 i el 2024 es documenta la fundació o reconversió de setze capçaleres de premsa cooperativa: *Directa*, *Crític* i *Jornada*, de premsa generalista d'abast català, centrada sobretot en el periodisme d'investigació i el periodisme lent; *Alternativas Económicas* (economia), *Surtdecasa* (cultura), *Magna Magazine* (gent gran), *Opcions* (consum responsable), *Catarsi* (pensament crític) i *Fosbury* (esport), de premsa temàtica, i *Som Anoia*, *Fet a Sant Feliu*,

Malarrassa, *La Fura*, *Setembre*, *El Jardí de Sant Gervasi i Sarrià* i *Districte 7*, de premsa de proximitat. La majoria són projectes creats de bell nou o pensats des de l'inici com a cooperatives, excepte *La Fura*, *El Jardí* i *Surtdecasa*, que són cooperativitzacions d'empreses periodístiques preexistents. A més, en el sector radiofònic hi ha la cooperativa Ona Bages, integrada per periodistes i col·laboradors que produeixen els informatius i altres continguts per a

diverses ràdios municipals del Bages i el Moianès.

En la gènesi d'aquests mitjans s'observa molt més clarament la convicció pels principis cooperatius que en les experiències de la Transició. Això obeeix a diversos motius. D'entrada, el cooperativisme es troba molt més consolidat com a sector i s'han desplegat polítiques públiques de foment de l'economia social i solidària, cosa que facilita la informació sobre els seus models empresarials i els recursos per emprendre. Un altre factor és la crisi aguda del sector dels mitjans, que ha suposat la destrucció de llocs de treball i una dificultat creixent per (re) inserir-se en el mercat laboral. D'altra banda, el descrèdit creixent dels models de negoci i governança de les empreses periodístiques accentua la voluntat dels professionals i dels públics d'assajar noves maneres de produir i consumir informació. Això es va reflectir en l'interès de diverses organitzacions i col·lectius del gremi per conèixer millor el model cooperatiu, ja fos a través de l'organització d'actes informatius i de tallers o de la publicació d'articles divulgatius en mitjans especialitzats. Tot plegat semblava que venia de bell nou, perquè no hi havia constància de les experiències periodístiques cooperatives dels vuitanta. En aquest sentit, no es pot parlar d'una tradició, ni tan sols d'una continuïtat històrica, dels mitjans cooperatius catalans.

El periodisme cooperatiu fa èmfasi en la qualitat periodística i en la visió crítica, a més de procurar establir una agenda temàtica independent, sovint propera a les preocupacions de la societat civil mobilitzada. En els mitjans cooperatius locals, la tria i els enfocaments informatius depenen molt del context mediàtic: els que operen en localitats on no hi ha un mitjà que ocupi un rol central aspiren a ser la referència i la seva proposta informativa pot assimilar-se més a la d'un mitjà convencional, mentre els que s'ubiquen en territoris on hi ha un diari o setmanari assentat exerceixen un rol més alternatiu, complementari i crític.

Els mitjans cooperatius es diferencien d'altres models de mitjans en l'atenció continuada sobre l'actualitat de l'economia social i solidària. De fet, la imbricació en el sistema

cooperatiu català és un tret distintiu dels mitjans cooperatius dels darrers anys respecte dels pioners: formen part d'una manera d'entendre l'economia i estableixen vincles intercooperatius amb altres cooperatives i entitats de l'economia social i solidària, tant per proveir-se de serveis, com la impressió i la distribució d'exemplars, i com per prestar serveis d'assessorament en comunicació i creació de continguts. D'aquesta manera, el periodista d'un mitjà cooperatiu pot desenvolupar, simultàniament, tres rols: el d'informador, el de gestor-propietari i el d'activista o promotor de l'ESS. Aquesta triple faceta no està exempta de dilemes i conflictes d'interessos; amb tot, és una situació prou diferent de la dels periodistes que treballen en mitjans privats comercials o públics.

Pel que fa a aspectes estrictament empresarials i organitzatius, els mitjans cooperatius catalans són microempreses i tots tenen un component professional; és a dir, tots disposen almenys d'un treballador contractat —soci o no—, cosa que assegura una certa capacitat de coordinació de la redacció i de producció sostinguda de continguts. Per tant, el voluntarisme total d'algunes experiències dels vuitanta ha desaparegut. Aquests mitjans s'organitzen a partir dels òrgans bàsics de les cooperatives, que són l'assemblea general i el consell rector, als quals se suma l'òrgan fonamental d'un mitjà, que és el consell de redacció. En els mitjans més petits, aquests espais funcionen de manera informal, atès que els periodistes són alhora els socis propietaris; en els mitjans més grans, que són les cooperatives d'usuaris i integrals, els espais de participació i gestió estan més formalitzats. Com passava en la Transició, però, les persones al capdavant d'aquests projectes no partien amb un bagatge de gestió empresarial, però sí que han disposat de molts més recursos de formació i d'assessorament que els seus homòlegs de fa quaranta anys.

D'altra banda, la presència de dones en les redaccions i els òrgans de direcció i gestió dels mitjans cooperatius és habitual, fet que s'emmarca en un increment de la participació femenina en el cooperativisme durant els úl-

tims anys (Di Masso, Ezquerria i Rivera-Ferre, 2021). La Sembra, agència de comunicació cooperativa que edita *Jornal.cat*, està formada íntegrament per dones. A *La Fura*, tres dels quatre membres fundadors de la cooperativa són dones, que alhora són les integrant del consell editorial de la publicació. *Surtdecasa* va ser fundat per dues periodistes i un informàtic, està dirigit per una de les fundadores i té una majoria de dones a la plantilla. En la fundació de *Contrapunt*, germen de l'actual grup de capçaleres locals *Som*, dues de les sòcies inicials eren dones, i des de fa anys la directora és una dona. A *Fetasantfeliu*, que és una cooperativa d'usuaris, la coordinació de la redacció ha recaigut en dones periodistes, i actualment la presidenta és una dona. També a *El Jardí* és una periodista qui coordina la redacció.

Sobre el finançament, els mitjans cooperatius catalans actuals segueixen, en general, la

tendència de la resta de nous mitjans emprenedors a diversificar les fonts d'ingressos més enllà de la fórmula tradicional de publicitat, subscripcions, compres i subvencions públiques. Cal dir que cada cas presenta un esquema d'ingressos diferent: alguns aposten molt més per les compres, subscripcions i donacions; d'altres cerquen la col·laboració amb institucions públiques a partir de la prestació de serveis de comunicació, el desenvolupament de projectes i els continguts patrocinats; els cooperatius locals són de distribució gratuïta i, segons el cas, hi tenen més pes la publicitat o les subscripcions. La transparència en el finançament i la rendició de comptes està molt ben treballada en mitjans com *Directa* i *Crític*, que poden considerar-se exemplars, mentre que la premsa cooperativa local, que funciona amb equips de molt poques persones, ha desenvolupat poc aquest aspecte.

6. Conclusions

Els mitjans cooperatius o cooperatives de mitjans són innovadors perquè situen un element ja existent, la cooperativa, en un àmbit on no s'havia assajat anteriorment, el dels mitjans de comunicació. Podem apuntar trets innovadors en les diverses dimensions de la innovació periodística: el focus en l'actualitat de l'economia social i solidària (continguts), la democràcia interna i la participació (organització), les noves vies d'ingressos i la intercooperació (finançament) i la voluntat de renovar els esquemes productius i de consum (posicionament). Tots aquests aspectes es condensen en la innovació social, atès que els mitjans cooperatius, explícitament o implícitament, promouen la transformació social a partir dels principis cooperatius. D'altra banda, aquests projectes són una mostra clara de les diverses vies que té l'emprenedoria periodística, que en el seu cas depèn de

l'emprenedoria social. Més enllà de les lògiques de generació de beneficis econòmics, es prioritza generar impactes socials positius a través de la informació i la imbricació amb l'entorn, especialment l'economia social i solidària local.

A Catalunya, després d'algunes experiències als anys vuitanta, el model cooperatiu va despertar un cert interès entre el gremi durant els primers anys de la Gran Recessió i aviat es va passar de la teoria a la praxi. La majoria de mitjans cooperatius fundats en la dècada del 2010 continuen actius i mostren la viabilitat del model cooperatiu aplicat als mitjans de comunicació. No obstant això, convé no caure en visions triomfalistes, atès que problemes endèmics del sector, com l'autoexplotació, la precarietat i les dificultats per finançar-se i connectar amb el públic, sobretot el més jove, no desapareixen en els mitjans cooperatius. En

aquest sentit, és ben vigent l'interrogant que Siapera i Papadopoulou (2016), en la seva investigació sobre mitjans cooperatius grecs, van plantejar: els mitjans cooperatius poden ser un model generalitzat per al periodisme?

El que sembla segur és que la cooperativa s'ha consolidat en el panorama periodístic

com un model possible, realista, d'articular projectes comunicatius que, més enllà de suposar una oportunitat d'autoocupació en contextos de crisi econòmica, es fonamentin en una visió del periodisme encaminada a una transformació de les relacions entre mitjans, periodistes i públics.

Referències

- CAMPS-DURBAN, E. 2022. «Cooperativas de prensa: un modelo de organización periodística en las crisis económicas y las transiciones políticas». *RIHC. Revista Internacional de Historia de la Comunicación*, 18: 228-247. <<https://doi.org/10.12795/RIHC.2022.i18.13>>
- CORAGGIO, J. L. 2011. *Economía Social y Solidaria. El trabajo antes que el capital*. Quito: Abya-Yala.
- DEUZE, M.; PRENGER, M. 2017. «A History of Innovation and Entrepreneurialism in Journalism». A: P. Boczkowski i C. W. Anderson (ed.). *Remaking the News: Essays on the Future of Journalism Scholarship in the Digital Age*. Cambridge: The MIT Press. P. 235-250.
- DI MASSO, M.; EZQUERRA, S.; RIVERA-FERRE, M. G. 2021. «Mujeres en la Economía Social y Solidaria: ¿alternativas socioeconómicas para todas?». *CIRIEC-España. Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 102: 123-159. <<https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.102.17557>>
- ESTIVILL, J.; BERNEY, J. 1987. «Vell i nou cooperativisme davant la crisi». A: *Les cooperatives, alternativa a la crisi de l'ocupació? Ponències i col·loquis del seminari celebrat a Barcelona els dies 2, 3 i 4 de desembre de 1986*. Barcelona: Institut per a la Promoció i la Formació Cooperatives. Departament de Treball. Generalitat de Catalunya. P. 17-37.
- GARCÍA-AVILÉS, J. A.; CARVAJAL-PRieto, M.; LARA-GONZÁLEZ, A. de; ARIAS-ROBLES, F. 2018. «Developing an index of media innovation in a national market: The case of Spain». *Journalism Studies*, 19, 1: 25-42. <<https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1161496>>
- GROHMANN, R. 2019. «Media Workers Co-ops: possibilities, contradictions and Argentinean scenario». *Intercom: Revista Brasileira de Ciências da Comunicação*, 42, 3: 77-90. <<https://doi.org/10.1590/1809-5844201934>>
- GUILLAMET, J. 1983. *La premsa comarcal: un model català de periodisme popular*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- KHAJEHEIAN, D. 2017. «Media entrepreneurship: A consensual definition». *AD-minister*, 30: 91-113. <<https://doi.org/10.17230/ad-minister.30.5>>
- MASFERRER, N.; BUIL, M. 2019. «Emprenedoria social versus empenedoria empresarial». A: E. Serrano (coord.). *Introducció a l'economia i l'empresa social*. Barcelona: Icària. P. 27-40.
- MONZÓN, J. L.; CHAVES, R. 2012. *La economía social en la Unión Europea*. Comitè Econòmic i Social Europeu. <<https://roderic.uv.es/handle/10550/39365>>
- PICKARD, V. 2020. *Democracy Without Journalism?* Oxford: Oxford University Press.
- RAFTER, K. 2016. «Introduction: Understanding where entrepreneurial journalism fits in». *Journalism Practice*, 10, 2: 140-142. <<https://doi.org/10.1080/17512786.2015.1126014>>

- SÁNCHEZ, L. Á.; PÉREZ, E. 2015. «Las entidades de economía social como protagonistas de un nuevo modelo de emprendimiento y medidas legales de apoyo al emprendimiento». *CIRIEC-España. Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 84: 35-62.
- SEGURA, M. S. 2014. «Desintermediación y participación. Los nuevos roles de periodistas y públicos en los medios no lucrativos». *La Trama de la Comunicación*, 18: 115-133. <<https://doi.org/10.35305/lt.v18i0.470>>
- SERRANO, E.; CRESPO, P.; CELMA, D.; MARTÍNEZ, E. 2018. *Cooperatives i crisi econòmica, ¿una relació causal? Evolució de les cooperatives catalanes creades des del 1970 fins el 2016*. Barcelona: Fundació Roca Galès. <http://www.rocagales.cat/wp-content/uploads/CooperativesiCrisiEconomica_EloiSerrano.pdf>
- SIAPERA, E.; PAPADOPOULOU, L. 2016. «Entrepreneurialism or Cooperativism? An exploration of cooperative journalistic enterprises». *Journalism Practice*, 10, 2: 178-195. <<https://doi.org/10.1080/17512786.2015.1125760>>

PART II
MONOGRAFIES

5. La economía solidaria feminista, clave en la defensa de la sostenibilidad de la vida

Autoria | Yolanda Jubeto Ruiz, *Universitat del País Basc*

| Monica Gil Junquero, *Universitat de València*

Introducción

Vivimos inmersas en crisis recurrentes que en la actualidad se manifiestan en nuestra cotidianidad de forma cruel y violenta. Esta crisis multidimensional ha sido generada por un sistema capitalista, heteropatriarcal y colonial, que pone el afán de lucro en el centro de sus dinámicas de explotación y expolio de los recursos y de los pueblos, y se alimenta de los soportes extraeconómicos que necesita para funcionar (Fraser, 2023, p. 18). A su vez, se ha instalado en nuestras subjetividades y ha privatizado nuestra existencia «con una agresividad y una intensidad hasta hoy desconocidas» (Garcés, 2013, p. 24). Esto ha generado que «el nosotros haya perdido los nombres que habían sido conquistados para poder nombrar la fuerza emancipadora y abierta de lo colectivo. [...] el nosotros ha reconquistado su fuerza de separación, de agregación defensiva y de confrontación». En este contexto, el espacio del nosotros se nos ofrece como «un refugio o una trinchera, pero no como un sujeto emancipador» (Garcés, 2013, p. 28). Y estas inspiradoras reflexiones nos hacen ser más conscientes de la necesidad de trabajar alianzas y horizontes

emancipadores comunes desde nuestras diversidades.

Estos procesos han sido impulsados a su vez por políticas neoliberales que han permitido el incremento de las múltiples desigualdades que asolan nuestras sociedades. Entre las diversas crisis ecosociales existentes, destacaremos, en estas páginas, la crisis ecológica, que está llegando a un nivel alarmante (WWF, 2020) y la crisis de cuidados (OIT, 2019), que, ignorada y devaluada, está poniendo en peligro la reproducción social, lo que nos lleva a definir el sistema actual como insostenible.

Desde la economía feminista, las denuncias de este sistema de dominación múltiple que atenta contra la vida, y que hace cada vez más patente el conflicto capital-vida, son numerosas (Picchio, 1992; Carrasco, 2001; Pérez-Orozco, 2014; Gago, 2019; Agenjo, 2021). Nancy Fraser (2023) utiliza la metáfora de «capitalismo caníbal» para trasladar la imagen de la sociedad actual como «un frenesí devorador institucionalizado, en el cual nosotras somos el plato principal» (p. 18). El modelo actual, al poner en peligro la reproducción de la vida en

condiciones de justicia social, genera la necesidad, cada día de forma más urgente, de plantear transformaciones hacia otros modelos sostenibles. En este sentido, Magdalena León (2009) habla de la necesidad de afrontar transformaciones de fondo, y Yayo Herrero (2023) lleva años interpelándonos y afirmando que «urge un cambio de rumbo», haciendo referencia a la necesidad de un cambio estructural, de tal manera que dibujemos sociedades más humanas, equitativas y respetuosas con el medio natural.

En este camino de construcción de nuevos imaginarios y prácticas colectivas superadoras de este sistema «biocida», la economía social y solidaria y la economía ecofeminista³⁴ son dos propuestas críticas inspiradoras que presentan alternativas al modelo actual y apuestan por poner la vida en el centro en lu-

gar de la maximización del beneficio económico. A pesar de que ambas apuntan a objetivos convergentes —como desbancar a los mercados capitalistas de su posición hegemónica— e incluso tienen en común algunos planteamientos, las cuestiones en las que cada una pone el énfasis son diferentes.

En estas páginas presentamos una breve síntesis de las aportaciones de la economía feminista en cuanto que mirada crítica a la propuesta de la economía oficial o hegemónica, para adentrarnos en las principales contribuciones que también realiza a la economía social y solidaria. En este sentido, mencionamos algunos de los debates que actualmente están produciéndose en el marco de la economía solidaria con la finalidad de incorporar los postulados ecofeministas tanto a sus entidades como a sus propuestas de trabajo.

La economía feminista y la sostenibilidad de la vida

La economía feminista parte del cuestionamiento del discurso de la economía convencional al visibilizar que esta no es más que un cuerpo de conocimientos construido arbitrariamente, pero consolidado como «objetivo» y «universal», que ignora la realidad que viven las mujeres, así como las aportaciones que, por adscripción histórica y social, estas realizan al ámbito económico (Carrasco, 2001). Si bien es cierto que el término de economía feminista ha ganado visibilidad en las últimas décadas, no lo es menos que existen propuestas realizadas desde estas coordenadas prácticamente desde el momento en el que aparece la disciplina económica moderna (Carrasco, 2017). Los prime-

ros planteamientos cuestionaron, ya en el siglo XIX, «las ideas —o ausencia de ideas— de los economistas clásicos, en lo que se refiere a las condiciones de vida y trabajo realizados por las mujeres» (Carrasco, Gálvez y Jubeto, 2016, p. 88). Asimismo, en las prácticas socialistas premarxistas, denominadas posteriormente «socialismo utópico» por el marxismo, la fuerte implicación de las mujeres y sus demandas de emancipación e igualdad fueron notables. Su defensa de un comunitarismo emancipatorio en lo cotidiano y la modificación de los roles asignados a las mujeres, así como de las normas que condicionaban sus vidas fueron algunas de sus principales reivindicaciones. En este

³⁴ Compartimos con Anna Bosch, Cristina Carrasco y Elena Grau (2005) su llamada a un entendimiento entre la economía ecológica y la economía feminista; también estamos de acuerdo con Yayo Herrero (2023) cuando enfatiza la necesidad y la urgencia de profundizar en ese diálogo entre la economía feminista y la economía ecológica. Por ello, recogemos también propuestas de la economía ecofeminista que vinculan ambas visiones de la economía.

contexto, una de las exponentes en esta época de la defensa de la emancipación de las mujeres es Flora Tristan, quien en su obra *Union ouvrière* (1843), en consonancia con las ideas de Fourier, sostuvo que el progreso de las mujeres hacia la libertad, incluyendo en primer lugar a las obreras, era clave en los cambios sociales, y que sus condiciones de vida eran un indicador fundamental del progreso social (Tristan, 2019, en Ortiz-Fernández, 2023), e hizo un llamamiento a todas las obreras y a los obreros a unirse y ser dueños de sus vidas.

En el siglo xx fueron relevantes también los debates sobre el trabajo doméstico (décadas sesenta y setenta) al incorporar a la discusión cuestiones como la posición de las mujeres en la división sexual del trabajo, el hogar como unidad de producción y el rol del trabajo doméstico en la reproducción del sistema capitalista (Dalla Costa, 2009). En la década de los setenta se desarrollan asimismo las miradas ecofeministas, que partirán de las prácticas de los movimientos de mujeres en la defensa del ecosistema como parte fundamental de su vida. Entre otras autoras relevantes destaca Vandana Shiva, cuyas referentes son las mujeres campesinas defensoras de los derechos de la tierra (Shiva, 1995). Reivindica las prácticas y los espacios comunales por ser «aquellos que encarnan una serie de relaciones sociales basadas en la interdependencia y la cooperación» y en los que la toma de decisiones es democrática (Shiva, 2006, p. 30) y defiende la democracia de la tierra. También destaca Berta Cáceres, activista ecologista lenca que defendía la construcción de «sociedades capaces de coexistir de manera justa, digna y por la vida».³⁵ Estas autoras, junto con muchas otras defensoras de la tierra, darán forma a un movimiento al que Françoise d'Eaubonne dará nombre. Esta autora señala los vínculos entre la explotación que ejerce el hombre sobre la naturaleza y sobre las mujeres (Goldblum, 2021), en una época en la que comienzan a florecer los movimientos que vinculan las críticas feministas y ecologistas al sistema, y reflexionan sobre las utopías ecofeministas, algunas de ellas co-

munitaristas y defensoras de las comunidades y del anclaje de las relaciones socioeconómicas en las mismas (Holland-Cunz entrevistada por Valerie Kuletz, 1992).

Una década más tarde, en los años ochenta, crecieron considerablemente, en cantidad y diversidad teórica y metodológica, las propuestas que a partir de la década siguiente se empiezan a aglutinar bajo la denominación de economía feminista. Carrasco, Gálvez y Jubeto (2016) refieren dos ejes de debate en aquella coyuntura: la crítica a aspectos conceptuales y metodológicos de la economía dominante, y la visibilización y consideración económica de los trabajos realizados históricamente por las mujeres, haciendo especial hincapié en los vinculados con los cuidados de la vida humana, que comprenden un complejo conjunto de actividades, marginadas y desvalorizadas por la economía convencional a pesar de ser claves para la sostenibilidad de la vida. Asimismo, estos debates se ven enriquecidos por los aportes del feminismo negro, que pondrán en el centro la necesidad de incorporar la mirada interseccional en los análisis feministas, ya que las mujeres somos diversas y estamos atravesadas por diferentes vectores de opresión. Ellas plantearon que era crucial tener en cuenta la posición social de las mujeres en el análisis de sus condiciones de vida, dada la relevancia del cruce entre su etnia, origen y clase social, entre otros marcadores de sus vidas (diversidad funcional, orientación e identidad sexual, etc.), para poder conocer más en profundidad las discriminaciones que sufren y diseñar las propuestas para superarlas de forma situada en cada contexto (Davis, 1981; Hill Collins y Bilge, 2019).

De este modo, la economía feminista propone una ampliación de las fronteras de lo considerado «económico» para incorporar a este circuito la economía no monetizada y directamente relacionada con los cuidados (Gálvez, 2016), haciendo visible también las cadenas globales de cuidados (Orozco, 2007). Progresivamente, será más consciente de la diversidad

³⁵ <<https://socialsolidaria.com/wp-content/uploads/2021/09/Discurso-de-Berta-Caceres.pdf>>

de las mujeres y de los diferentes roles que desempeñamos en el sistema actual (patriarcal, capitalista y colonial), lo cual irá complejizando los datos estadísticos que necesitamos para realizar indicadores no androcéntricos interseccionales que nos permitan conocer la realidad de las mujeres y los hombres en los diferentes territorios (Biglia y Bonet, 2023; Carrasco, 2007).

Del cuestionamiento de los conceptos básicos utilizados por la economía convencional y de las propuestas realizadas por las economistas feministas surge el paradigma de la sostenibilidad de la vida. Destacaremos, entre los primeros, el cuestionamiento del reduccionismo del concepto de trabajo, vinculado exclusivamente al empleo asalariado, la propuesta de ampliación del mismo para que incorpore el valor de los cuidados y los trabajos comunitarios, y el cuestionamiento de la vinculación entre bienestar y crecimiento económico, dada la desigualdad que se genera al impulsar el crecimiento económico sin tener en cuenta la equidad social. A partir de estas críticas se cuestiona utilizar indicadores vinculados a la producción, como el PIB, en cuanto indicadores del progreso y bienestar material de las sociedades, por no tener en cuenta sus efectos sobre la calidad de vida de las personas, ni la degradación de la naturaleza que el crecimiento conlleva, ni contabilizar los trabajos de cuidados no remunerados o los comunitarios.

La apuesta por la sostenibilidad de la vida es una propuesta compleja y en construcción, que incorpora múltiples dimensiones y que se caracteriza por considerar como eje organizador del conjunto socioeconómico la calidad de vida de todas las personas y el cuidado de los ecosistemas. En esta propuesta, la vulnerabilidad de la vida y, con ella, la interdependencia y ecoddependencia humana adquieren centralidad y permiten visibilizar la importancia de los cuidados a lo largo de nuestras vidas, desde que nacemos hasta que enfermamos o morimos, ya que las personas formamos parte de un cuerpo social del que requerimos múltiples atenciones y cuidados de forma cotidiana, generalmente realizados por mujeres.

Asimismo, somos ecodpendientes, ya que, para satisfacer nuestras necesidades, precisamos de la naturaleza y de los bienes comunes que nos provee para poder vivir (tales como el aire, el agua y la tierra no contaminadas). No obstante, la modernización industrial nos hizo pensar que podíamos dominarla y controlarla sin tener en cuenta sus leyes y equilibrios. Esto ha generado la crisis ecológica actual, la cual nos interpela directamente y nos demanda ser más conscientes de la necesidad de respetar la naturaleza. Esto implica modificar nuestro carácter depredador y las prácticas de expolio, despilfarro y consumo excesivo llevadas a cabo por una parte de la población mundial, mientras otra parte pasa hambre y le resulta imposible satisfacer sus necesidades básicas. En suma, cuestiona las estructuras imperantes de los mercados capitalistas por las consecuencias sociales y ecológicas sobre el planeta y nuestras vidas, cuyos impactos negativos afectan con especial incidencia a las mujeres de los países empobrecidos.

Estos análisis de denuncia y las propuestas a favor de la sostenibilidad de la vida han impulsado a la economía feminista a ser más consciente de la necesidad de otro modelo socioproductivo, y a crear redes con otras visiones críticas que también ofrecen alternativas al sistema socioeconómico actual. Por ello, las alianzas con las propuestas ecologistas y especialmente con las realizadas por el ecofeminismo son cada vez más estrechas.

La economía social y solidaria también ha sido partícipe de estas reflexiones, al constituir una propuesta práctica que propone transitar hacia otro modelo socioeconómico, centrado en unos principios de actuación que tienen, al menos teóricamente, muchos puntos en común con la economía feminista. En la práctica, no obstante, ha sido necesario que las mujeres feministas incidieran directamente en la transformación de las organizaciones de economía solidaria para que ese vínculo vaya avanzando de forma más profunda, tanto en el interior de las entidades (creando entidades más habitables y en las que sea una realidad la democracia interna) como en las relaciones con los agentes que

estas construyen, en las que la intercooperación promueva prácticas más solidarias y ecofeministas. Este aprendizaje conjunto y el cambio de dinámicas que la visión feminista exige suponen un reto para las entidades de la economía social y solidaria, mayor cuando aumenta el tamaño de esta y frecuentemente justificada por las exigencias de eficacia y eficiencia que los mercados imponen cuando compiten con empresas capitalistas. De ahí nace la necesidad de reflexionar y trabajar de forma colaborativa ambas propuestas, para construir nuevos imaginarios y prácticas que superen las dinámicas capitalistas que tendemos a repetir por ser el modelo hegemónico de relaciones

humanas en la esfera de la producción mercantil. Esta, además, tiende a crear fronteras entre las esferas productivas y reproductivas y a no responsabilizarse de las necesidades vinculadas con la reproducción social que tienen las personas en su vida cotidiana, aunque impacten directamente en sus actividades en la esfera mercantil.

En este complejo proceso de transformación de las formas de organizar nuestras vidas de un modo más coherente e integral con los valores de la economía solidaria feminista, el interés es mutuo y la necesidad de trabajar conjuntamente es imprescindible para proponer una alternativa factible al sistema actual.

Propuestas de la economía feminista a la economía solidaria

La principal aportación que realiza la economía feminista a la economía social y solidaria (ESS), pero también al resto de propuestas críticas, es la ineludible necesidad de cuestionar el carácter patriarcal de cualquier alternativa que se considere contrahegemónica. En este sentido, la ESS ha ido evolucionando e integrando algunos postulados feministas, dada la participación de compañeras feministas en sus estructuras y entidades, aunque las lógicas patriarcales están tan insertadas en nuestra cotidianidad y dinámicas laborales que continúa siendo necesario profundizar en el cambio cultural y organizativo que estas propuestas demandan.

La economía social supuso inicialmente un cambio crucial en el ámbito de la lógica de la producción mercantil capitalista al impulsar la propiedad compartida de los medios de producción por parte de la clase obrera, lo que suponía enfrentarse al principio de la economía capitalista que prioriza la propiedad privada de los mismos. Asimismo, desde sus inicios el movimiento cooperativista era consciente del vín-

culo entre las actividades productivas y las destinadas a cubrir de forma colectiva necesidades básicas de la vida de la clase obrera (cooperativas de consumo, de vivienda y vinculadas con la cobertura social ante ciertas contingencias, como la enfermedad o la jubilación). Por lo tanto, ponían en el centro la defensa de unas condiciones de vida dignas de la población trabajadora, que progresivamente cambiaba de estatus y pasaba a ser copropietaria de sus medios de producción, y desbancaba el objetivo de maximizar los beneficios económicos por los beneficios comunitarios y sociales.

Aunque desde un principio la solidaridad ha sido uno de los ejes del cooperativismo y de la economía social, con el paso del tiempo se añadirá a su propia denominación, ya que la finalidad de la producción para la ESS es la satisfacción de las necesidades de las personas en un contexto de justicia y sostenibilidad (Llorens, 2021).

Así, los principios de la ESS beben de los primeros proyectos cooperativistas, como el de

Rochdale, que, a pesar de no ser el primero, logró establecer una serie de principios y reglas de funcionamiento que irradiaron al resto del movimiento, que se consolidó a partir de mediados del siglo XIX. Siguiendo a Paul Lambert (1970, p. 57, en Martínez Charterina, 2013) en su clasificación de estos principios, basándose en los estatutos de la organización en 1844 y de sus revisiones de 1845, nos gustaría destacar aquellos vinculados con el control democrático de las entidades, la libre adhesión, el interés limitado del capital, la promoción de la educación entre sus miembros y la aspiración de cooperativizar la organización económica y social del mundo. Es decir, se puede considerar que es una apuesta por la democratización económica a escala mundial.

Tras su expansión por todos los continentes, en el caso del Estado español, la economía social transitó por diferentes etapas desde mediados del siglo XIX hasta finales del siglo XX en los diversos territorios donde se implantó —y adquirió una especial relevancia en Cataluña y en el País Vasco.

En este devenir, la necesidad de abrirse a nuevas miradas e integrar pensamiento y propuestas críticas es manifiesta. Tal como recogen Jordi Estivill y Jean Louis Laville (2020, p. 5):

Si no lo hace, la economía solidaria corre el riesgo, como a menudo ha pasado en la economía social, de quedar anquilosada en algunas fórmulas que, por el hecho que se presentan con grandes palabras e intenciones progresivas, no se renuevan. Este riesgo disminuye si, en cambio, incorpora e integra las tendencias teóricas críticas y las experiencias que cuestionan el orden establecido.

La economía feminista y la economía ecológica contribuyen a este proceso de apertura y voluntad de transformación desde dentro y hacia el exterior de la ESS.

Consideramos que la experiencia de la asociación Red de Redes de Economía Alternativa y Solidaria (REAS) es inspiradora en este sentido. La REAS, entidad sin ánimo de lucro o afiliación partidista, se creó en 1995 y en sus inicios participaron veinte organizaciones. Su objetivo ha sido, a lo largo de estas tres décadas de funcionamiento, promover la cooperación y el fomento de proyectos empresariales y asociativos, que entienden la economía, el dinero o los mercados como un «medio» para el desarrollo sostenible de los territorios.³⁶

Estos objetivos han sido recogidos en una carta explicativa de los principios que deben guiar a las entidades que forman parte de la asociación. La primera carta adoptada por la REAS en 1995 defendía los valores que están en la base de estas organizaciones, como son la equidad, el trabajo, la sostenibilidad ambiental, la cooperación, el no tener fines lucrativos y el compromiso con el entorno.³⁷ Recientemente, tras años de reflexión y debate,³⁸ impulsados principalmente por la Comisión de Feminismos de la REAS, esta carta ha sido modificada y se han incluido en la misma algunas de las propuestas planteadas por la economía feminista y la economía ecológica, acordes con los principios de la organización. Este fructífero diálogo, en palabras de Miriam Nobre (2015, p. 7), «abre la posibilidad de superar fragmentaciones entre producción y reproducción, entre lo político y lo económico y sus prácticas se constituyen como una economía política de la resistencia».

La renovada carta adoptada en 2020 mantiene los principios más importantes, pero incorpora en su definición de forma más clara lo que supone transformar las organizaciones desde dentro y hacia fuera desde el paradigma feminista. Este proceso ha llevado su tiempo y ha sido fruto del enriquecedor diálogo entre estas propuestas transformadoras, ya que la economía feminista observó hace años que, a pesar de que el primer principio de la ESS era la

36 <https://reasnet.com/intranet/wp-content/uploads/bp-attachments/16482/Informe_Auditoria_Social_Estatal_2023_REAS_RdR.pdf>

37 <https://www.economiasolidaria.org/sites/default/files/CARTA_ECONOMIA_SOLIDARIA_REAS.pdf>

38 En el caso de la REAS Euskadi, este debate comenzó hace una década, con la formación del grupo de trabajo sobre economía feminista y economía solidaria (REAS, 2014).

equidad, esta no rompía con la propuesta hegemónica que reduce lo considerado económico a lo monetizado, a lo mercantil. Y, por ello, cuando la ESS no incorpora la mirada que aporta la economía feminista, su propuesta corre el riesgo de seguir impregnada del halo androcéntrico que invisibiliza los cuidados como parte imprescindible de la reproducción social y de la organización de nuestras entidades. Y a partir de ahí se inició una revisión de todos los principios de la carta de la REAS para que se recogieran estas propuestas de una forma más explícita y operativa. Como consecuencia de ese trabajo, la carta recoge en su preámbulo: «Desde la Economía Solidaria, reivindicamos la transición hacia nuevos modelos en los que los seis principios que presentamos —equidad, trabajo digno, sostenibilidad ecológica, cooperación, reparto justo de la riqueza y compromiso con el entorno— posibiliten la generación de iniciativas, espacios y redes económica y socialmente transformadoras».³⁹

Así, en cada uno de los principios se han insertado algunas de las aportaciones de la economía feminista que enriquecen tanto el marco conceptual como las prácticas que hay que transformar para que la propuesta de la sostenibilidad de la vida impregne el trabajo de las entidades, no solo en sus relaciones con otras organizaciones, sino también en el interior de las mismas, en el día a día de su funcionamiento interno. Esto implica revisar y transformar las organizaciones tanto internamente (intraorganizativo) —su cultura y prácticas— como externamente (extraorganizati-

vo) —las propuestas productivas y sociales que promueven.

Además, junto con este proceso se han trabajado las buenas prácticas de algunas entidades de la ESS para que sirvan de referente y ofrezcan la posibilidad de que estos principios se materialicen en la práctica. Así, a finales de 2022 se hacía público el documento *La Economía Social y Solidaria enseña el corazón. Buenas prácticas de las organizaciones para una Economía Solidaria y Feminista*, redactado y coordinado por la Comisión de Feminismos Interestatal de la REAS, en funcionamiento desde 2017. Los ámbitos en los que se centran estas propuestas son: la conciliación y la corresponsabilidad; las organizaciones habitables; los procesos de cambio organizacional; la participación en los espacios de decisión; la comunicación inclusiva, así como la implementación de planes de igualdad y protocolos de prevención del acoso en las organizaciones.

Como se puede observar, se da mucha relevancia al interior de las entidades y al esfuerzo por construir organizaciones «habitables» desde los postulados feministas, lo que ha constituido un objetivo del trabajo realizado por la REAS en los últimos años. Por ejemplo, en la REAS Euskadi eran conscientes de que «no se podía transformar la realidad si no nos transformamos a nosotras mismas en lo cotidiano, en nuestras prácticas y relaciones». A partir de este análisis, han producido algunos materiales relevantes dentro del Proyecto de Bizigarri,⁴⁰ actualmente en fase de evaluación interna.

39 <https://reas.red/wp-content/uploads/2022/08/Carta_de_la_Economia_Solidaria_2022_cast.pdf>

40 <<https://reaseuskadi.eus/wp-content/uploads/Guia-sera-habitable-2020-cas.pdf>> <<https://reas.red/construir-organizaciones-habitables-guia-interactiva/>>

Indicadores para medir la realidad e introducir mejoras

La voluntad de medir algunas de las claves del funcionamiento de las entidades de la ESS, siguiendo las orientaciones emanadas por la economía feminista, las ha llevado a realizar una revisión de los indicadores recogidos en sus auditorías anuales para desagregar, en función del sexo, aquellos que se consideran significativos y poder ampliar las posibilidades de su análisis. Su objetivo es tanto conocer mejor la realidad en el interior de las entidades, como permitir a partir de ella introducir mejoras en los casos en los que se detecten deficiencias.

En ese proceso, se ha empezado por revisar las herramientas de las que se ha dotado la REAS a lo largo de los años para medir el impacto social y ambiental de las entidades que forman parte de la misma, con la intención de tener un mayor conocimiento sobre el funcionamiento y comportamiento de las organizaciones del sector. Una de las herramientas de certificación más relevantes ha sido el denominado balance social o auditoría social, que a partir del primer informe de 2015 «intenta medir el impacto social y ambiental de las entidades como una fórmula de transparencia hacia la ciudadanía y como una herramienta de autodiagnóstico» (REAS, 2021, p. 5).

Inicialmente se utilizó la aplicación informática desarrollada por la REAS Euskadi y Navarra. Pero a partir de 2018 se comenzó a hacer uso de la plataforma tecnológica que la XES (Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya) había desarrollado con tal fin en el marco de su proyecto Enseña el Corazón.

Esa herramienta informática de evaluación de impacto y de rendición de cuentas de las entidades asociadas a la XES iniciada en el año 2008 permitía a las entidades asociadas o vinculadas a esta red una autoevaluación de su desempeño a partir de variables agrupadas en diversos bloques: funcionamiento

económico, calidad profesional, democracia, igualdad, calidad laboral, medio ambiente y compromiso social (REAS, 2023, p. 5).

En este sentido, desde 2019, en pleno proceso de revisión y actualización de los Principios de la Carta de la REAS, se comenzaron a analizar los datos recogidos durante la campaña de auditoría o balance social estatal teniendo en cuenta la perspectiva de género. Fruto de ese trabajo, anualmente se publican informes centrados en los indicadores de género. En estos análisis se ha intentado romper el binarismo de los datos y, a partir de 2020, se ha incorporado la categoría de «persona no binaria», aunque con dificultades a la hora de recopilar la información. Entre los datos solicitados, se incluyen aquellos relativos a la elaboración de planes de igualdad y la dotación de recursos para la realización de acciones de seguimiento y evaluación, así como la elaboración de protocolos para la prevención y el abordaje del acoso sexual por razón de sexo, de identidad de género o de preferencia sexual.⁴¹

Tal como recoge el informe realizado en 2021, «los Planes de Igualdad suponen poder contar con un diagnóstico que ayudará a conformar la estrategia de las empresas de la ESS y a garantizar los objetivos integrales de una organización». Y, además, «la elaboración de los protocolos de acoso supone una herramienta con la que trabajar de manera preventiva y evitar que se den situaciones contradictorias con los principios con los que trabajan las organizaciones de la ESS».

Por lo tanto, las herramientas se muestran complementarias y permiten medir la situación existente, así como conocer herramientas que les permitan prevenir tanto las desigualdades de género como el acoso por razón de género que se pueda detectar en las mismas, o hacerles frente.

41 <https://reas.red/wp-content/uploads/2022/04/INFORME-BS_AS-GENERO-REAS-RDR_2021.pdf>

El informe de 2021 incluyó asimismo indicadores relativos a la medición del estado en que se encuentran las organizaciones⁴² en materia de equidad: nivel de brecha salarial, nivel de participación en la toma de decisiones, existencia de medidas de corresponsabilidad y utilización de políticas de lenguaje inclusivo, entre otros aspectos.⁴³

Los datos del último informe, publicado en 2023, reflejan que se ha incrementado el número de empresas y entidades participantes (752), con un peso significativo de los territorios en los que se está implantando el mercado social.

Y, para ofrecer algunas claves de la radiografía que presenta la economía social y solidaria inserta en la REAS y sus vínculos para avanzar en sus prácticas feministas, recogemos una síntesis con algunos datos aportados en el último informe, empezando por la visualización de la participación de mujeres y hombres en sus estructuras.

En lo relativo a la participación en la estructura laboral, se constata que el 64,92 % de las trabajadoras de las organizaciones de la ESS son mujeres. El hecho de que haya una mayoría de mujeres en el ámbito laboral es una característica de esta red y estos datos reflejan la tendencia existente. Si ampliamos el foco, en la participación en la base social de las organizaciones las mujeres representan casi un 48 % del total y un 54 % de los cargos societarios. En este caso, el porcentaje aumenta hasta casi un 62 % cuando analizamos la distribución por sexo de las personas que participan en la aprobación de los planes de gestión y el presupuesto anual. Estos datos reflejan un mayor peso de las mujeres en los órganos de decisión en la ESS respecto a las empresas capitalistas con-

vencionales, ya que duplican y en algunos casos triplican su participación —en 2020 estas solo suponían el 24 % de los cargos empresariales convencionales.⁴⁴ Y aunque la tendencia en los últimos años ha sido creciente, todavía se encuentra lejos de conseguir ratios que se acerquen a la paridad.

Respecto a los salarios, se observan brechas salariales muy reducidas. Así, las mujeres cobran un 0,55 % menos que los hombres y el género no binario cobra un 4,97 % menos. Sin embargo, en este último caso cabe resaltar: «El tamaño de la muestra de la categoría no binaria nos debe obligar a ser precavidas a la hora de utilizar este dato». Esto supone una gran diferencia respecto a las brechas salariales que existen en las empresas mercantiles capitalistas, ya que en el caso español asciende al 18,6 % en 2023, según datos de Comisiones Obreras y publicados por el ICEX.⁴⁵

Desagregando los datos por categorías laborales, también se observa una horquilla salarial reducida, puesto que la diferencia entre la media de retribuciones más bajas y la media de las retribuciones más altas de las 596 entidades que tienen trabajadoras en la muestra es de media de 1,78. Estas brechas son superadas de forma muy notable por parte de las grandes empresas mercantiles.

En el apartado del trabajo digno, los datos reflejan que el 65 % de las organizaciones de la economía social y solidaria, en 2022, contemplan medidas que mejoran los permisos establecidos por la ley en temas de conciliación de la vida familiar y laboral, frente a un 35 % que no lo hacen. Y el 80,10 % de las organizaciones de la ESS en 2022 generaron espacios de atención emocional y cuidado a las personas trabajadoras en relación con su situación en el

42 En el Informe anual completo de auditoría o balance social de 2021, se recogieron los datos de 603 entidades y empresas de la ESS, de las cuales un 72 % (437) formaban parte de la REAS. A finales de 2020, un total de 947 organizaciones y empresas formaban parte de la REAS. En el informe anual completo se analizan los seis principios de la economía solidaria a través de una batería de indicadores repartidos en los siguientes aspectos: política de lucro, democracia y equidad, sostenibilidad ambiental, cooperación, compromiso con el entorno y calidad en el trabajo.

43 <https://reas.red/wp-content/uploads/2022/04/INFORME-BS_AS-GENERO-REAS-RDR_2021.pdf>

44 Los datos proceden del informe *Diagnóstico de la situación de las mujeres en la propiedad y el gobierno corporativo de las empresas*, elaborado por el Laboratorio de Análisis de Políticas Públicas IvieLAB. <https://www.ivie.es/es_ES/solo-la-cuarta-parte-los-puestos-direccion-las-empresas-espanolas-esta-manos-mujeres/>

45 <<https://www.icex.es/es/quienes-somos/mujer-e-internacionalizacion/al-dia/detalle.brecha-salarial-espana-hombres-mujeres-disminuye.news000202402>>

entorno laboral, frente a un 19,90 % que no lo hacen.

Una de las conclusiones que extrae la REAS de estos datos, relevantes respecto a la conciliación, es que

En la ESS se llevan implementando desde hace años medidas que han mejorado los permisos establecidos por ley y que han supuesto una ampliación de derechos en el ámbito de la conciliación y la corresponsabilidad, como el reconocimiento de las familias, aunque no haya un vínculo de consanguinidad, la visibilidad de las horas reproductivas en la jornada laboral o la ampliación de las bajas por cuidado de hijos e hijas y personas dependientes.

Además, dado que en los últimos años ha habido mejoras en la legislación en materia de permisos, el porcentaje de medidas que mejoran estos permisos ha disminuido. No obstante, no se recoge en el informe si son las mujeres o los hombres quienes más solicitan estos permisos.

Respecto a los planes de igualdad, un 59,29 % tiene implantado un plan de igualdad vigente con los recursos para realizar el correspondiente seguimiento y evaluación. Los datos nos muestran que el 64,4 % de las organizaciones de la ESS, en 2022, cuentan con un protocolo para la prevención y el abordaje del acoso sexual por razón de sexo, de identidad de género o de preferencia sexual, frente a un 35,6 % que no lo tienen.

Además, entre las entidades medianas y pequeñas, con una plantilla de menos de cincuenta personas trabajadoras, el 54,8 % de las organizaciones incorporan de manera informal en sus prácticas diarias aspectos relativos a los planes de igualdad, y un 61,1 %, aspectos relativos a los protocolos de prevención.

El informe termina con algunos retos que nos permiten situarnos en el momento en el que se encuentra la REAS en la actualidad en este proceso, ya que, aunque se valoran los avances realizados, son conscientes de que necesitan «seguir trabajando en apoyar en la reflexión y transformación del tejido empresarial de la ESS de forma colectiva [...] para incorporar más variables que permitan hacer explícitos los aspectos abordados desde los feminismos dentro de las organizaciones y empresas de la ESS».

Asimismo, apuestan por aumentar la presencia de mujeres en los cargos societarios y políticos y consolidar las empresas para mejorar las retribuciones de las personas trabajadoras. Para avanzar en ese reto, plantean seguir haciendo incidencia política en relación con el impulso de la contratación pública responsable, para que en los pliegos y contratos públicos se establezcan cuantías que garanticen unos niveles de salario dignos.

También se otorga relevancia a «seguir avanzando en la puesta en marcha de una comunicación inclusiva que tenga en cuenta la perspectiva de género sobre todo en la utilización de imágenes que visibilicen la diversidad (sexual, racial, edad...)», e impulsar el proceso de cambio de la cultura organizativa proequidad en los territorios.

Recuerdan que los recursos y el asesoramiento son muy importantes para que las entidades puedan elaborar planes de igualdad y protocolos de prevención y actuación frente al acoso sexual y por razón de sexo, así como para poder realizar más análisis e interpretar los datos desde la perspectiva de género e introducir más temas en el balance/auditoría social que permitan profundizar en los análisis de variables como el uso del tiempo o la parcialidad laboral.

Algunes reflexions sobre este proceso en construcció

Somos conscientes de que nos hemos centrado en unas entidades de economía social que están trabajando a favor de que los principios de la economía solidaria se sitúen en el centro de su funcionamiento; de que la diversidad entre ellas es manifiesta y que las posibilidades y dificultades para llevar a cabo estos procesos de transformación también divergen. No obstante, consideramos relevante que apuesten por principios transformadores y que den pasos hacia la construcción de organizaciones más habitables y sostenibles.

En ese sentido, nos gustaría destacar el trabajo de revisión interna que realizan y el camino recorrido para superar muchas dificultades a las que deben hacer frente en un entorno muy competitivo, donde el afán de lucro está «naturalizado» por este sistema y donde muchas administraciones priorizan su contratación pública a grandes empresas capitalistas e ignoran a las pequeñas y medianas sociales y solidarias.

Asimismo, incorporar prácticas feministas en su funcionamiento supone un reto para todas las entidades, las cuales se encuentran en proceso de aprendizaje y de cooperación para generar herramientas que les sirvan para generar nuevos imaginarios y experiencias transformadoras. Y querríamos traer aquí las palabras de Carme Díaz Corral cuando nos recuerda que, a pesar de que el movimiento feminista ha conseguido situar en el debate la necesidad de superar las dinámicas de género opresivas que

se producen en las entidades de ESS, y la necesidad de actuar ante ellas,

el potencial transformador puede peligrar si buscamos un lavado de cara rápido para obtener la etiqueta feminista o si entramos en un proceso de revisión sin ser capaces de levantar la mirada más allá de nuestro ombligo (Díaz, 2023, p. 311).

Y en este camino es destacable el esfuerzo que realizan algunas entidades por seguir trabajando de forma lenta, pero integral, a favor de la inclusión en su actividad cotidiana, de las propuestas teóricas de la sostenibilidad de la vida, del apoyo mutuo y de las prácticas comunitarias vinculadas con los cuidados, con carácter transformador, siendo conscientes de la necesidad de adaptarlas a su contexto.

Estos pasos permiten avanzar en el diseño y la construcción de nuevas formas de autopercibirse y de construirse, y estar atentas para superar las prácticas patriarcales y las relaciones capitalistas. Al mismo tiempo, promueven el impulso y la construcción de organizaciones realmente habitables con el afán de poner las bases de un mundo más equitativo y feminista. Somos conscientes de que el reto es enorme y no es sencillo, pero a la vez es liberador ver que el futuro que queremos lo podemos construir en lo cotidiano, en alianza con otras múltiples organizaciones que creen en proyectos emancipadores ecofeministas.

Referencias biográficas básicas

- AGENJO, Astrid. 2021. *Economía política feminista. Sostenibilidad de la vida y economía mundial*. Madrid: Fuhem Ecosocial – Los Libros de la Catarata.
- ALMOND, R. E. A.; GROOTEN M.; JUFFE BIGNOLI, D.; PETERSEN, T. (eds.). 2020. *Informe Planeta Vivo 2022. Hacia una sociedad con la naturaleza en positivo*. Gland (Suiza): WWF.
- BIGLIA, Barbara; BONET, Jordi (coord.). 2023. *Introduciendo la perspectiva de género interseccional en las estadísticas. Guía teoricopráctica*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- BOSCH, Anna; CARRASCO, Cristina; GRAU, Elena. 2005. «Verde que te quiero violeta. Encuentros y desencuentros entre feminismo y ecologismo». Epílogo a *Enric Tello. La historia cuenta. Del crecimiento económico al desarrollo humano sostenible*. Barcelona: El Viejo Topo.
- CARRASCO, Cristina. 2001. «La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?». *Mientras Tanto*, 82.
- 2007. *Estadístiques sota sospita*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- 2017. «La economía feminista. Un recorrido a través del concepto de reproducción». *Ekonomiaz*, 91.
- CARRASCO, Cristina; GÁLVEZ; Lina; JUBETO, Yolanda. 2016. «Presentación. La economía feminista en diálogo con otras perspectivas críticas». *Revista de Economía Crítica*, 22.
- DALLA COSTA, Mariarosa. 2009. *Dinero, perlas y flores en la reproducción feminista*. Madrid: Akal.
- DAVIS, Angela. 2005 [1981]. *Mujeres, raza y clase*. Madrid: Akal.
- DÍAZ, Carme. 2023. «Mujeres, cooperativas, cuidados: los cambios en las subjetividades promueven la transformación de las estructuras». En: Cristina Carrasco y Corina Rodríguez (eds). *Voces desde las economías feministas: resistencias, arraigos, cuidados*. Barcelona: Entrepueblos.
- ESTIVILL, Jordi; LAVILLE, Jean Louis (eds.). 2020. *Introducció. Economia solidària i història social*. Barcelona: Icaria.
- FRASER, Nancy. 2023. *Capitalismo caníbal*. Madrid: Siglo XXI.
- GAGO, Verónica. 2019. *La potencia feminista. O el deseo de cambiarlo todo*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- GÁLVEZ, Lina (dir.). 2016. *La economía de los cuidados*. Sevilla: Deculturas.
- GARCÉS, Marina. 2013. *Un mundo común*. Barcelona: Bellaterra.
- GOLDBLUM, Caroline. 2021. *Françoise d'Eaubonne y el ecofeminismo*. Madrid: Popular.
- HERRERO, Yayo. 2023. *Toma de tierra*. Bilbao: Caniche.
- HILL COLLINS, Patricia; BILGE, Sirma. 2019. *Interseccionalidad*. Madrid: Morata.
- KULETZ, Valerie. 1992. «Entrevista a Barbara Holland-Cunz». *Ecología Política*, 4.
- LEÓN, Magdalena. 2009. «Cambiar la economía para cambiar la vida. Desafíos de una economía para la vida». En: Alberto Acosta y Esperanza Martínez (comp.). *El buen vivir*. Quito: Abya-Yala.
- LLORENS, Guillem. 2021. «Las voces de la economía solidaria». Cap. 04: #ESSBCN2030 <<https://ajuntament.barcelona.cat/economia-social-solidaria/es/las-voces-de-la-economia-social-y-solidaria-capitulo-04-essbcn2030>>
- MARTÍNEZ CHARTERINA, Alejandro. 2013. «Cooperativismo y economía del bien común». *Boletín de la Asociación Internacional de Derecho Cooperativo*, 47. Bilbao: Universidad de Deusto.
- NOBRE, Miriam. 2015. «Economía solidaria y economía feminista: elementos para una agenda». *Papeles de Economía Solidaria*, 4. REAS Euskadi.
- OIT. 2019. *El trabajo de cuidados y los trabajadores del cuidado para un futuro con trabajo decente*. Ginebra: Oficina Internacional del Trabajo.
- OROZCO, Amaia. 2007. *Cadenas globales de cuidados*. Santo Domingo: UN-INSTRAW

- ORTIZ-FERNÁNDEZ, Carolina Gloria. 2023. «Flora Tristan y la Unión Obrera. El libre disfrute de la energía corporal. Su legado a la reflexión e investigación social. Una Introducción». *Mitologías Hoy*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. <<https://doi.org/10.5565/rev/mitologies.1010>>
- PÉREZ-OROZCO, Amaia. 2014. *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- PICCHIO, Antonella. 1992. *Social Reproduction. The Political Economy of the Labour Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- REAS. 2014. *Sostenibilidad de la vida. Aportaciones desde la economía solidaria, feminista y ecológica*. REAS Euskadi.
- 2015. «La Economía Social y Solidaria en el Estado. Proceso de Auditoría Social 2015». REAS Red de Redes de Economía Alternativa y Solidaria.
- 2021. *Análisis con perspectiva feminista de los datos de la Auditoría/Balance Social 2021 de la Economía Social y Solidaria en el Estado*. Proceso de Auditoría Social 2021. Versión 3. Grupo de Trabajo de Balance/Auditoría Social Feminista de REAS Red de Redes de Economía Alternativa y Solidaria. REAS
- 2023. *La Economía Social y Solidaria enseña el corazón. Informe con perspectiva feminista de la Auditoría/Balance Social 2023*. Versión 5. Elaborado por María Atienza de Andrés. REAS Red de Redes de Economía Alternativa y Solidaria.
- SHIVA, Vandana. 1995 [1988]. *Abrazar la vida. Mujer, ecología y supervivencia*. Madrid: Horas y Horas.
- 2006. *Manifiesto para una democracia de la tierra. Justicia, sostenibilidad y paz*. Barcelona: Paidós Ibérica.

6. Repensar el desenvolupament local en temps de policrisi: la perspectiva de gènere i les economies diverses

Autoria | Antònia Casellas, *Universitat Autònoma de Barcelona*

Un informe recent del Fòrum Econòmic Mundial (WEF, 2023) suggereix que hem entrat en un període històric de «policrisi», entesa com una conjuntura marcada per una crisi multidimensional que inclou l'emergència climàtica, un creixent cost de la vida, recessions econòmiques recurrents i l'augment de la polarització social. Enfront d'aquests riscos, l'informe proposa com a vies a seguir la necessitat de preparar-se i reforçar la resiliència de la societat davant els riscos a llarg termini. En aquest escenari, la pregunta que ens hem de fer és: com podem fer-ho?

Sembla lògic argumentar que si la policrisi és de caràcter sistèmic, és a dir, les diferents crisis estan interconnectades i es reforcen entre elles, intentar sortir-nos-en utilitzant els models de desenvolupament econòmic que ens han portat a la situació actual no és la millor opció. Per això, en primer lloc, cal identificar les mancances dels models dominants de desenvolupament que han imperat fins ara i, en segon lloc, mirar d'iniciar un procés d'elaboració de noves propostes (Casellas, 2015 i 2018).

Repensar com hem de qüestionar el desenvolupament local i la teoria econòmica per poder fer front als reptes presents obliga a preguntar-nos quina teoria, quines polítiques i

quines pràctiques ens hi poden ajudar. De fet, l'esforç de repensar el desenvolupament no és nou. Teories del postdesenvolupament (Escobar, 2005 i 2012; Gudynas, 2014 i 2017) i debats sobre anar «més enllà del PIB» (Stiglitz, 2018; Tomaney, 2017) han contribuït a conceptualitzar el desenvolupament local i regional de maneres diferents. Recentment, en diversos indrets han agafat impuls moviments socials i polítics que intenten construir i oferir visions alternatives o descolonitzadores (Cupples, 2022) del desenvolupament, com el Buen Vivir, Ubuntu i d'altres. Maneres diverses i alternatives d'entendre la societat i els espais econòmics, com les economies diverses (Gibson-Graham, 2006 i 2008) o l'economia fundacional (Foundational Economy Collective, 2020) també han anat guanyant força.

En aquest article ens centrem a presentar esquemàticament què ens aporta la perspectiva de gènere i ecofeminista a la comprensió del que actualment entenem per desenvolupament, tot avançant algunes idees innovadores des de la perspectiva de les economies diverses en tant que nova aproximació al que és o hauria de ser l'economia i el desenvolupament. L'objectiu és començar a repensar el desenvolupament de manera més àmplia i enriquidora.

En els apartats següents, primer abordarem breument característiques de la situació econòmica present identificant algunes de les seves mancances, i a continuació contextualitzarem i aportarem arguments generats des de la crítica

feminista. En la segona part de l'article, ens centrarem a veure quina visió ens ofereix una comprensió nova del que hauria de ser el desenvolupament local a partir d'aportacions de les economies diverses.

El desenvolupament local tal com el coneixem

El model de desenvolupament local actual encara es basa en la presa de decisions en funció d'indicadors tradicionals de desenvolupament econòmic (per exemple: PIB per càpita) i polítiques d'atracció o foment d'activitat econòmica en les quals predominen tendències que s'han imposat des de finals del segle passat. Aquestes tendències inclouen estratègies com el foment de l'atracció d'inversió exterior, el suport al sector econòmic local identificat com a bàsic o principal (per exemple: la indústria automobilitària, el turisme), la incentivació del turisme, l'atracció de talent i el desenvolupament del sòl industrial i urbà, entre d'altres (Casellas, 2018).

En aquest model podem identificar un conjunt de pautes recurrents que es caracteritzen per: 1) el predomini de les polítiques d'innovació i competitivitat al davant de les polítiques d'ocupació i planificació basades a donar respostes a les necessitats i capacitats específiques del context local i de la seva població; 2) la subordinació dels programes de política municipal als programes de creixement econòmic, ja que es considera que en un context de competitivitat global el creixement econòmic ha de tenir prioritat sobre les altres polítiques; 3) la governança difusa en la qual s'identifica el creixent poder de coalicions publicoprivades en el foment del creixement econòmic, cosa que fa difícil diferenciar entre els rols i les prioritats del sector públic respecte al privat, i 4) la importància creixent de l'escala local i la responsabilitat individual en la presa de decisions i la provisió de serveis, alhora que s'emfasitza que

els èxits o fracassos són fruit de la presència o manca d'iniciativa o d'empredoria dels municipis o de les persones, al marge del context del qual es parteix (Jessop, 2002; Casellas, 2007).

En línies generals, des de finals dels anys setanta hem transitat d'un sistema en el qual el sector públic jugava un paper clau en la regulació econòmica i social, a un sistema liderat pel mercat en què el sector públic té un paper secundari davant del poder econòmic, sovint de caràcter marcadament financer i especulatiu. Alhora també podem identificar que som davant de polítiques de creixement pensades des de i per a l'escala nacional i regional, però que són implementades a escala local, sovint al marge de les característiques i necessitats dels municipis i els seus habitants.

El resultat d'aquestes estratègies ha estat la creixent competitivitat entre municipis per atraure inversions i la desigualtat en la distribució de beneficis entre diferents grups socials. Aquests factors, junt amb un augment constant del cost de l'habitatge i l'endeutament de famílies i empreses incentivat per una oferta de crèdit indiscriminat, van propiciar la crisi econòmica global iniciada el 2007-2008.

Curiosament, actualment les respostes a la recessió econòmica mundial que va generar la pandèmia de COVID-19 semblen repetir la mateixa tendència, perquè, tot i que a Catalunya, per exemple, els indicadors macroeconòmics indiquen que hi ha creixement econòmic i que s'estan generant llocs de treball, en l'àmbit microeconòmic —i centrant-nos en l'experièn-

cia quotidiana de nombroses famílies i petites empreses— el creixent cost de la vida està empobrint cada cop capes més àmplies de població, amb especial acarnissament en la població laboral més jove, la poc formada i la d'edat avançada que perd la feina. Podem argumentar que, en general, la necessitat d'obtenció de beneficis en la qual està basat el nostre model econòmic genera sous baixos per a molts treballadors i treballadores. Aquest factor, junt amb un augment disparat dels preus dels aliments, l'habitatge i l'energia, fa que nombroses llars i comunitats tornin a tenir problemes per sortir-se'n.

Dins del caire estructural de la present polícrisi, a aquesta problemàtica socioeconò-

mica cal afegir la crisi climàtica i mediambiental. Una crisi que està profundament interconnectada amb la crisi del cost de la vida i d'una economia centrada en la necessitat de consum continuat i creixent. Com ja se sap des de fa dècades, el creixement econòmic dominant, tant en el seu vessant de producció com de consum, requereix grans quantitats d'energia i materials, i genera també grans quantitats de residus i degradació ambiental en un planeta de recursos finits (Georgescu-Roegen, 1971; Meadows *et al.*, 1972). En aquest context, cal repensar el nostre model de desenvolupament i iniciar el procés de donar propostes alternatives. En les properes seccions presentem una proposta en aquesta línia.

Repensar el desenvolupament i l'economia des de la perspectiva feminista

Al llarg dels anys, les teories feministes han aportat abundants estudis, crítiques i reflexions sobre diferents camps temàtics de l'economia. S'han endinsat en diferents nivells d'anàlisi (micro, meso i macro) i en la crítica de diferents escoles de pensament dominant, tant les pròpies de l'economia clàssica i neoclàssica com les de la tradició marxista.

Inicialment, l'objectiu del moviment se centra a emfatitzar que l'aproximació de la ciència econòmica tradicional al fet econòmic és parcial i enganyosa, perquè amaga una gran part de la realitat econòmica: el treball de les dones. En aquest sentit, la crítica a les limitacions d'indicadors econòmics tradicionals es remunta a les primeres dècades del segle XX, amb els estudis d'Ilena Bailey (1915), Wesley Mitchell (1910) i Margaret Reid (1934). L'any 1934 Reid estableix «el criteri de la tercera persona». Aquest criteri, acceptat en estudis que intenten identificar el valor productiu d'activitats fora del mercat, estableix que és possible

atorgar un preu a la feina feta dins de l'espai domèstic computant, per exemple, quant costaria si s'externalitzés fora de casa. Més endavant, Meredith Edwards (1989) amplia l'anàlisi desenvolupant un grup de criteris des de la perspectiva de «l'oportunitat de cost», amb què argumenta que a partir del salari mitjà dels treballadors es pot calcular la contribució de les dones gràcies a les seves tasques de cura, o bé, considerant que les dones tenen de mitjana un salari mitjà inferior al dels homes, es podria calcular amb el salari mitjà de les dones a l'economia formal, o també a partir del salari mínim interprofessional.

A principis dels anys setanta, la crítica feminista al model de desenvolupament dominant rep un impuls important amb la segona onada del moviment feminista. Aquest període, identificat com a Dones en el Desenvolupament (Women in Development: WID), s'inicia amb el treball de l'economista danesa Ester Boserup l'any 1970 amb el seu llibre *Woman's Role*

in *Economic Development*, en què, a partir investigacions empíriques realitzades a l'Àfrica, qüestiona els resultats dels programes de desenvolupament per a països de l'anomenat Tercer Món. Boserup demostra les afectacions negatives que es generen amb aquestes polítiques quan s'ignora la participació de les dones en el benestar de la comunitat. El seu estudi demostra que les ajudes dirigides exclusivament als homes, justificades perquè són els que tenen una feina assalariada, generen distorsions dins de les comunitats i no solament perjudiquen les dones, sinó que sovint també les famílies i les comunitats. Un exemple el trobem quan els homes eren els encarregats dels pous d'aigua i en tenien les claus, però les dones eren les encarregades d'anar-la a buscar.

En aquest sentit, el treball de WID no va tant orientat a fer una crítica de la idea de desenvolupament, sinó més aviat a buscar la manera de revertir l'exclusió de les dones dels recursos per al desenvolupament. En aquest període es posa èmfasi en el treball productiu i reproductiu de les dones i la seva contribució a les economies locals.

Lourdes Beneiría, reconeguda economista feminista catalana amb una llarga trajectòria internacional en estudis i polítiques de desenvolupament, recorda que, quan va viatjar per primera vegada al Marroc quan treballava per a l'Organització Mundial del Treball als anys setanta, va poder constatar aquest problema. Tot i que en les dades oficials que recollien les estadístiques nacionals i internacionals sobre el Marroc la participació de les dones en l'economia era molt baixa, una observadora atenta a la realitat de la quotidianitat del país podia concloure fàcilment que, mentre que els homes passaven l'estona matant el temps als comerços sense gaires clients (era temporada turística baixa), les dones feien una infinitat de tasques que permetien la subsistència de tota la família: des de totes les tasques de la casa, la cura dels fills, de la gent gran i de persones malaltes, fins a tasques agrícoles o comercials que els indicadors econòmics ignoraven. Davant d'aquesta realitat es va qüestionar la necessitat de repensar quina havia de ser la definició de

treball i quins indicadors s'havien de tenir en compte quan parléssim de *desenvolupament*. Anys més tard, el seu cap a les Nacions Unides, l'economista d'origen indi Amartya Sen, i el seu equip van fer un pas endavant introduint l'índex de desenvolupament humà (IDH) com a indicador econòmic.

L'IDH es va presentar dins del Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament en l'informe de 1990. A hores d'ara s'ha convertit en un dels indicadors estadístics més emprats mundialment, ja que ha aconseguit operar com un indicador simple, similar al PIB, però que inclou dos indicadors més junt amb els ingressos i béns de consum. El primer, un indicador de salut: l'esperança de vida en néixer. I el segon, un indicador social: la taxa d'alfabetització en adults (més la taxa bruta combinada de matriculació en educació primària, secundària i superior, i els anys de durada de l'educació obligatòria). Un petit pas que, com va reconèixer el mateix Amartya Sen a l'Informe de Desenvolupament Humà de 2010, no deixa de ser reduccionista, perquè «l'enorme amplitud de l'enfocament del desenvolupament humà no s'ha de confondre, com passa a vegades, amb l'estret rang de l'IDH [...]. I si bé s'ha guanyat molt (en alfabetització, per exemple), el compromís que mobilitza l'enfocament del desenvolupament humà és concentrar-se en allò que queda per fer, és a dir, allò que exigeix màxima atenció al món contemporani i que inclou des de la pobresa i les privacions fins a les desigualtats i la inseguretats» (Introducció d'Amartya Sen a l'IDH 2010: vi).

Tornant a les aportacions fetes pels estudis feministes, a finals dels anys setanta i la dècada dels vuitanta, l'anàlisi feminista avança cap a les contribucions que s'emmarquen en l'aproximació de Dones i Desenvolupament (Women and Development: WAD). Es tracta d'uns estudis més crítics i conceptuals que lliguen el model de desenvolupament a les característiques del sistema capitalista i que aprofundeixen sobre com i per què els processos d'acumulació i reproducció del capital del sistema capitalista afecten les dones i els homes de manera diferent. El WAD se centra així en la

relació entre patriarcat i capitalisme afirmant que les dones sempre han participat i contribuït al desenvolupament econòmic, independentment de l'àmbit públic o privat, però que la seva contribució en els dos àmbits és capitalitzada pels homes i el sistema econòmic dominant (Benería *et al.*, 2018).

La influència del pensament postmodern, postcolonial i postestructuralista en els estudis de gènere i desenvolupament és capturat per l'acrònim GAD (Gender and Development) a partir de finals de la dècada dels vuitanta i fins a l'actualitat. El GAD introdueix la *interseccionalitat*, és a dir, la necessitat de reconèixer que el gènere interacciona amb altres dimensions que conformen la identitat de les persones, com ara la classe social, la raça, l'ètnicitat o l'orientació sexual. Així, la perspectiva de gènere denuncia el biaix androcèntric de la mirada econòmica, que atribueix a l'home econòmic (*Homo economicus*) característiques que considera universals per a l'espècie humana, però que tanmateix són pròpies d'un ésser humà home, blanc, adult, heterosexual, sa i amb recursos econòmics. La racionalitat d'aquest home econòmic, essencial per a la presa de decisions econòmiques tal com la teoria econòmica l'entén, no afronta els condicionants i reptes que imposa viure en un món en el qual les diferències de sexe, classe social o origen juguen un paper rellevant. Aquest enfocament parlarà de «dones» en plural perquè entén que les experiències de les dones en l'àmbit laboral i econòmic estan condicionades, per exemple, per raons de classe social (Benería *et al.*, 2018).

En últim lloc, l'ecofeminisme, que algunes teòriques defineixen com una tercera ona-

da de feminisme, emergeix en les dècades dels setanta i vuitanta en relacionar l'activisme feminista amb la problemàtica mediambiental. El concepte d'ecofeminisme, introduït per Françoise d'Eaubonne en el seu llibre *Le féminisme ou la mort* (El feminisme o la mort), publicat l'any 1974, argumenta que hi ha importants paral·lelismes culturals i simbòlics entre l'opressió i l'explotació de les dones i l'explotació i el deteriorament de la natura. Per a l'ecofeminisme, la dicotomia entre dones i homes sovint es correspon amb la que s'estableix entre natura i civilització, emoció i raó, tradició i modernitat. En aquest dualisme, la primera meitat de la combinació —dones, natura, emoció i tradició— es considera secundària o obsoleta en comparació amb la segona —homes, civilització, raó i modernitat.

En els seus inicis, l'ecofeminisme considerava que hi ha una essència femenina que situa les dones més a prop de la natura que els homes. En aquest sentit, les dones serien més propenses a protegir els éssers vius i a tenir una ètica de la cura que s'originaria a partir de l'instint maternal. Tanmateix, la tendència de l'ecofeminisme més recent rebutja aquest tipus d'essencialisme. Escriutores com Vandana Shiva, Maria Mies i Bina Agarwal continuen defensant una major sensibilitat i voluntat de protecció de les dones cap a la Terra, però l'origen de la compatibilitat més gran de la dona amb la natura estaria vinculat a la construcció social i històrica del gènere (Seguino, 2010). És a dir, la consciència ambiental de gènere neix de les divisions de rols laborals i socials establertes en sistemes històrics de gènere i classes, i en les relacions de poder polític i econòmic que hi estan associades.

Les economies diverses com a nou enfocament del desenvolupament local

En l'esforç per trobar models econòmics que donin una millor resposta als reptes actuals i amb connexió amb els estudis feministes, dins de la tradició de la geografia econòmica feminista l'aproximació de les economies diverses

ens ofereix l'oportunitat d'entendre l'economia i el desenvolupament local de manera diferent a la tradicional. En els subapartats següents, introduïrem alguns dels seus postulats.

Fer un esforç per pensar diferent

El primer pas per endinsar-nos en aquesta nova aproximació és esforçar-nos a pensar diferent. Això no és fàcil, ja que la ciència econòmica tal com la coneixem té tanta legitimitat que, d'entrada, els seus postulats ens semblen de sentit comú. Davant la seva llarga tradició com a disciplina i pràctica professional, amb els indicadors econòmics àmpliament reconeguts, els models econòmics consolidats i la indiscutible influència social i política, quina credibilitat pot tenir la crítica feminista? La tasca, tal com reconeixen les geògrafes econòmiques feministes Katherine Gibson i Julie Graham (1996 i 2006), no és gens fàcil, però val la pena.

Com s'arriba a generar aquesta nova línia de pensament? En els seus inicis, Gibson-Graham s'interessen per investigar què passa als anys setanta i vuitanta del segle passat quan les empreses tanquen les seves fàbriques al nord-est dels EUA per deslocalitzar-se a països on els costos de producció són més baixos. A Gibson-Graham els preocupa la manca d'expectatives a què han d'enfrontar-se poblacions i famílies que fins aleshores simbolitzaven el somni americà (Casellas, 2011). En aquest context, argumenten que una mirada atenta a la realitat permet identificar que l'economia local, si l'entendem com el que etimològicament indica la paraula —és a dir, com la gestió del que ens permet la vida—, existeix en una àmplia diversitat de

pràctiques, les quals tenen un potencial que val la pena identificar i promoure.

Per identificar-les —i dins del que anomenen la política del llenguatge— Gibson-Graham demostren que el llenguatge i el coneixement dominant influencien la nostra comprensió de la realitat. El coneixement es genera utilitzant el llenguatge, i tots dos produeixen i interpreten la realitat. Per això, en primer lloc, argumenten que cal generar un nou llenguatge. Segons Gibson-Graham, l'economia o els mercats, entesos com una entitat real amb les seves pròpies lleis que opera al marge de les voluntats dels humans, no existeixen. Per exemple, quan els mitjans de comunicació parlen de «què pensen els mercats», elles argumentarien que els mercats, de fet, no existeixen. El que existeix és, d'una banda, una narrativa que els crea (que els atorga legitimitat) i, de l'altra, decisions preses per persones que poden ser d'una manera o d'una altra, que estableixen regulacions d'un tipus o d'un altre, que fomenten la creació d'una infraestructura o no, que atorguen valor a unes accions mentre en devaluen unes altres, tal com ja han identificat els estudis de gènere des del segle xx.

En segon lloc, reivindiquen la capacitat de les persones i les comunitats per generar pràctiques que els permeten subsistir. Per això se centren a analitzar el poder a partir de la ca-

pacitat d'actuar de les persones en el que elles anomenen «la política del subjecte». Com bé han emfatitzat les feministes, «el que és personal és polític». Per fer canvis no cal esperar un canvi radical, una revolució que ho canviï tot. Gibson-Graham consideren que les persones tenim capacitat d'acció i que, en tant que generem canvis o microruptures, les nostres accions

són rellevants. Finalment, Gibson-Graham posen èmfasi en l'acció col·lectiva, el que anomenen «la política de l'acció col·lectiva» (Casellas, 2022). Les persones cooperen i s'organitzen per generar models diferents de funcionar, de generar comunitats i estratègies per donar resposta a les seves necessitats. Per entendre-ho, cal repensar el nostre vocabulari econòmic.

Repensar què són el treball, les empreses i les transaccions

Des de la teoria de les economies diverses es pot argumentar que les polítiques de desenvolupament local fins ara s'han centrat a fomentar el treball, les empreses i les transaccions sota definicions i criteris centrats exclusivament en l'economia de mercat. Però si ampliem la comprensió de què són el treball, les empreses i la diversitat de transaccions que existeixen, les polítiques de desenvolupament local que cal fomentar poden ser molt més riques i àmplies.

Pel que fa al treball, Gibson-Graham reconeixen que la literatura feminista al voltant del treball remunerat i no remunerat de les dones, el treball a la llar, el treball de cures, etc., ha contribuït de manera significativa a ampliar la nostra mirada. Un altre àmbit en què també es pot observar la diversitat del treball es troba a l'esfera del treball dels homes, dins de l'economia de mercat i fora. Aquí, a través de la investigació-acció en àmbits geogràfics diversos, Gibson-Graham identifiquen diferents tipus de treball remunerat i no remunerat, com també diferents formes en què el treball es transfeix, per exemple, a través de reciprocitat o regals. Aquestes evidències ajuden a generar un identificador del treball divers, que diferencia entre treball remunerat (aquell que un treballador realitza dins de l'economia de mercat), treball amb pagament alternatiu (cooperatiu, recíproc o en espècie) i treball no remunerat (com

el treball domèstic, la cura de la família o el voluntariat).

Pel que fa a les empreses, Gibson-Graham s'interessen per identificar models existents de distribució de l'excedent que siguin diferents del de l'empresa de mercat. Aquí valoren l'experimentació que es plasma en l'existència d'una diversitat àmplia d'empreses socials, cooperatives i comunitàries, tant a països pobres com rics. El seu interès al voltant del concepte d'empresa se centra a apartar-se del model dominant d'empresa capitalista com a únic model possible i vàlid d'empresa. Aquesta ampliació es presenta com a necessària si es vol contribuir a construir economies que estiguin directament orientades a la consecució del benestar de la població. Per això, si bé reconeixen l'existència de l'empresa capitalista, també identifiquen empreses capitalistes alternatives (com ho són les empreses públiques o les empreses socialment responsables) i les empreses d'àmbit més ampli que les capitalistes (com ara les empreses socials, cooperatives o d'autoocupació).

Pel que fa a l'esfera de les transaccions i els intercanvis, Gibson-Graham es mostren interessades a qüestionar la idea que, en la mesura que es produeix un intercanvi o algun tipus de pagament, estem automàticament dins del mercat capitalista. De fet, i des d'una perspectiva històrica, el comerç ha existit molt abans de

l'inici del capitalisme industrial. D'altra banda, i encara dins del capitalisme, continuen existint diferents tipus d'interaccions ètiques o alternatives de transacció. El creixement recent d'un altre tipus de mercats, com ara el comerç just i els mercats de bescanvi, aporten evidències de l'existència de models alternatius a les transaccions de mercat capitalistes. En els seus

darrers treballs, Gibson-Graham també han incorporat l'estudi de la diversitat dins de la propietat i les finances (Gibson-Graham, 2006; Gibson-Graham, Cameron i Healy, 2013), en un projecte en construcció que contribueix a descriure un nou mapa del paisatge econòmic (McKinnon, Dombroski i Morrow, 2018).

Aprendre a llegir la diferència: exemple de noves metodologies i indicadors

La política del llenguatge, la política del subjecte i la política de l'acció col·lectiva ajuden a Gibson-Graham a identificar la diversitat dins de les economies locals. Una diversitat que existeix davant nostre, però que la teoria econòmica dominant fa invisible. La realitat, ens diuen, és plena d'activitats que ajuden les persones a poder viure millor; el que passa és que estan invisibilitzades pel coneixement i les pràctiques dominants. La tasca és, doncs, identificar-les i promoure-les.

Un estudi de comunitats del sud de les Filipines il·lustra aquesta aproximació. Amb el seu treball en aquesta zona, Gibson-Graham (2005) i el seu col·lectiu d'investigadores demostren que el desenvolupament local a les Filipines, dins del model dominant, aconsella la integració del país a l'economia global. Per fomentar aquesta estratègia, els programes de desenvolupament local promouen les exportacions com a mecanisme per assegurar el creixement econòmic local. Això significa continuar promovent l'exportació de mà d'obra migrant com a marins i servei domèstic a altres països, intentant alhora atreure ecoturistes internacionals i promoure un canvi de producció agrícola cap al que es presentava fa uns anys com la nova panacea per a les zones rurals endarrerides: l'exportació d'oli de palma.

En aquesta línia, el pla de desenvolupament local realitzat per equips d'experts, tot i

que utilitzaven mètodes de planificació participativa rural per aportar informació detallada sobre les característiques de l'economia i el perfil social dels municipis, partia del format estàndard en desenvolupament comunitari i rural, que es basa en indicadors tradicionals per determinar el nivell de desenvolupament existent. Així, davant de la manca d'estadístiques amb variables econòmiques, utilitzaven indicadors indirectes d'ingressos, com, per exemple, percentatges de nens desnodrits, cases sense aigua corrent, abandonament escolar i llars amb accés a aigua potable. També van recopilar comentaris i valoracions de la població local per tal de determinar com la manera de pensar de la població local s'interposava en el camí per assolir el desenvolupament local desitjat. Per exemple, l'estudi dels experts identificava que la població dels municipis era «gent passiva que espera rebre beneficis de l'Estat» i «colonial», i que presentava la síndrome de *cap cogon* ('començar amb molt d'entusiasme per desinflar-se aviat') o l'actitud de *bahala na* ('deixar les coses a l'atzar').

D'acord amb aquests indicadors, els experts van classificar els municipis com a desavantatjats o avantatjats, i van dissenyar àrees de millora a partir d'una llista d'objectius de desenvolupament per als cinc anys següents. Un resum del que es necessitava per assolir aquests objectius, en tots els casos, va identifi-

car la necessitat de finançament, infraestructura i lideratge local. Gibson-Graham critiquen que, de fet, aquesta recopilació d'informació «científica i neutral» i l'exercici de participació ciutadana van convertir una rica i diversa presència d'atributs municipals en una llarga llista de deficiències, o el que és el mateix: les eines d'estudi van acabar generant «l'objecte a desenvolupar» a la seva mida.

Mentre que en el model tradicional la recollida d'informació i la participació de la comunitat en el pla de desenvolupament es va basar a recopilar dades per tal que els experts poguessin identificar les necessitats dels municipis, des de la perspectiva de les economies diverses, la recerca d'informació i la participació de les comunitats es van orientar a identificar els actius que es podien utilitzar o construir a partir dels recursos locals. Les preguntes van intentar ressaltar les capacitats dels residents dels municipis, no pas les seves deficiències en funció d'uns indicadors estàndards. El nou estudi també es va centrar a fer valdre les denses xarxes d'intercanvi entre persones que contribueixen a la resiliència de la comunitat, a la identitat i al benestar de la població.

Amb aquesta estratègia es van obtenir dades detallades i també històries d'acció comunitària al voltant de projectes col·lectius de desenvolupament amb una llarga tradició al territori. Les reunions van anar orientades a identificar i reflectir situacions per exercir la capacitat de la comunitat i mobilitzar-ne els actius. D'acord amb aquestes discussions, es va

elaborar un mapa molt diferent, ja que no es partia d'un mapa de «necessitats» sinó d'un mapa d'«actius». La recollida d'informació es va organitzar d'acord amb tres conjunts de relacions econòmiques: 1) les formes i els modes de transaccions de béns, serveis i finances; 2) les formes i els modes de remuneració del treball, i 3) les formes i els modes de producció, apropiació i distribució d'excedents en diferents tipologies d'empreses (Casellas, 2022).

L'estudi demostra que l'activitat econòmica que podia emergir a partir de la terminologia i metodologia que ofereixen els models de la ciència econòmica dominant havia de ser necessàriament molt petita. Des de la perspectiva del discurs dominant sobre el desenvolupament, per fer front a les deficiències els municipis havien d'orientar-se a exportar més força de treball o promoure la substitució de la producció de cocs i copra tradicionals per productes agrícoles d'exportació com la colza, un conreu de difícil adaptació al terreny i les condicions meteorològiques. Des de la perspectiva de les economies diverses, s'obrien opcions cap a moltes altres direccions. Per exemple, en les formes de producció es va identificar i fomentar l'elaboració de productes tradicionals, com melmelades i altres productes generats amb productes agrícoles locals. En relació amb les formes i els modes de transaccions de béns, serveis i finances, es va identificar una densa xarxa de pràctiques tradicionals i relacions de donació, intercanvi, préstec, voluntariat i treball recíproc individual i col·lectiu extraordinàriament rica.

Guies ètiques d'actuació

Per fer visible la diversitat econòmica local un pas fonamental és, doncs, aprendre a llegir la diferència. Per avançar en la construcció d'altres mons possibles és necessari ser capaços de veure, d'identificar la pluralitat de pràctiques eco-

nòmiques realment existents en les nostres localitats. La proposta de llegir per a la diferència de Gibson-Graham va, per tant, en contra dels models de desenvolupament dominants i les metodologies rígides (Gibson-Graham, 2008).

Aprendre a veure la diferència implica obrir-se al fet que hi pugui haver relacions de poder múltiples operant alhora. Optar per emfatitzar la diferència en comptes de l'homogeneïtat ha de formar part d'un propòsit conscient. Es tracta de cercar la riquesa de la descripció dins dels àmbits locals i per això cal donar validesa a metodologies diferents dels tradicionals plans i models econòmics.

Alhora, fomentar un desenvolupament responsable enfront de la present polícrisi no pot dependre de continuar ignorant els problemes estructurals presents. En aquest sentit, davant dels urgents reptes mediambientals i de crisi social, la perspectiva de les economies diverses ens aporta unes guies ètiques d'actuació per desenvolupar. Aquestes guies ètiques no es generen a partir del que ens agradaria tenir, sinó a partir de la necessitat de plantejar-nos (Gibson-Graham i Roelvink, 2010):

1. la supervivència: què necessitem realment per sobreviure bé i com equilibrem les

nostres pròpies necessitats de supervivència i benestar amb el benestar dels altres i del planeta;

2. l'excedent: què queda després que les nostres necessitats de supervivència han estat satisfetes, i com redistribuïm aquest excedent per millorar la salut social i ambiental;

3. les transaccions: quina és la varietat de formes amb les quals podem aconseguir allò que no podem produir per nosaltres mateixos, i com duem a terme transaccions amb altres humans i no-humans sota criteris ètics;

4. el consum: què necessitem realment consumir i com podem consumir de manera sostenible i justa;

5. els comuns: què compartim amb altres humans i no-humans i com mantenim, regenerem i cuidem aquests béns naturals i culturals, i, finalment,

6. la inversió: què fem amb la riquesa acumulada i com invertim aquesta riquesa perquè les generacions futures puguin viure bé.

Una tasca de (i entre) tots i totes

El pensament econòmic feminista que s'inicia amb la identificació de la manca de reconeixement de les aportacions de les dones a les economies locals i al desenvolupament evoluciona cap a una crida a un canvi de model de producció i consum més conscient de les limitacions del planeta, i de la interconnectivitat i interdependència entre els humans i els no-humans.

Si anem a l'arrel etimològica del terme *economia*, la primera part de l'arrel grega *oikos* vol dir 'llar' o 'hàbitat', és a dir, allò que manté la vida. La segona part del nom significa 'gestió'. Etimològicament, doncs, l'economia i el desenvolupament local han d'incloure un conjunt ampli de pràctiques que no es poden reduir a una sola lògica o racionalitat, com, per

exemple, la maximització de la utilitat individual.

En aquesta línia, la perspectiva de les economies diverses ens obre a una mirada diferent sobre l'economia perquè considera que la diversitat econòmica ja existeix, que és aquí de forma ontològica i que, en última instància, som nosaltres els qui decidim emfatitzar una cosa o una altra per obrir o tancar possibilitats. El procés de llegir per a la diferència i el marc de les economies diverses ens apropen a la comprensió que, davant dels desafiaments econòmics, socials, sanitaris i ambientals a què les persones i el planeta ens enfrontem, ens cal un canvi de paradigma respecte de què és el desenvolupament. Una tasca que hem de desenvolupar entre tots i totes.

Referències

- BAILEY, I. 1915. «A Study of Management of Farm Homes». *Journal of Home Economics*, 7: 37-38.
- BENERÍA, L.; BERIK, G.; FLORO, M. S. 2018. *Género, desarrollo y globalización una visión desde la economía feminista*. Barcelona: Bellaterra.
- BOSERUP, E.; et al. 1970. *Woman's role in economic development*. Nova York: Routledge.
- CASELLAS, A. 2007. «Gobernabilidad, participación ciudadana y desarrollo económico: adaptaciones locales a estrategias globales». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, XI: 243.
- 2011. «La crisis, la economía geográfica y Julie Graham: alternativas de desarrollo local a partir la crítica feminista». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 31, 2: 31-46.
- 2015. «Políticas de austeridad y rol del sector público: reflexiones desde la necesidad de cambio de paradigma en desarrollo local». A: *Retos y futuro del desarrollo económico local*. Barcelona: Red de Entidades para el Desarrollo Local. P. 69-81. <<http://asociacionredel.com/wp-content/libro/03.html>>
- 2018. *Nous reptes, reflexions i propostes per a un desenvolupament local sostenible. Elements d'innovació i estratègia*. Barcelona: Diputació de Barcelona. <<https://www1.diba.cat/liblioteca/pdf/60118.pdf>>
- 2022. *JK Gibson-Graham. Hacia una economía postcapitalista o cómo retomar el control de lo cotidiano*. Barcelona: Icaria. Espacios Críticos, 15.
- CUPPLES, J. 2022. *Development and decolonization in Latin America*. Nova York: Routledge.
- D'EAUBONNE, F. 1974. *Le féminisme ou la mort*. París: Le Passager Clandestin.
- EDWARDS, M. 1989. «Comments on Chapter 2: Household Productive Activities». A: D. Ironmonger (ed.). *Households Work: Productive Activities, Women and Income in the Household Economy*. Sydney: Allen & Unwin.
- ESCOBAR, A. 2005. «El 'postdesarrollo' como concepto y práctica social». A: D. Mato (ed.). *Políticas de economía, ambiente y sociedad en tiempos de globalización*. Caracas: Universidad Central de Venezuela. P. 17-31.
- 2012. «Preface to the 2012 edition». A: *Encountering development. The making and unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press. P. vi-xliii.
- FOUNDATIONAL ECONOMY COLLECTIVE 2020. *What is the foundational economy?* <<https://foundationaleconomy.com/>>
- GEORGESCU-ROEGER, N. 1971. *The entropy law and the economic process*. Cambridge: Harvard University Press.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. 1996. *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2005. «Surplus possibilities: post-development and community economies». *Singapore Journal of Tropical Geography*, 26, 1: 4-26.
- 2006. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2008. «Diverse Economies: Collaboration and Community in Economic Geography». *Progress in Human Geography*, 32, 5: 613-632.
- GIBSON-GRAHAM, J. K.; ROELVINK, G. 2010. «An Economic Ethics for the Anthropocene». *Antipode*, 41, 1: 320-346.
- GIBSON-GRAHAM, J. K.; CAMERON, J.; HEALY, S. 2017. *Retomemos la economía. Una guía ética para transformar nuestras comunidades*. Bogotá: Pontificia Universidad Javeriana.
- GUDYNAS, E. 2014. «El postdesarrollo como crítica y el Buen Vivir como alternativa». A: G. C. Delgado Ramos (ed.). *Buena Vida, Buen Vivir: imaginarios alternativos para el bien común de la humanidad*. México: UNAM – CEIICH. P. 61-95.

- 2017. «Post-development and other critiques of the roots of development». A: *The Essential Guide to Critical Development Studies*. Londres: Routledge. P. 84-93.
- JESSOP, B. 2002. «Liberalism, neoliberalism and urban governance: A state-theoretical perspective». *Antipode*, 34, 3: 452-472.
- MCKINNON, K.; DOMBROSKI, K.; MORROW, O. 2018. «The diverse economy feminism, capitalocentrism and postcapitalist futures». A: *Handbook on the International Political Economy of Gender*. Cheltenham: Edward Elgar.
- MEADOWS, D. H.; MEADOWS, D. L.; RANDERS, J.; BEHRENS, W. W. 1972. *Los límites del crecimiento: informe al Club de Roma sobre el predicamento de la humanidad*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- MITCHELL, W. C. 1910. «The rationality of economic activity». *Journal of Political Economy*, 18, 3: 197-216.
- REID, M. 1934. *The Economics of Household Production*. Nova York: John Wiley and Sons.
- SEGUINO, S. 2010. «The global economic crisis, its gender and ethnic implications, and policy responses». *Gender & Development*, 18, 2: 179-199.
- SEN, A. 2010. *Informe sobre desarrollo humano 2010*. Madrid: Mundi-Prensa. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/HDR_2010_SP_Complete_reprint.pdf>
- STIGLITZ, J. 2028. «Where modern macroeconomics went wrong». *Oxford Review of Economic Policy*, 34, 1-2: 70-106.
- TOMANEY, J. 2017. «Region and place III: Well-being». *Progress in Human Geography*, 41, 1: 99-107.
- WEF. 2023. *The Global Risks Report 2023 18th Edition*. Ginebra: World Economic Forum. <<https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2023/>>

